

પ્રકાશકનું નિવેદન

ગઝલકાગળ અને ખામ કઠીને યુરોપીય ગઝલકારણ માનવ-મમાજગાત્રનો બહુ કપરો ને કરુણ વિષક જની ગ્યો છે. આને તો યુરોપીય ગઝલકાગળીય તવારીખ, એક પાશ્ચાત્ય લેખકના થોડા શબ્દો ફેરવીને કહીએ તો, 'A biography of dictators and diplomats' જેવી માન્ય પડે છે. યુરોપીય ગઝલકાગળ આને યુરોપની પ્રજાના હાથમાં રથું નથી. આને એ મગ્મુખત્યારોની મેતગઝલકીડાનો વિષય જની ગયું છે. યુરોપમાં લોકશામનવાદનો દિ' આયમી ગયો છે, માથે માથે જનમણતું મામુદિક ને વૈયક્તિક મદત્ત પળ ઓણુ થઈ ગયું છે. આને તો યુરોપની પ્રજાનાં ઇત્તનની દાંડી ને જાવિ એમના જનમણઅધિનાયક મમા મગ્મુખત્યારોના હાથમાં મોંપાર્મ ગયાં છે. એટલે જ આ પુસ્તક જેનું મુક્ત જાણાંતું જેનું છે એ મૂળ મથ 'Inside Europe' ના મદાન પત્રકાર લેખક જોન ગંથરે એમાં યુરોપીય ગઝલનાયકોનાં રેખાચિત્રો આપ્યાં છે. યુરોપીય લોકનાયકોની ખામીઓ ને ખૂમીએ. વૈયક્તિક વૈચિત્ર્ય ને વિશેષમંચિએના પ્રત્યાપાન યુરોપીય પ્રજા અનુભવી ગ્દી છે. ત્યાં આને માનવી વામલ્લો જની ગયો છે, મગ્મુખત્યા-દેવ જની જોડો છે. તવારીખ ને ગઝલકાગળનાં મૂલ ત્યાં આને સક્રિયતા પૂજરી મગ્મુખત્યારો માટે છે. મંદાન્ની ગાથા મગ્મુખત્યારો ગાય છે. સદાન્ની હિસ્મી ત્યાથી આને માનવમમાજ પામે થગાય છે.

આવા યુરોપના સૂત્રધારોને સમજવા, ને જાને તેટલી તટસ્થ ને જનહિતાર્થી દષ્ટિના મૂલ્યે એમને માપવા એ આજે પ્રત્યેક સમજદાર ઇન્સાનની ફરજ છે. તો જ યુરોપીય શક્તિપૂર્ણતા સંહારક પડછાયામાંથી ભારતવર્ષને બચાવી શકાય એમ છે. માનવી મેદુ' કે વરુ થવાની ના પાડે તો જ એ ભૂતહિતાર્થી રાજ્યવ્યવસ્થા સ્થાપી શકે. યુરોપમાં માનવી બન્ને જની બેઠાં છે.

આ પુસ્તકમાં લેખકે કરેલ સરમુખત્યારો ને બીજા રાજ-પુરુષોની માનસમીમાંસા ખરેખર અદ્ભૂત છે. આજે જ્યારે જગત-વિગ્રહનો દાવાનળ સરમુખત્યારો જભાવી રહ્યા છે ત્યારે આ પુસ્તક અતિશય ઉપયોગી ધર્મ પડે એમ છે.

મૂળગ્રંથની શૈલી ને હથોડીને આટલી સારી રીતે શ્રી અંદ્રભાઈ ઉતારી શક્યા છે એ પણ બહુ આનંદની વાત છે.

આજે ઇતિહાસની કટોકટીના અતિ વસમા કાળે આ પુસ્તકમાંથી એક ધ્વનિ પ્રગટ થતો અમને લાગ્યો છે ને તે એ કે સરમુખત્યારીના હિન્માદ ને ધમધમાટવાળી કોઈ પણ શાસન વ્યવસ્થા માનવી નભાવી શ્વેતો હોય તો ભલે નભાવે પણ એ પોતાને જ ભોગે નભાવી શકાય એમ છે. માટે જ ગમે તેવું પણ વહેંચાયેલી રાજકીય સત્તાવાળું લોકશાસન સમાજવિરોધી નથી થતું.

અહા, છે કે મૂળરાત આ પુસ્તકનો યોગ્ય આદર કરશે.

અકાશક

અનુક્રમણિકા

પ્ર.	નામ	પૃ.
૧	એ એડોલ્ફ હિટલર હતો.	૩
૨	એગખ	૬
૩	સરમુખત્યારીની માનસજિભારી	૨૧
૪	નાઝી હિટલર	૨૮
૫	જર્મન પ્રજાસત્તાકત્વ ખૂન	૩૩
૬	આગ લાગી	૩૮
૭	લેડીનાં નાવજી	૪૯
૮	હિટલરના બે હાથા	૫૫
૯	થોડાક ઊંટા હિટલરો	૬૨
૧૦	શરતી-ટી-ડોંબેરીમેટો	૬૭
૧૧	સરમુખત્યારની એગખ	૭૪
૧૨	શસિમખતું સત	૮૦
૧૩	મુમોલિનીના દોસ્તો	૮૪
૧૪	યુથોપિયા પર	૯૧
૧૫	ઈએંડની એગખ	૧૦૨

૧૬ વિંડસરનો ડ્યુક અને ડચેસ	૧૦૮
૧૭ ચેમ્પરક્લેઈન અને બાલ્ડવિન	૧૧૯
૧૮ ઈંગ્લેંડના કોણુ કોણુ ?	૧૨૬
૧૯ પ્રમુખ ડી વેલેરા	૧૪૩
૨૦ રામ શાહીતું શમન	૧૫૨
૨૧ ભૂમધ્ય પરની લાલ પટ્ટી પર	૧૫૮
૨૨ એળખવા જેવા	૧૭૦
૨૩ ધીખતી ચૂલ્લમં	૧૭૭
૨૪ મુસ્તફા કમાલ આતાતુર્ક	૧૮૪
૨૫ સોવિયેટ રશિયાનો સરમુખત્યાર	૧૯૦
૨૬ કાળ પુરુષ	૨૦૦
૨૭ લાલ ઈન્સાફ	૨૦૪
૨૮ સ્ટેલિનઃ માનવતાની ગુલા પર	૨૧૫
૨૯ સ્ટેલિનના સાથીદારો	૨૨૨

શુદ્ધિપત્રક

પાનું.	લીંદી-ઉપરથી	અશુદ્ધ	શુદ્ધ
૧૬	૯	લાન્નેમાં	સાન્નેમાં
૧૬	૧૧	બાઈઆની	બાઈ ઓની
૩૩	મથાણું	ખન	ખૂન
૩૯	૧	નામના	નામીના
૧૦૫ .	૬	‘ઓઝર’ નો	ઓઝરનો
૧૧૦	૧	બેરી	મિસિસ
૧૨૦	૧૮	બર્મિંગ	બર્મિંગ
૧૨૧	૭	વિત્રામ	વિશામ
૧૨૧	૨૨	નેવિયન	નેવિયની
૧૨૪	૨૨	મ્યુસ	મ્યુસી
૧૨૫	૧૧	સામે સામે	સામે
૧૫૪	૧૦	મેડિની	મેડિની
૨૦૮	૭	સવાથેને	સવાથેને

પરિચય

- ૧ આલ્બેનિયા: આ નાનકડું રાજ્ય એડ્રિયાટિકન મરોવર બનારી દે છે. હવે યુગોસ્લોવિનીએ એનો એક નાખ્યો છે.
- ૨ ઓસ્ટ્રિયા (એક વખતનો): જર્મનીનો જલ્દાથી તે પહેલાનો યુરોપનો મનરંજન દેશ, જ્યાં સુસ્તીગ ડાકો પહેરી રાજ્ય ચલાવતો હતો, જ્યાં લોકો મોઝ વોલ્ડનો વિહાર અને ખીર જેવી જીવનની ગંભીર મશગુલ હતાં.
- ૩ બેલિજયમ: યુરોપનું ઉબરાતી વસ્તીવાળું રાજ્ય, જેમ પાણું નિષ્પક્ષ બનીતે હા રૂઝાએલો બગડે બતાવે
- ૪ બલ્ગેરિયા: પ્રખ્યાત છે ગુનાબના અત્તર માટે ૨ ડમરી રીતબાતો માટે.
- ૫ બેલોસ્લોવેકિયા: જેમાં એક મહાન પુરુષ મસાનિ પ્રજાતંત્ર ધડ્યું હતું, જેમાં એક બીજો મહાપુરુષ બે ચલાવતો હતો, આજે તેને નાઝીબિવાડનો ત્રીજો બિતરડી રહ્યો છે.
- ૬ ડેનમાર્ક: ઇડાં ને માખણ ખાઈને જીવે છે અને ૧ કીક જીવે છે.
- ૭ ઇસ્ટોનિયા: એનો પ્રમુખ ગિ. વેપ્સ છે.
- ૮ ફિનલેન્ડ: ટીંબર નિપજાવે છે અને ફેવું ભર્યું જ
- ૯ ફ્રાન્સ: સર્વોત્કૃષ્ટ સંસ્કૃતિવાળો, સુંદર દારૂવાં પ્રજાતંત્રવાળો, સ્વાતંત્ર્યના નિવાસ જેવો પ્રદેશ, નીતિ જર્મનીની ગીકની છે.

કર્મી અને તોય અહીં જ દફનાઈ જવાની ના પાડતાં સામ્યવાદી
લાડખિંડા મનસાફ માગતાં પડ્યાં છે.

૨૫ સ્વીડન: લોકો સુખી છે, ને લોકશાસનમાં માનવાતાળા છે.

૨૬ સ્વિટ્ઝર્લેન્ડ: આત્યાર સુધી અનેક યોજનાઓને ધારણ કર્યાં
પછી જોને કંઈ જ સાંપડ્યું નથી તે નામશેષ રાષ્ટ્રસંઘનું ધર
ત્યાં જ છે.

૨૭ ટર્કી: તુર્કોને ખાતર જ ટર્કીનો જયધોષ ગજવતો અને નૂતન
ટર્કી નિપજવતો સરમુખત્યારોમાં સમર્થ એવો કમાલ
આંતાતુર્ક અહીંનો જ સરમુખત્યાર હતો.

૨૮ જુગોસ્લેવિયા: છોકરવાદ રાગનું વંતન છે. શક્તિમાન
કિસાનલોક છે ને યુરોપમાં સૌથી સરસ લશ્કર ધરાવે છે.

૨૯ ઉત્તર સમુદ્ર: જર્મનો એને જર્મનસાગર કહે છે.

૩૦ બાલ્ટિક: રકે-ડીનેવિયન પ્રદેશોને ધાક છે કે એંગ્લો-જર્મન
નેવેસ પેકટથી બાલ્ટિક જર્મન સરોવર અને છે.

૩૧ ભૂમધ્ય: તથા શકેનશાહતોની-બ્રિટિશ, ફ્રેંચ અને ઈટાલીની
જીવનદોરી છે. ૧૯૩૭ના સપ્ટેમ્બરમાં અહીં જ નિષ્પક્ષ વેપારી
સરકારોનાં વહાણોને ચાંચિયા મનવારો ફૂગાડી ફેલી હતી.

૩૨ બિસ્કોનો અખ્યાત: ત્યાં જનરલ ક્રાંકોએ જર્મન અને ઈટા-
લિયન મદદથી ગેરકાયદેસર પ્રતિજ્ઞા ઉભો કર્યો હતો.

૩૩ કેનેરી ટાપુઓ: જર્મનીને અહીં પોતાનું નૌકામથક જમાવી,
કેપ એફ ગૂડ હોપને રસ્તે થઈ પૂર્વ તરફ જવાનો અંગ્રેજોનો
રસ્તો કાપી નાખવાનું ખૂબ મન છે

૩૪ બેલેરિકસ: રોનિશ આંતરવિગ્રહ વખતે ઈટાલીની અહીં
ઝાવણી હતી.

૩૫ હાવો સમુદ્ર: તુર્કો અને રશિયનો જ ત્યાં મદાણે છે.

‘યુરોપની બીતરમાં’

નેટો'૬ ડિવર : એની લાક્ષણિક લટાયક દળે

દુનિયાની પ્રજાઓની જીવવાની અદી ઝાંખે થઈ જતી એવી સુરોપની
મમરભૂમિ પર માનવી હાડપિ જરો મરણમા એક મની નક્ષાખોરીના
નશા પર દાત કકડાવતા હમતા હતા

ત્યારે ૧૯૧૮ના ઓક્ટોબરની ત્રીજી તારીખે પ્રેસિડન્ટ
વિનસન પર જર્મનીથી મનાહની માગણી આવી

જૂએમરણ, વવાયેનુ પડેલુ અને એના પોતાના ગમ પર
જેલેનુ જર્મની રખા વખત મુઘી પુદ્ધનો વિચાર કયો પછી હવે
શાંતિ ઝખી ગ્યુ હતુ શી ખમર આવુ થશે? શી ખમર પરાજય
મળશે? આગેકદમના જ આદેશો આપતા સરદારો, ઉમરાવગદાઓ
અને તામદારો તરફ જર્મન જનતા કટાગીને જોઈ રહી

કેઝરના પોતાના દીકરા જેવા નૌકાખાતાના ખનાસીઓએ
સૌથી પહેલા જાગે પોકાર્યો પહેલા કીલમા, પછી મૂનિચમા, પછી
ટેનોવર, હેમબર્ગ, રૂદોર્ફનેન્ડ અને બર્લિને મળવાનો વાવટો ફરકાવ્યો

૧૯૧૮ના નવેમરના હમા દિવસે બર્લિનના કામદારોએ
કારખાના છોડ્યા અને ચારે દિશાઓથી હમરોની મખ્યામા ધસારો
કયો અને તેમા, લશ્કરમાથી અશક્ત કે અપગ મનીને આવેના
અને બેકાર બનેલા બધા જોડાયા પુદ્ધમાથી રમ્મ પર જિતરી આવેના
પણુ એમા પોતાનુ રથાન દીકુ, અને મરેનાઓની વિધવાએ
પણુ મગ્ગમ બેગી થઈ ગઈ

શાદી મહાનય પરથી શાદીવાવટો જિતારી લેવાયો ને તેન
જગાએ રાતો વાવટો ફરકતો થયો

શાદી મહાનયના ઝરખામાથી લિયનેટે જર્મન સોમ્યાલિઝમ
રીપબ્લિકની જાહેરાત કરી

પણુ લોકોને તો શાંતિ જોઈતી હતી અને તેમના હાથમ
મત્તા આવી

અને પછી ?

હિતાવળાં વરસો વીતી ગયાં.

કટોકટીના મામલાએ સત્તાની સાચવણી માગી, બુદ્ધિની કુનેદ માગી, લોખંડી શિસ્ત માગ્યું.

જનતાના સત્તાધારીઓ પાસે તે હતું નહિ. ખરા સમયે નિષ્ફળતા સાંપડી. સત્તાએ ઝોક ખાધો. આવેરિયાએ નવા શાસનના ગળામાં આંખો મીચીને વરમાળા આરંભી.

સામ્યવાદીઓ ને સમાજવાદીઓ પદભ્રષ્ટ થયા અને જર્મનીની રંગભૂમિ પર નવાં પાત્રોએ નાટારંભ આરંભ્યો.

કાર્લ માર્ક્સને શાસનની વેદી પરથી ઊતારી પાડવામાં આવ્યો અને વ્યક્તિવાદના પાશવી પડછાયા જેવા નિતશે મહાકતો દેખાયા.

ત્યારે કાંટાવાળા તારની વાડો પાછળથી જર્મનીનું ‘ગીમ-ડેલિગેશન’ (શાંતિમંડળ) વિનંતાઓની માગણીઓ માપતું રાદ જોતું થિતું હતું.

“હારેલાઓનો વિનાશ થાઓ,” વર્સેલ્સના વિનંતાઓ ઘૂરકતા હતા.

ત્યારે ચૂનિયની યરાડો પાછળ યુદ્ધમાં જર્મ આલેક્ષા બુવાન સિપાર્થઓ પર નજર ફેરવી દેતો અને ઝડપાયેલો હોય તેવો એ બોલતો હતો. એની આંખમાં આશા હતી.

લશ્કરી અમલદારોને એની વાતો મીઠી લાગી. સિપાર્થઓને એનાં ગોળમટોળ વાક્યોમાં રસ પડ્યો. એની આરપાર જોતી આંખોમાં, એના ભૂલ જેવા હાવભાવમાં...જાણે એ સૌને વળગાડની જેમ વળગ્યો. મજૂરો એને જાસસ કહેતા, અતિક્રાન્તિવાદી કહેતા, પણ એને પોતા વિના બીજા કશાની પરવા નહોતી.

એવો એ એડાલ્ફ હિટલર હતો.

ઝોળખ

એડોલ્ફ ૧૮૮૬ની સાલમાં ઓસ્ટ્રિયામાં જન્મ્યો હતો. એ જર્મન નહોતો.

એવો એ મૂર્તિમાન વ્યાધાત જેવો જર્મનીનો નાઝી સરમુખત્યાર.

એ વીસ લાખ ભક્ષાંભોળાં જર્મનોને મન દેવનો દીધેલો છે ને તેથી આરાધવા જેવો છે. એ આરાધનામાં ખીક છે, પ્રેમ છે, ને કોઈ કોઈ વાર રાષ્ટ્રવાદનો આત્માનંદ છે.

પણ ખીજાં અસંખ્ય જર્મનોની આંખમાં એ તરંગી દેખાય છે, હિન્માદી દેખાય છે, અને કેવળ ઉપહાસપાત્ર એવા જૂઠાણાંનો નશાખોર દેખાય છે. તેમને મન તો એ બોલે છે ત્યારે જાણે જૂઠાણાંનો દરવાજો ખુલ્લો છે, ને રાષ્ટ્રવાદની ખુનામરકો ખુલ્લી મૂકાય છે, એ જુએ છે ત્યારે જાણે કોઈ અવળચડી આરાધનાનો નશો નીતરતો દેખાય છે.

અને તો ય હકીકત છે કે એ આજે ચાલી એપસિન જેવી

મૂછોવાળો, બિંધમાંથી જીડીને હરનારો ફરનારો અને ખડખડાટ હસતાં હસતાં પોક મૂકીને રડી પડનારો બિભિષિશો એડોલ્ફ આને નાઝીપક્ષનો મુખી છે, જર્મન લશ્કરનો મહાસેનાની છે, જર્મન રાષ્ટ્રનો નાયક છે અને ત્રીજી રીશને સર્જનારો, પાળનારો, તેનો પ્રેસિડેન્ટ અને ચેન્સેલર છે; તૂતન જર્મનીનો સર્જનહાર છે.

ત્યારે એ નિશાળિયો હતો અને એના પાઠ વાંચતો હતો. એને ચીતરવાનો શોખ હતો. એનાં ચીતરેલાંઓમાં રંગ હતો પણ રંગની છાયા નહોતી, રેખાઓ હતી પણ રેખાઓના અર્થવાળા આકાર નહોતા.

“એડોલ્ફ, તું કલા ખાતર કલાની મહેનત મૂકી દે અને કાંઈ બાંધકામના બંધાની તાલીમ લે તો કીક છે,” એવી એને એના વિદ્યેનાના અધ્યાપકોની સલાહ હતી.

એનું માથું મોઢું હતું પણ તેમાં જીદિનો સળવળાટ નહોતો. એની આંખો સળગતી હતી પણ તેમાં વસ્તુના અર્થની પારખ નહોતી. એ કંઈ જ વાંચતો નહોતો.

પણ પછી તો એ મોટો થયો; લડાઈમાં લડવા ગયો ને પાછો આવ્યો. લડાઈ ગઈ ને હારેલા જર્મનીએ વર્સેલ્સના ખત પર અંગૂઠો આપ્યો.

ત્યારે કંઈ એને આઘાત થયો છે ! પણ આઘાત જ પૂરતો નહોતો શું ? એ જીદિમાનોને ધિક્કારતો. જીદિમાનોની જોમ વર્સેલ્સના તડનામાના કરારો વાંચવા ને વાંચીને તે પર વિચાર કરવા, તે વળી શી માથાકૂટ ! એવું ગધું એના માથામાં બંધબેસતું નહોતું આવતું.

તે કરતાં તો એની મનગમતી કલ્પનાઓમાં રાત્રિનું તે શું ખોટું ? અને મનપસંદ તરંગોમાં વિરહનું તે શું ખોટું ? એના માથામાં

તરંગોની અને કલ્પનાઓની કયાં ખોટ હતી? એને વર્ષોલ્લસના કરારોનો ભુલ્લો થયેલો દેખાતો, એને જર્મન જાત એકલી જ આર્ય જણાતી. જર્મન આર્યાવર્ત દેખાતો, જર્મન લોહીમાં દૈવત દોડતું દેખાતું, જર્મન સામ્રાજ્ય લોહીની નદીઓ પર ઝાલા ખાતું, જગતભરને પોતાના પગમાં નમાવતું વિજયકૃચ્છ કરતું વિસ્તરતું દેખાતું. એને હેનિઓસ અને જંગીસખાનનાં, સિકંદર અને મીઝરનાં સ્વપ્નો આવતાં. એ મીમાં એ પોતાની જાતને જોતો અને ત્યારે એને આનંદનો અતિરેક થતો. ત્યારે એને ભગવાનનો અંતરનાદ સંભળાતો અને ત્યારે એની આંખોમાંથી ચોધાર આંસુઓ ચાલ્યાં જતાં.

અને તેથી જ એને મુલાકાતો ગમતી નહિ. એને અર્થાઓમાં રસ નહોતો, કારણકે એ બધી વસ્તુઓ એના આંતરજગતના મીઠા તરંગોની વચ્ચેમાં ઊભી રહેતી. અને તેથી તો અમેરિકા અને ઇંગ્લેંડથી આવતાં છાપાંના ચિત્રાવલ્લ મતિનિધિઓની ચોવટ તરફ એને કંટાળો હતો અને સવાલોના જવાબ આપવાની એ ચોખ્ખી ને ચટ ના પાડી દેતો.

એ બોલી શકે છે, પણ બોલે છે ત્યારે જરાકે છે. એ વક્તા છે પણ ત્યારે છૂટે છે ત્યારે એની વાત્ધારા ન અટકાવી શકાય તેમ ઘોડાપૂરની જેમ ફાળો ભરે છે. કોઈ કોઈવાર ભરસામાં એ ભેદાગ બોલ્યે જતો હોય ત્યારે કોઈ કમનસીમ વાક્યની અધવચ્ચેમાં જ એનાથી અટકી જવાય છે, એવું મોઢું ખુલ્લું રહી જાય છે, ત્યારે કોઈ કહે છે એને દૈવી અવાજ સંભળાય છે, કોઈ કહે છે કે કોઈ મીઠા મધૂરા સ્વપ્નનો અંતરાય આવી જાય છે, પણ ત્યારે કારણોમાં ઊતર્યા વિના શ્રોતાજનો, "હેઈલ દિલ્લર"ની વારંવાર ઘોષણા કરે છે ને પછી અચાનક તૂટી ગયેલો તાર સંધાર્ધ જાય છે ને એની વાણીનો પ્રચંડ ધોધ વહેવા માંડે છે. એ વાત કરે છે

ત્યારે પણ જાણે સલાને સંબોધતો હોય તેમ જોરશોરથી એકનો બદલે અનેકથી સાંભળી શકાય તેવા અવાજે બોલવા માંડે છે અને એક વખત શરૂ થયું એટલે ખૂતમ...એ ખૂતમ કરે ત્યાં મુધી કોની દિશામાં છે કે એને અટકાવી શકે !

એક વખત એવું ગન્યું હતું કે પોલોન્ડ સાથેની મિત્રાચારીના તફનામા પર સહી કરતી વેળાએ એણે એક અમેરિકન છાપાના તંત્રીને મુશ્કાકાત આપી, અને એણે તંત્રીને પૂછ્યું:

“ધારો કે મેકસીકો પોલોન્ડ હોય અને મેકસીકોમાં એક ડાલિન્ડર (અંતરાય) ઊભો કરી ટેકસસને મુનાઇટેડ સ્ટેટ્સથી જુદું પાડી દેવામાં આવે, તો તેને ખાટું અમેરિકાના શો મત બંધાય ?”

અને પછી જ્યારે પેલા તંત્રીએ જવાબ આપ્યો કે, “પણ કેનેડા ક્રાન્સ નથી” ત્યારે એને આવડા મોટા વકતાને એવો તો આઘાત થયેશે અને એનો અવાજ એવો તો શ્વેતાર્ધ મયેશે કે એને પાછો પોતાનો હતો તેવો અવાજ મેળવતાં ફીક ફીક સમય લાગેશે!

એવી એની શારીરિક દિશ્વતમાં સદેહ સેવતું કાઈ કહે કે
 “૧૯૨૩માં મ્યુનિચના આક્રમણ વખતે એ એવો તો બીધો કે એણે
 ધરતી પર પોતાની જાતને એટલા જોરથી પછાડી કે એનો ખભો
 ઊતરી ગયો.” તો તેના જવાબમાં બે નાઝી જવાબો ઉતાવળા થાય
 છે. એક એ કે ત્યારે એની જમણી પડખે ઊભેલા સૈનિક સાથે એ
 હાથોહાથ જોડાયેલો હતો અને તેથી એ સૈનિક તે જ સમયે વિંધાઈને
 મરેલો પડ્યો ત્યારે સાથેસાથે એને ૫ પડવું પડ્યું; અને બીજી વાત
 એ કે યુદ્ધભૂમિની દિવ્યચાત્રમાં ટેવાયેલો એવો એકોક્ષ ગોળીખારના
 અવાજ સાથે જ યુદ્ધની શિરતને સદ્ગજ રીતે વશ થઈ જમીન પર
 લંબાઈ મચેલો.

પણ એ વાતો ગમે તે હોય એડોલ્ફ પોતે ઓળખીતાઓને પોતાનાં પરાક્રમેની અનેક વાતો કરી છે.

“ત્યારે વિશ્વયુદ્ધ ચાલતું હતું. સમરભૂમિ પર ત્યાં દુશ્મનોનું લસ્કર નહોતું એવી ખાતરી હતી ત્યાં એ સદેશાઓ લાવવા લઈ જવાનું કામ કરતો હતો.”

“એ એકલો હતો, એની પાસે એક જ રિવોલ્વર હતી. એણે અચાનક ફ્રેંચ અવાજે સાંભળ્યા પણ એ ખીધી નહિ. એણે આંખો મીંચીને ધાર્યું કે પોતાની પાસે જર્મન ટુકડીઓ છે. અને પછી એણે એ ટુકડીઓને મોટીથી હુકમો આપવા માંડ્યા.”

“અને પછી સામેની જ ખાઈમાંથી એક પછી એક એવા સાત ફ્રેંચ સિપાઈઓ ધૂનતા ને યરચગતા બહાર નીકળ્યા અને પછી એણે દમામથી બૂમ પાડી:

“‘હાથ જમ્યા!’

“એક હરોલ્ડમાં જિભેલા સાતે સિપાઈઓએ હાથ જમ્યા કરી દીધા. અને પછી એણે એકલાએ એ સાતે જણની જડતી લઈ તેમને જર્મન છાવણી તરફ સ્વાના કરી દીધા. એની અળેડ ક્લિંમત પર તારીક વરસાથી પડેલા નાઝીને એણે ખાનગીમાં કહ્યું: ‘પણ પેલા સાત જણ જે ફ્રેંચ હોવાને બદલે અંગ્રેજ કે અમેરિકન હોત તો મારું કામ કપરું બની જત.’”

એવો-એડોલ્ફ ઠાઈપણુ ધર્મોંધને પોતાની આત્મઅદ્વામાં અને આત્મવિશ્વાસમાં ટપી જાય તેવો છે. કદાચ એ બોલે છે તેમ માને છે, અને કદાચ એ બોલતો હોય ત્યારે તો ગમે તેમાં, પોતાના ગમે તેવા કથનમાં માનતો હોય એવો લાગે છે. અને તોપણ બધા ધર્મોંધોના બોલ જેવા એના બોલ, જુદાણાં તરીકે જાહેર થઈ ગયા

હોવા છતાં પણ એના પોતાનામાં તે આત્મવ્યવનામાં સત્ય સ્વરૂપો હોઈ એને દુનિયા આખીની પરવા હોતી નથી.

એડોલ્ફને એક રસિક શોખ છે. એ શોખ સંગીતનો છે. આને તો સંગીત એને માટે એક શોખ કરતાં પણ વધારે અગત્યનો એવો નશા બની રહ્યું છે.

એ વેગનર પર મુગ્ધ છે. એણે ૧૯૩૪ની ૨૫મીએ ડોક્કસતું ખૂન કરવા મારાઓ મોકલ્યા કે તરત જ એ સંગીતમાં ગુસ્સામાં બનીને આનંદના અતિરેકમાં ડોલતો બેઠો હતો. કોણઓપેરા હાઉસમાં જ્યારે જ્યારે રીશટાગની બેઠક બળતી ત્યારે ત્યારે એ બેઠકના ઉપસંહારમાં સંગીતને બેળવતો. એના થાકેલા તંતુઓને સંગીતમાં શ્રુત્યાવી એને હિંચાડવા માટે ઘણીવાર એડોલ્ફના શયનખંડમાં કોઈવાર હેન તો કોઈવાર બીથોવન, સ્ક્રોકેન, અથવા વરડી લાંબીરાત સુધી આક્રાપતા. જસ, એ જ એક સંગીતનો શોખ, અને બીજું કંઈ નહિ. એના જીવનનાં નાઝીવાદના આવેશમાં બીજું બધું હજમ છે.

એને ને પુસ્તકોને શું? એને ને કપડાંની ટાપટીપને પણ લાગતું વળગતું નથી. એકથો એ એના નાઝીદેહને જૂખરા પોશાકમાં એક ખમીસથી, એક કોટથી, એક હેટથી ઢાંકે છે. એ જ નાઝીદેહને ટકાવી રાખવા ઉપરાંતના કોઈ ખાણાપીણાનો એને ચટકો નથી. એને પોતાને બીડી કે સિગાર ફૂંકવી ગમતી જ નથી એટલું જ નહિ, પણ પોતાની પાસે બેસીને કોઈ ને પણ એ ફૂંકવા દે તેમ નથી. એ પૂરેપૂરો નિરામિષાહારી છે. કોઈ વાર ઈફું આરોગે એટલું જ. ક્યારેક એ કોફી પણ પીએ છે પણ હંમેશાં નહિ, વ્યસન નેધું નહિ.

આ બધું જોઈ ને ઘણા બોઠો કહેતા કે હિટલર તો સાધુ છે.

અને વાત પણ રીક છે કે એન રમાગ્રાહ પણ એછા છ પણ એ સાધુ તો ઈશી જ એની શાકનાજી રાધના માટે એક બીગથી ચિરાતા રસોયા મદનાતા હોય છે અને મ્યુનિયમા એના આનાસના નરગારી કાક કાપિણુ વિનાસી મામગીઓને ઠોક મારે તેવો હોય ૨

બર્નિનમા વિનહોતમદ્રાસ પગ આવેના એના મહાનરમા જ એ વામ કરતો માનમ પડે છે એ ગ્તા પર મો સાર જ દર આવેના પ્રમુખના મ નયનો એ જાગ્યે જ ઉપયાગ કરે છે, કારણકે ? કાણુ કે પ્રેમિકન્ટ હોડા ૧૩ એ જ મહાનરમા મરી ગયો હતો એ મહાનરમા એને હીડનમર્ગ યાદ આવે છે ને હીડનમર્ગની યાદ આવતા એની નજર સામે પ્રેસિડેન્શિયન જર્મની દેખાય છે અને પ્રેસિડેન્શિયન જર્મની તરફ એને એની તો ચીડ છે કે એ મહાનર ગમે તેવો નવો ને રોનકદાર હોવા છતા તદ્દા નવી ઢમના કાચતે ધાતુથી મહેલો છતા, એના બ ય આકારનિર્માણમા ટિલ્લરનો— એનો પોતાનો હાથ છતા, વોટનના જીવનના ચિત્રો એની દીવાલો પર આવેખાયેના છતા અને છેક રજ્તા પર જૂનતો અને જાહેર જનમાઓમા પોતાના નોકો પર મીટ માલ્તો મનમોજક ઝડપો છતા અને એ સૌ ઉપરાત છેક નળિયે બોમ પ્રૂફ ભોનુ હોવા છતા પણ એને એ મહાનય સાથે તદ્દાક છે કારણકે એને પેના પ્રેસિડન્ટની તેમા યાદ આવે છે

પણ ખરુ પૂછો તો એને બર્નિન જ ગમતુ નથી ત્યાં એ પાટનગરને કોઈ પણ તકે છો ના એ તનપાપડ હોય છે એથી તો મ્યુનિય સારુ અને એથી તો દક્ષિણ બાવેગિયાનુ કોઈ ગામડુ મારુ માચી વાત તો એ છે કે ત્યા પર્વતની બાજુ પર પાખો પથારી પડી બેઠ હોય એવુ એનુ એક બવન છે એના દિનમા એને એ

ધણ વળતુ છે, કારણકે ઓગિટ્યન મગ્દદથી એ નજદીક છે એના રગમડપમાથી એનુ પોતાનુ વતન જ્યાં એ એની માતાને માપડ્યો હતો, જ્યાં એ ઉછેર પામ્યો હતો, અને જ્યાંથી એને દાળી કાઢવાના આ ચો દતો પણ જોને એનુ જીગર ઝડે છે તે દેખાત છે

એના જર્મનીના મરખુખતવાર એડોલ્ફ હિત્લરની ઓળખ તમે ધારો છો તેટલી મહેલી નથી

કહે છ કે માણુમને તેના મિત્રો પગથી ઓળખી શકાય છે પણ એને મિત્રો જ કયા છે તે હા સોઝો માનતા હતા કે એનેય મિત્ર છે, કેપ્ટન અર્નસ્ટ રોહ્મ- , જેણે એને તાજ પડેરાવનાર, ગજદક આપનાર અને ગાદીનશીન કરનાર બૂખરી ડગલીઓની (S A Men) સેના સરજી આપી હતી-પણુ આજે હિટલરે મોકલેલા મારાઓએ એો ગદોળી નાખ્યો છે અને એની જેમ ખમગ આપના વિના હિટલરની મુનાકાત લઈ શકે તેનામા આજે તો લેફ્ટેનન્ટ ધ્રુકનર છે, એનો મુખ્ય અગ્રક્ષક એક રીખેનટ્રોપ છે એનો પરદેસખાતાનો મનાહ દેનાર અને ત્રીજો ઝકાટ છે, એનો આર્થિક સલાહકાર અને એ મધા ઉપગત એનો પ્રેમમત્રી હીટરીશ અને નાઝી પક્ષનો ડેપુટી હેમ એ બને પણ એને દરરોજ મળી શકે છે ગાફી તો ગોરીગ આો ગોખેલસ જેવા પણ પહેલેથી ગોહવા વિના એની મુનાકાત ન લઈ શકે અને તો યુ મા ધામાના ડોઈ પણ એનો અગત મિત્ર નથી

પણુ ત્યારે એની લાગણીઓનુ શુ? એની લાગણીઓને વરેલી રાકના એણે મોતી જલ્મગ પાળ જેવાથી છે ડોઈ વાર ધણીવાર એ પાગ ટૂંકી જાય છે, અને ત્યારે બનભલી નારી જાતિને પણ બુનાવામા નાખી દે તેમ એની વિશાળ આખો શ્રાવણુ

બાદનો. આવી ગયે છે અને એનું મોઢું ફમકાઈને રહી ગયે છે એક દિવસ નહિ, બે દિવસ નહિ, એક માથે એક મામ મુધી એ પોતાનો ઉભરો અટકાવી શકે છે પણ પછી નાત્રી પક્ષમાં ખૂબ જરૂરનો એવો નેતા નામી જતો રીય તો શ ? એ નહીં જ પડે છે.

ત્યારે જ એવું બન્યું હતું. આટો ડ્રેમર કહે કે હું પાર્ટીને છોડી નહિ છું. એણે એને મમળાઓ, પણ એ મમળાઓ નહિ એને એણે અનેક રીતે મનાવ્યો પણ એ માન્યો નહિ. પછી એણે છોડી મૂક્યું એ પ્રણવાગ ચોખા આમુએ ગયો. જોતા પણ એ વાળીવાગ રહેલો. પોતાની વાત પોતાના જ પક્ષના મળે ન ગિતરે તો રાંડી બીજી શો ઉપાય વારુ ?

પણ પાછા નમે એમ માની બેસીશો કે એ તો રાતન છે. રાતન પણ એમ નથી હો. એ વાદની જેમ ઘૂરફી શકે છે. ડાળા ડગડગાવતો બનબલાને કારી શકે છે અને પોતાના અનુચરોને તો એ દૂર ને દૂર જ રાખે છે દૂરથી અગ્રેય એવા એડોલ્ફને એ લોક અનુસરે છે એટલું જ નહિ પણ પૂજે છે. એમાના ઘણા તો એના દરરાજ લોર્ડ શકે પણ એનો પાર પામવાની હિમત જ કરી મક્કતા નથી હોતા. એ દિવ્યતાને દૂરથી જ બજી શકાય છે, દૂરથી પ્રણમી શકાય છે, અને દૂરથી જ, તેને 'હેઈલ લિટલર' કહી શકાય છે, પણ ત્યારે એડોલ્ફના ચહેરા પર પ્રસન્ન રેખાઓ તન્વરે છે અને પોતે જ પડધો પાડતો જવાન વાળે છે કે, 'હેઈલ લિટલર.'

શુ પૂછો છો ? એમ પૂછો છો કે એને કુટુંબ છે કે નહિ ? એને કુટુંબ ? એ બોલે ત્યારે સાબળળે. સભાઓમાં એ વ્યક્તિને બેતો નથી. એને જગતની શિરતાજ એવી જર્મન પ્રજા આક્ષાત્ર દેખાય છે અને એ મચોટ સંબોધે છે કે, "મારી જર્મન પ્રજા !" એની

આંખો જર્મન વ્યક્તિ નહિ પણ જર્મન પુરુષત્વ ને જર્મન સ્ત્રીત્વને દેખી શકે છે અને તેને તુંકારી શકે છે. એની બિર્મિથેલછાની પ્રખર વાસ્તવતા જર્મન પ્રજા નહિ તો બીજું કે શું ?

પણ એનું સ્ત્રી સાથેનું વલણ ! તેમાં એને રસ જ નથી. સ્ત્રી નામના પ્રાણીને અંગત જાતીય દષ્ટિકોણથી એ કદિ જોતો નથી. એની જીવનકથામાં એ પોતે કહે છે કે આપણા લોકોનું જીવન અર્વાચીન કામત્રિકારની નશાખોર સુગંધમાંથી મુક્ત થવું જોઈ શકે જ.

તો એ સ્ત્રીઓને ધારે છે શું ? એ સ્ત્રીને સાધન ધારે છે. એને એકેએક જર્મન સ્ત્રીમાં ધરખુ ગૃહિણી સિવાય બીજું કશું જ દેખાતું નથી. એ એમને માતાઓ બાળે છે અથવા માતાઓ યક્ષ શકવાની લાપકાતવાળી જુએ છે. પોતે બહેને સ્ત્રીસંસર્ગ ન સેવે પણ સ્ત્રી એને મન ઘણી જ કીંમતી છે, એના નિવાસના બધા જર્મન લોકોના દીકરા એને ખગર છે કે સ્ત્રીઓને જ સાંપડવાના છે, અને એ દીકરાઓનો એને ખપ છે. જ્યારે જર્મન આત્માન્ય બિશુ ને આડું આળોટવા માંડે ત્યારે ધમધમ તોપોના ચારા તરીકે, અને ઝેરી ગેસના ધૂંટડાઓ ચૂપચાપ ગળી જવા માટે એ જ સ્ત્રીઓનાં સાંપડેલા દુધમત્ત દીકરાઓ નહિ તો બીજા કોણ કામ લાગવાના છે ? એને એ બાન સતત છે, અને એ બાન સાથે એણે સ્ત્રીનો ચોક્કસ મૂલ્યાંક માંડેલો છે.

એ સ્ત્રીનિંદક નથી જ, પણ એને સ્ત્રીની સામેસામ બિમવાનું પસંદ નથી. એનાથી બને ત્યાં સુધી એ સ્ત્રીથી દૂર બાગતો હોય છે. સ્ત્રીની મુઝાકાતમાં કોઈ સ્ત્રી વધારે છૂટ ન લઈ જાય તે માટે એ સૌથી પહેલાં તરત જ તેને ચૂમવા માટે પોતાના હાથ લંબાવી દે છે. ઘણી યે સ્ત્રીઓ એના તરફ જાતીય રીતે જ આકર્ષાયેલી ખરી પણ તેમણે એને પકડવાનું પછી માંડી વાળેલું. ગોએસની સ્ત્રીએ

ગરબાતમા એને સાજની મિજબાનીઓમા નિમરી રૂઝી વા ખૂબ સુદર બીઓનો ભેટો કરાવી આપણો, પણ દુઃ સુધી એનો કોઈ પણ એક માથે મળધ જોડી આપવાના નહોતો એને માપ-ચો નથી આ એવી અજ્ઞા પણ ઊડી હતી મીચડ વેગાની પૌત્રી માને ભાઈસાહે । બગવાયા છે પણ એમા કાઈ નજૂર હતુ નહિ

તા રુ દિલ્લર મજતીર વિકૃત કે ? કેનાયે જર્મન છાપા ઓના ખાગપત્રીઓને એવી હુશકા આવતા તમણે એ તપાસ જ્યારે શક્ય હતી ત્યારે હાથ ધરેલી એ મોકોએ ત્યારના અનિયના દિવસામા દિલ્લર જે જાણેમા બિતરતો જમતો કે રાતવાસો કરતો તેની મધી લાજના ખાલિકોની મોટી લાહસના નોકરોની, હોટેલોની માનિકણુ માઈગ્યાની અને પોર્ટરોની મુનાકાતો લીધેની પણ જતીર માતમા એમાના કાંઈ માથે દિવસનો સપર્ક હતો એવો કશો જ પુરાવો મળેો નથી

ને ન જ મળે ને । જણે મોંથી પડેના તો એના જતીય વેગનુ વકતૃત્વમા ઉદ્ધાતીકરણુ થઈ ગયેનુ એનુ બાગપણુ એનો ઉછેર આ એની માતા માથેનો એનો સબ્બ એ મધુ એ માનતમા વાગળુ મૂત છે અને તેથી ઘણા જર્મન લેખકો કહે છે કે દિલ્લર માનિકા છે તેમા કશુ જ મોડુ નથી

આ એને પૈસાની શી જરૂર છે ? નહેવાને ખાસા મજાના મરકારી રાજમદાનથો છે, એક બોનતા અનેક પડતુ નાખતા દોડી આવે તેટલા દાસદાસીઓ છે, મોટરકારો ને વિમાનો છે ૧૯૩૪ના જુનમા જ્યારે એણે મુસોનિનીની મુનાકાત નીધી ત્યારે એની છે ની અમત ખરીદી એક રેઈન કોટની હતી

સરકારી તિબેરીમાથી તેથી જ એ કઈ પગારમગાર લેતો નથી એણે ધાર્યું હોત તો એ ઘણી મોટી ગકમ એકના પગારમાથી

અચાવી શક્યો હોત ૧૯૩૫મા એણે બાહર કુર્ચુ કે દરબારી
માણસોમા એને એકલાને જ કોઈ જેવમા ખાતુ નથી ત્યારે લોકોમા
જે એવી માન્યતા હતી કે તે ફ્રેન્ચ, હોંગ એન્ડ કપનીનો ભાગીદાર
છે તે દુગ થઈ ગઈ

એની ખ્યાનગી તિજોરી ન હોવાથી એની આત્મકથામાથી જિપજેના નાખો રૂપિયા પણ નાગ્રીપત્રને જ એણે આપી દીધા હશે ને ? એ આત્મકથાનું વાચન ફગળિયાત હોવાથી ૧૯૨૫મા થયેના એના પ્રકાશન પછી આજ સુધીમા એની લાખો નકતો મારી એવી કિમતે વેચાઈ ગઈ છે એ એક જ પુસ્તકમાથી એણે ઓછામા ઓછું વળતર લીધું હોય તો ૫ આજસુધીમા એને ૧૬૦,૦૦૦ પાઉન્ડ મળે પણ યુરોપના રાજકારણના શાસકભોક્તા હિસામને અદાજ કાઢવો એ સૌથી વધારે મુશ્કેલ બાબત છે કોઈ પણ દેશમા એવા મહાપુરુષોને નાણાવિપયક સનાન કરવો તે સુધડ ગણાતું નથી મુસોનિની અને ગ્રેનિન પણ ઠઈ ગજવામા રૂપિયા રાખી બદાગ નથી નીકળતા હોતા, જેમ પૈમાને અડતા અબડાઈ જનારા માધુરામો તેમજ સમુખ્ત્યારો પોતાની પાસે મિકકાઓ રાખતા નથી હોતા

તે, એ ધાર્મિક છે? શો મવાન! એડોલ્ફ હિટલર એક વ્યક્તિ જ નહોતો અને એ જ પથમા હિતલર પામ્યો. પણ ધર્મ પરની શ્રદ્ધા એની પાસેથી ખૂબ વહેલી સરી ગઈ, ત્યારથી એ કોઈ પણ ધર્મ ક્રિયામાં હાજરી આપતો નથી મરતી વખતે પોતાના પાપોની કબૂલાત કરવાના ખ્રિસ્તી ધર્મના અગત્યના વિધિ તરફ પણ એ તફાવત બેદરકાર છે એણે સત્તા હાથ ધરી પછી તરત જ કેથોલિક પ્રોટેસ્ટન્ટ અને ખામ કરીને યહૂદીઓ સામે ધાર્મિક વિગ્રહ ગઠ કરી દીધો છે

કારણ ? કારણ ધાર્મિક નથી, રાજકીય છે નામી ક્રાન્તિનું

પાંચુ કામ જમનીની એકતાનું છે એમ એને લાગ્યું, અને તેથી એને રીશમાથી ફરીકાર્મનું નામનિશાન ઉખેડી નાખવાનો આવેશ આવ્યો. “જ્યુડાઈઝમની જેમ વેટિકન પણ મંપૂર્ણ રીતે આતંત્રાષ્ટ્રીય સમ્યા છે અને નથી અજર્મન છે, અને તેથી જ એનો અલિકાંત બોનાવવો.” એવો એનો નિર્ધાર થયો.

હિટલરવાદના આ મધ્ય ગાડપણના પાયામાં જર્મનીમાંથી અજર્મન (Non-German) જધા તરવેને કાઢી નાખી જર્મનીને જર્મનો માટે જ અને જર્મનોનું જ મનાવી દેવાની ઉન્માદી ધૃષ્ટા છે એણે મેકરો સામે છીક ખાંધી કાઢ્યુંકે એ લોકોને જોવાથી આતંત્રાષ્ટ્રીય નાજુરિપયક મળેલા અને આતંત્રાષ્ટ્રીય વેપારી બગો યાદ આવતા હતા એણે મામ્યવાગીઓ અને મમાજનારીઓને પેટ ભરીને ધિછાર્યાં કાઢ્યુંકે એ લોક કુત્રિયાના એકેએક દેગમા હતા અને મજૂરોને આતંત્રાષ્ટ્રીય પાયા પર સંગઠિત કરવા માગતા હતા એણે મધ્ય શાંતિવાગીઓ મામે પણ તિંગકાં છોડ્યો હતો કારણકે તે લોક મુદ્દનો વિરોધ કરતા હતા અને આતંત્રાષ્ટ્ર વાગીઓ હતા.

એ મધ્ય ઉપરાત એને તો રેઠ ભગવાન સામે પણ રેણી ગૂચો છે, કારણકે તે ચહની હતો બીજી ગૂચ ગણ્ટવારી છે વિશ્વયુદ્ધમાં જ ભગવાને ફ્રેચ જાતિ અને બીજી હાખી જાતિઓને જર્મની પર વિજય અપાવ્યો તેવો કોઈ પણ ભગવાન જર્મની માટે કેવી રીતે સંતોષકારક હોઈ શકે? આ ઉપરાત પણ એક ગૂચ છે. તે જર્મન અગત છે. જર્મનીમાં તો ભગવાન અનવાની તક હિટલરને જ મોઈ મોંડે ને?

એ શ જર્મન ગણ્ટમા ચહની? જર્મન ગણ્ટમા એ ચહની-

એની સાથીદારી શી ? ભાગીદારી જી ? એના હાડેહાડમા જ્યુ સામેનો તિન્કાર મળતો જાયો એના અંગેઅંગમા જ્યુ સામેનો ધિન્કાર નાઈ ગયો આજકાલનો નહિ, એની આત્મકથામા ઉચ્ચેખ કે મત્તર વરસના એડોફ્ટે-પોતે પડેલી તાર જ્યો જોયો ? એ પગથી માથા સુધી ઝાઝ ચડી ગઈ

“આ જ્યુ શુ જર્મન હોઈ ગયો ?” એની મોઝની દીવા માથે અનાજ અથડાયો

અને એણે સત્તા હાથમા લીધા પછી શુ જોયું ? “જ્યુએક જર્મની પર પચસાઈ પડ્યા છે, એમણે આપણા રોજગાર લઈ લીધા છે, એ એક બર્નિનના હાથખાના પર ઠામૂ ધરાવે છે, ગમ્બૂમિ પર આ રીતકવાઓ પર પણ મત્તાનાગા છે, એ જ તોક ડોક્ટરો છે, વકીલો છે, અધ્યાપકો છે, જ્યુ નામનો કાલો રંગ જ્યા ને ત્યા પથગઈ ગયો છે એ જોશોન્થી જગડી પડ્યો

એ જ વાત એણે આત્મકથામા દમ વરસ પડેના ઉચ્ચાગી રતી, અને એ જ રાત એણે દરેક નવી આગતિમા રધારે ને રધારે ખારથી જ્યુ કરી છે એણે છેડના એક ફેચ પ્રકાગકને માફમા મળગાવી દીધું કે જો મારી આત્મકથા હાપવી જ હોય તો તેમા જ્યુવિરોની એકપણ અક્ષર ખરી પડવો ન જોઈએ

૧૯૩૪ની સાલ પછી તિન્કરે એક નાટક જોયું એ નાટકનું નામ ‘ટોવેરીશ’ હતું એમા ગણિયાના નક્ષી દોની ચિત્તિની કરુણતા હતી અને મોન્ગેવિકે સામેની ઘૂણા હતી અને આખું નાટક વધુ ગમી ગયું પણ પાછી ધીરે ધર પડાવતો ડોર તેમ એના ગદ્યમંત્રીએ તામડનો પેગિમ તાર કર્યો

“ ‘ટેવેરીશ’ નાટકનો લેખક જોકસ ડેવલ એની ત્રણ પેઢી સુધી શુદ્ધ આર્ય’ ઓવાળનો હતો ? ”

જો જરા પણ જ્યોતસ્વ એ લેખકમાં હોય તો હિંદુસ્થાનને પોતાને તેનું નાટક જોવું ખૂબ ગ્યાનિ ઉપજાવે તેવું લાગેલું.

એ એનસેનર થયો તે પહેલા જ ઘણા વખતથી ટેનિફોન પર પણ એણે જૂઠું સંપર્કનો ત્યાગ કરી દીધો હતો. મોટા વોર્ડ રીડી ગતી આનંદવાળા એક વોલ્ટર લીપમેને એની મુલાકાત માગી એણે સંભળાવી દીધી.

“ શી ધૃષ્ટતા ! ” આઉન લાઉસમાં જ્યૂની મુલાકાત ! આઉન લાઉમના પવિત્ર કમાડ જ્યૂના પડછાયા સામે પણ વમાયેલાં જ રહેતા.

સરમુખત્યારીની માનસખિમારી

સરમુખત્યાર હિટલરને માનસખિમારી છે? શી ખબર! પણ માણસ હોય તેને મન હોય છે ને તે તો એને ય છે અને એ મનમાં એક ધૂન છે—મહાન જર્મન પ્રજાની.

પણ એ પોતે જ જર્મન નથી ત્યાં! તેમાં શું? એવો એ એકલો જ ઓછો છે? ખીજા ધણાં જ આજે જ્યાં શાસન કરવા પહોંચ્યા'તા તે પ્રદેશના નહોતા. મુસ્તફા કમાલને જોઈને તેને તમે ઘીંક કહેવાની ના પાડો પણ એ ઘીંક હતો અને સાક્ષોનિકામાં જન્મ્યો હતો. પીત્રસુદરકી પોતે લીધુઆનિયન હતો. સુસ્તીંગ ઇટાલીમાં જન્મ્યો હતો, અને સ્ટોલિનને તો સૌ જાણે છે કે એ રશિયન છે જ નહિ. તો પછી એડોલ્ફ ઓરિટ્ટયામાં જન્મ્યો તેમાં એનો શો દોષ?

ઓરિટ્ટયામાં જોતો છે ને જોનોના મુખ્ય રસ્તા પર એક ત્રણ માળ ઊંચું મકાન છે. એ મકાનમાં એડોલ્ફની આંખો પહેલી વાર ઊધડી અને એણે પહેલી વાર પ્રકાશ જોયો. એ ધર હિટલરનાં

યુરોપની હીતરમાં

બાબાપની માલિકીનું નહતું, પણ બાડનું હતું; પણ હિટલરના બાબની રિયલિટી ગરીબ હતી અને સરમુખત્યારે બાબપણમાં બૂબમરો દીકરો એ વાત તો ગણત છે.

આને ત્યાં ધણા એવા છે જેમણે એને નિશાળીઓ દીકરો. સ્પીટલ ગામમાં એનાં માસીના પણ છવતાં જગતાં છે અને જે આપાએ એની માતાના પેટમાંથી એને બહાર કાઢ્યો તે પણ આને ખૂબ ગમતી ને રસિક છુટ્ટી છે.

એકોસ્ત્રોવાક હદ પરના ડાન્સુમના કિનારાપ્રદેશમાં એ સરમુખત્યારના પિતામહ રહેતા. ૧૯૨૨ના ફેબ્રુઆરીના ઠાઠ દિવસે સ્પીટલ ગામમાં જોહાન હિટલર નામનો એક આદમી જન્મ્યો હતો, તે જ એડોલ્ફ હિટલરનો પિતામહ. હીટલર એક રખડતા બિહારનો ગોઠિયો હતો. એને મેરિયા આના સીકલસુઅર નામની એક બાર્ડ સાથે સંબંધ થયો અને મેરિયાને પરણતાં પહેલાં ૧૮૭૭ની સાલમાં એક દીકરો સાંપડ્યો. મેરિયા સીકલસુઅર ત્યાર પછી પાંચ વરસે પોતાના છોકરાના બાપ હિટલર સાથે પરણી અને ત્યાં સુધી મેરિયાએ દીકરો સાથે પોતાનું નામ સીકલસુઅર જોડ્યું. મેરિયા અને હિટલરનો એ દીકરો આલીસ વરસનો થયો ત્યારે એની જાત કમ્પેસર રીતે એનાં બાબાપા સાથે જોડાઈ. ત્યારે ૧૮૭૭ની સાલ ચાલતી હતી અને ત્યારે એનું નામ એડોલ્ફ હિટલર પડ્યું. આપણા એડોલ્ફ હિટલરનો એ જ બાપ આય.

પણ હીટલરનું હીટલર કેમ થઈ ગયું ?

એમાં ઠાઠ ચમત્કારો હોતા નથી, એ બધું એમ જ થયા કરતું હોય છે. આજો દિવસ જમીનને ફાડતા ને રોટ્યો પકવતા ખેડૂનો કંઈ સખી વાંચી શકતા હોતા નથી. હીટલરનો બાપ પોતાને

સરમુખત્યારીની માનસખિમારી

હટ્તર કહેતો હતો. પાછું હટ્તરનું હીડર ઘર્મ ગયું, અને સરમુખત્યારના જન્મ પછી હિડરનું હિટ્તર ઘર્મ ગયું. આજે પણ એડોલ્ફની બેન પોતા પોતાને હીડર જ કહે છે.

એડોલ્ફ હિટ્તરનો આપ એક્સોર્થ હિટ્તર કોન્ટર હતો અને ત્રણ વાર પરણ્યો હતો. એની પહેલી સ્ત્રીનું નામ આના હતું, અને ત્યારે એ સીક્રટ્ઝગર કહેવાતો. આના એક્સોર્થ કરતાં ચૌદ વરસે મોટી હતી અને તેથી જ તે એક્સોર્થની સ્ત્રી અને માતા બને બની શકી હતી અને પાછી શ્રીમંત હોવાથી એ જુવાન કોન્ટરની ફિક ફિક સંભાળ રાખી શકતી. ૧૮૩૩માં આના મરણ પામી અને પછી છઠ્ઠે અઠવાડિયે જ એક્સોર્થ એક ફ્રેનઝીરકા સાથે પરણ્યો. પણ તે ૧૮૮૪માં મરણ પામી, અને પછી બરાબર ત્રણ મહિને એક્સોર્થ, ત્રીજવાર એક કક્કારા નામની બાર્થ સાથે પરણ્યો. પછી કક્કારા અને એક્સોર્થના મંથનથી ૧૮૮૬ના ૨૦મા દિવસે ત્રીજી રીસનો મર્જક એડોલ્ફ કક્કારાને સાંપડ્યો. એડોલ્ફ એની ઓગણત્રીસ વરસની માતાને ધાવતો હતો ત્યારે એનો આપ બાવન વરસની હંમરે હરખાતો બેતો હતો.

એની પહેલી સ્ત્રી આનાએ એક્સોર્થને બે બાળકો આપ્યાં હતાં: એક દીકરો હતો, એક દીકરી હતી. દીકરો હેમગર્ગની એક હોટેલમાં નોકર હતો ત્યાં થોડાં વરસ પહેલાં મરણ પામ્યો અને દીકરી એન્જેલા વિયેનામાં જઈને પરણી હતી અને રસોયનું તરીકે કામ કરતી હતી.

કક્કારાથી પણ એક્સોર્થને એડોલ્ફ ઉપરાંત બીજાં બે બાળકો થયાં. એક પોતા જે ૧૮૯૭માં જન્મી હતી તે આજે વિયેનામાં જીવે છે; અને બીજું બાળક તે બાળપણમાં જ મરણ પામ્યું હતું.

પોતાની પહેલી જી આનાની લાગવગથી એલોખને ગ્રેનોમાં કસ્ટમ ઇન્સ્પેક્ટની નોકરી મળી હતી અને પછી એ ત્યાં જ કસ્ટારા અને એડોલ્ફ માથે રહેતો. પછી એલોખને પેન્શન મળ્યું અને પછી એ લોક લીઝ પામે ગેલા ગયાં ને એક ઘર ખરીદ્યું. એલોખ ૧૯૦૩માં મરણ પામ્યો.

મરણ પામેલા એલોખનું ચિત્ર આજ પછુ કબર પર દેખવા મળે છે. ગોળ અને મોટી ખોપરી, આછા જીગેલા વાળ, નાની તીણી અને ધાતકી નજર નાખતી સાંકડી આંખો, સાયકલના હાથા જેવી વાકી વળેની મૂછો અને દ્યોડા જેવી જુલમી અણિદાર હડપચી, એડોલ્ફને વારસો આપતી આજે પણ મોગૂદ છે. એડોલ્ફની માતાનું ચિત્ર પણ જિયા ને ટટાર શરીરવાળી, સાંકડા મુખ પર ઉત્તેજિત રેખાઓવાળી, અને સડોચાયેલા ગાંઠ પરની ચળકતી ને મોટી આંખોવાળી છબિ ખડી કરે છે.

જુવાન એડોલ્ફ એના બાપને ધિક્કારતો ને માને ચાહતો. એ ધિક્કાર ને ચાહનાના અંકોડાની પ્રથિઓમાં હિટલરચરિત્ર ધડાયું. માનમચિહિત્સા એ ચરિત્રને ઇડિપસ અન્યના નામથી આંકે છે.

“ હું નમાએ છે, નકામો છે, તરંગી છે ને આજસુનો સરદાર છે...હું ફટિયો હડમાન છે, આંદાખોળીમાં જ રાચનારો છે, હું કંઈ ઉકાળવાનો નથી...” એવા એવા બાપના બોલે હિટલરનાં ધડતર ધડ્યાં છે, અને બાપ તરફથી એની પીઠ પર પડતી ધક્કામુક્કીઓ અને મારપીટ એ આજે ય જૂલ્યો નથી.

જુવાન એડોલ્ફે ત્યારે બાપના વિરોધમાં પોતાની જાતને માતામય કરવા માંડી. બાપના હરીફે એણે બાપથી વિરોધી ચરિત્ર ધડવા માંડ્યું. બાપ ખૂબ દીન્યતો, એણે દીકરાએ દારૂનો ત્યાગ

સરમુખત્યારીની માનસખિમારી

કર્યો; બાપા એક પછી એક ત્રણ સ્ત્રીઓને પરણ્યા હતા, એણે સ્ત્રીજાત સાથેના એવા પ્રેમાચારને પાઠાધાત કર્યો; બાપને વિષયમુખ ગમતું, હિટલરે તેની ખીક કેળવી.

એ બધાના વળતરમાં એણે એની માતા પર પ્રભનો બંધા આવેશ ફાંફવી દીધો. બા પણ બાપને ધિક્કારતી હતી. એય બાપને તિરસ્કારતો. બહેની એકતા જામી. એણે માતા પાસેથી ઘણી વાતો સાંભળી હતી. તેમાંની એક એના બાપા જેવા ન થવાની હતી અને બીજી કલાકાર બનવાની હતી. એડોલ્ફે એ બંને વાતો યાદ કરી લીધી અને એણે માતાને પ્રસન્ન કરવાના અને તેથી સત્તા હાથ કરવાના પોતાના જ હક્કના વિચારો કર્યા જ કર્યા.

તો શું બધા જ સરમુખત્યારો એવા હોતા હશે? ઠાઈ પણ સમધારણ માનવી આખા રાષ્ટ્ર પર સરમુખત્યારીથી શાસન કરવાની હોડમાં કેમ ઊતરી શકે? આજના સરમુખત્યારો તો આ રહ્યા. કમાલ આતાલુકું અંગત જીવન કેવું કરેમુ અન્યવચિત ને અંધેર હતું! ડોક્તરને વામનઅનિ હતી. પીત્તમુદરકીનો રોપ હિમતામાં માનસખિમારી સુધી પહોંચી ચૂક્યો હતો. સુધોપિયાના મુદ્દે મુસોલિનીને "મેગાલોમેનિયાક" તરીકે પુરવાર કર્યો છે. રોલિન એકલો જ અપવાદ જેવો દેખાય છે ને માનવતાની સમધારણતા સાચવી રહ્યો છે. પણ એ ય જીવાન હતો ત્યારે તો ઝોંઝ નાખનારો જ હતો તે કેમ જૂલી જવાય!

૧૯૧૪ના વિશ્વવિગ્રહ પછી એવો પડ્યો આવી ગયો છે. જૂની સત્તા પદબદ્ધ થઈ છે. દીકરાદીકરીઓએ બાબાપાઓને ગાદી પરથી ગગડાવી પાડ્યાં છે. જીવાનોએ શિક્ષકોને, ગુરુઓને, આચાર્યોને, શાળાઓને અને મંદિરોને નકાર્યાં છે.

જૂની સત્તાઅનિય સંઘાચાર્ધ ગર્હ. ધર્મની ગાદી પર વિજ્ઞાનની તાજપોષી ઊજવાઈ. અને બાપાઓની સત્તાઅનિય પર હિટલરો ને મુસોલિનીઓ ગિરાજ્યા. છાકરાંઓએ બાપાઓને નકાર્યા પણ હિટલરની, મુસોલિનીની, પોલસુદરકીની, જુગોસ્લોવિયાના એલેક્ઝાન્ડરની, ડોલ્ફસની, કમાલની, સ્ટેલિનની સત્તા નકારી ન શક્યા. સત્તાનું કેન્દ્ર ખસીને ધરમાંથી બહાર નીકળ્યું.

સત્તાના સંચયનમાં આવતા પ્રેમને ખીંકના વેગની ગતિ સરમુખત્યારોએ અનેકગણી વધારી મૂકી. જુગોસ્લોવિયાના એલેક્ઝાન્ડરે બળવાખોર કોટસને મનાવી બેવાના પ્રયત્ન સાથે જ તેમને શણાંએ ચડાવ્યા. હીંગણા ડોલ્ફમે સમાજવાદીઓનાં ખૂન કરવા તોપોને છૂટી મૂકી દીધી અને પછી પોતાને માફ કરવા તેમને વીનબ્યા. કહે છે કે હિટલર પણ એના ઘણા અનુયાયીઓને વધારે છે અને એણે જુનની ૩૦મીએ કલેઆમ ચલાવી. જાણે સરમુખત્યારોના ખૂની ચરણોમાં લેટવાનો રોગચાળો લાગુ પડ્યો છે.

એવાં વધારે ને વધારે રોગીઓ પોતાની સમુતાઓને સરમુખત્યારીની મહત્તામાં શમાવતાં ને પોતે મહાન બનતાં જોડાતાં જાય છે. સરમુખત્યારીની સત્તાના લોહીમાંસનો જાણે તે સૌ ઉપભોગ કરે છે. જાણે તે સૌ સરમુખત્યારના અનેક આત્માઓ અને સરમુખત્યાર તેમનો બની રહે છે. સત્તાઅનિયમાં સૌ ગળા મુધી ગચકાર્ધ જાય છે.

જર્મનો કહે છે કે તેઓ હિટલર માટે નથી લડતા પણ હિટલર તેમને માટે લડે છે. મુસોલિનીને પોતાને માટે સત્તા જોઈતી નથી પણ ઈટાલીને માટે જ જોઈએ છે. સરમુખત્યારીની સત્તાઅનિયમાં જાણે સરમુખત્યાર અને તેના બગતરાઓ એક બની જતા દેખાય છે. એ એકબીજા જ આજ્ઞાધારકતા ને, અવગણનાનાં, પ્રેમ

સરખુખત્યારીની માનસખિમારી

અને તિરસ્કારનાં ભયંકર તત્ત્વો ભેગાં મળે છે અને એ સૌમાં
ગરકાવ થઈ ગયેલો સરખુખત્યાર ધડીબર તારણુદાર જની રહે છે.
સરખુખત્યારો સત્તા સાચવી શકે છે કારણકે તેમની પ્રથામાં
તક્ષવારને મ્યાન નથી હોતું, તેમની ઘટનામાં પશુગળ નિરંકુશ
ચરતું હોય છે, અને આપણે ભક્ષાંભોજાં સામાન્ય ક્રોટિનાં નરનારીઓ
તેમનાથી ડરીને ચાક્રવાતું પસંદ કરતાં હોઈએ છીએ.

નામી હિટલર

વાત જરાક અણગમતી છે પણ એ લકીકત છે. એંડાસ્ત્ર રાજકારણમાં જામ્સ તરીકે પેડો. એનું જામ્સ તરીકેનું ચરિત્ર હીડને લંબાણથી ચીતર્યું છે. જર્મન લશ્કર રીશવેરમાં એ એક નાનકડો અમલદાર હતો. ૧૯૧૯થી જ એણે જામ્સી શરૂ કરી હતી. એ મજૂરોની સભાઓમાં ઘૂસી જતો, કામદારોનાં મંડળોમાં મળી જતો, અને પછી એના ઉપરી અમલદારોને મજૂરોની હિંમતવાનની લકીકતો અનેક મર્યામીમાં જબરાવીને કહેતો.

એક દિવસે એક ગોટફ્રીડ ફીડર નામનો માણસ બાપણ આપતો હતો. હિટલર ધ્યાન દર્શને સાંભળતો હતો. એણે ધણું બધું સાંભળ્યું પણ તેમાં એને એક વાત યાદ રહી ગઈ. એ ગોખતો ગોખતો ઘેર ગયો: “રૅફેનડીસ એટલે ચાલેલું ખાનારા યહૂદીઓ અને રૅફેનડીસ એટલે સર્જક આર્યો.” એંડાસ્ત્રને એ વાત એવી તો ગળી લાગી કે એ પાણી પાણી થઈ ગયો.

એ ફીડરનો એક ઓળખાતો હતો, એન્ટન ડ્રૂક્સર. એણે એક મજૂરમંડળ રચાવ્યું હતું. ડ્રૂક્સરે એડોલ્ફને આમંત્રણ આપ્યું કે આપ પણ પધારો ને મંડળમાં જોડાવ, એકથી બે બસા.

એડોલ્ફે જરાજર બે દિવસ સુધી હા પાડતાં પહેલાં ધ્યાન ધર્પું. હિટલર એમાં જોડાયો ત્યારે એનો નંબર સાતમો હતો. એ મંડળના કુલ સભ્યો સાઠ જેટલા જ હતા. એ મંડળનો હિટલર નેતા બની રહ્યો. એણે એનું નામ N. S. D. A. P. (National Sozialistische Deutsche Arbeiter Partei) પાડ્યું જે આજે નાઝીના નામથી જગમગાડે છે. શરૂઆતમાં એણે વીસ માણસોની સામે જોરદાર બાપણ આપ્યું પણ પછી એ વીસ હજાર સમક્ષ બોલ્યો. એણે એનું ખાનગી સંસ્કર રચાવ્યું, અને તે એસ. એ. એટલે ‘જૂખરી ડગલી’ના નામથી ઓળખાવા માંડ્યું. ૧૯૨૩માં એણે મ્યુનિચમાં બળવો કરવાનો પ્રયત્ન કર્યો પણ હાર્યો ને કારાગારમાં પુરાયો. અને પછી થોડો જલ્દી નીકળ્યો.

ખૂબીની વાત તો એ છે કે હિટલરનો નાઝીવાદ જન્મ્યો ત્યારે તે સમાજવાદી પક્ષની હિદાય પાંખ જેવો ફફડતો હતો અને એનો કાર્યક્રમ મૂડીવાદ વિરોધી હતો. એ કાર્યક્રમનું લક્ષનામું હતું હિટલરે સત્તાનાં પગથિયાં પર પગલાં માંડ્યાં, પણ એણે પગલે પગલે સમાજવાદી કાર્યક્રમને એક પછી એક ફેંકી દેવા માંડ્યો.

“હાં, હાં હિટલર!” બહાંભોળાંના બરમ બાગવા માંડ્યા.

“પણ મેં એને માન્યો છે જ ક્યારે? એ તો...એ બધું ન હોય તો મત ક્યાંથી મળે?” એ મનમાં બળડ્યો ને આખું મોઢું ખોલીને ખડખડાટ હત્યો.

પછી એણે ધીમેધીમે લશ્કરી ઓળખાણો તાગત કર્યાં અને લશ્કરમાં રીશવેરમાં પોતાની અસર જમાવી. જે મંડળમાં એ

સાતમેા સબ્બ બન્યો હતો તેમાંથી એણે દ્રેક્ષલર અને ફીડરને હાંકી કાઢયા. નાઝીપક્ષ પણ એનું જ સર્જન બની રહ્યો. એણે એના માયામાંથી આર્યાવના ને રાષ્ટ્રવાદના અસકા કાઢી કાઢીને પોષ્યો પાળ્યો ને મોટો કરવા માંડ્યો. એને મદદ કરનારાંઓ પણ પડાપડી કરવા લાગ્યાં. મોટા મોટા ઉદ્યોગપતિઓએ ઉદાર હાથની સખાવતો લાંબાવી, કુશળ મૂડીવાદી રાજકારણના ખેત્રાડીઓએ પણ હિટલરના એ ફરજદને આવકાર્યું. અને શુંડાઓએ તેની રક્ષા કરવા દોટ દીધી. એ સૌની વચમાં હિટલર તેનો પ્રણેતા પેટભરીને હરખાઈ રહ્યો હતો, અને એ પક્ષના કાર્યક્રમની નાનામાં નાની વિગતો ઘડતો હતો ને જર્મનીમાં કદી નહિ જણાયેલી એવી અચારની રીતભાનો ઉપજાવતો હતો. નાઝીપક્ષ હિટલરની માતા, સ્ત્રી અને રખાત બધું જ બની રહ્યો. હિટલરને એ વિના બીજા બાળકો ય ક્યાં હતાં?...

• છેવટમાં તો તેમની સંખ્યા એક કરોડ ને ત્રીસ લાખ સુધી પહોંચી ગઈ.

“ પણ હું તો ઓસ્ટ્રિયાનો વતની ને હીડનબર્ગ પાસે કેવી રીતે દોડી જાઉં ? ” એડોલ્ફ હિટલર પોતાની જાતને જર્મન ફીક્ષા પમાડવાની ચિંતામાં તક્તસતો હતો, પણ તે વખતની જર્મન રીશ સરકારનો એડોલ્ફના માથે કોઈ સરકારી હોદ્દો આરાધવાનો ધરિહો નહતો.

પછી એણે એના બાઈબલધોને સંભાર્યાં. ડોક્ટ્રીક એનો જૂનો દોરતો હતો અને રીશમાં મોટો અમલદાર હતો. બીજા એક, ડીટરીશ હતો અને તે જુન્સવીકમાં ન્યાયખાતાનો પ્રધાન હતો. ડીટરીશે એની નિમજીક બર્લિનમાંના જુન્સવીક લીગેશનના સલાહકાર તરીકે કરી. છેવટે ઓસ્ટ્રિયાના ગામડાનો એ રખડુ હોકરો જર્મન બન્યો અને કોઈ વાર વક્તા બનીને, કોઈ વાર શુંડાઓ રોકીને, કોઈ વાર દેવનો દીધેલો હોવાનો સ્વાંગ સજીને, તો કોઈ વાર પોક મૂકીને

રોઈ પડીને એણે મલાઃ જર્મનીનો ખ્યાન રચ્યો ને પોતાને શિખર પર જોતો મત્તા હાથ કરતો ચાનવા લાગ્યો.

પણ એ એકધ્યાની તો ખરો જ ખરો એની રીતભાતો મદનાય, એનો વ્યૂહ મદનાય, એના ઈરાદા મદનાય, પણ એનો આદર્શ કદી ન મદનાય મહાન જર્મનરાષ્ટ્રે યશુ ને તે ઘડતરના અણતર પર પોતાની જાતને યથાપવી એ એનો વ્યૂહમદનાયેસો આદર્શ છે ને એ આદર્શને માટે કોઈ પણ ખુનામરકી, કોઈ પણ કાનતરુ, કોઈ પણ ચાનગાજી, કોઈ પણ કનિયાખોગી એને માટે ત્યાગ્ય નથી.

અને એ રિચર પણ ભારે છે મધા અગ્રુખત્યારો સ્થિર હોય છે ત્યારે મોગી ચૂટણી થઈ ત્યારે કેલી થે મુનાકાતો પછી, કેટના થે ભાપણો પછી, એ જોવા ને તેવા તાળે ને શાત હતો ત્યારે એણે કહ્યું હતું કે “મારી પાસે જે કોઈ વિધાન છે તો તેને પડોચી વગવાનું સામર્થ્ય પણ હોય જ જોઈશે.”

એની પાસે એક દષ્ટિ પણ છે એ ગજકીન દષ્ટિ છે એની ગણતરીઓ ચાનાકીબગી ને ઝીણામા ઝીણી વિગતોવાળી હોય છે પહ્લદીના વિરોધના વેગનો ઉપયોગ એણે રાજકાણુમા કરી દીધો એણે એના મનમાથી કાઢીને પહ્લદી ભયાનકતા જર્મનીમા રમતી મકી દીધી.

૧૯૩૩મા એ નાઝીવાવાએ ચૂટણી જ મમા ઝૂકાધુ, અને સૌથી મોટો શોરબકોર કરતો એનો ચીપિયો ખખડાવતા બટકવા માડ્યું એ ચૂટણી જ મના નાઝી ખેનાડી. મે ચૂટણી જાહેરનામામા અનેક વચનોની હારમાળાઓ આપી. હી એમણે બેકારીનો નાશ આપ્યો, વર્સેલ્મના તહનામાનો અત આપ્યો, એરિટ્રયાનું

નેડાણ આપ્યું, પોતે-ડને પચાવી પાડવાની મુરદ આપી,
 ઉઘોગોનું સમાજકરણ બતાવ્યું, મૂડી પરના વ્યાજની નાજૂદી
 ઉચ્ચારી, ખેડનારાને જમીનોની જાક્ષીસ ધરી—જાણે જૂઠાણાનો
 દરવાજો ખુલ્યો હોય એમ હિટલર એ બધાં મિથ્યા વચનો, લાગણીથી
 ને વેગથી, બરાડી બરાડીને બોલતો હતો.

એવું એવું જ્યારે જ્યારે એ બોલતો ત્યારે એ કહેતો કે એની
 અંદરથી અંતરનાદ બોલે છે. એનો બોલતાનો અવાજ એકાએક
 ખચકાઈ પડતો, કોઈ વાર એની આંખમાંથી લાગણી છલકાઈ જતી,
 કોઈ વાર એનો અવાજ ઉતરડાઈ જતો, ક્યારેક તો અંતરનાદ
 પુકારનાર એવું મોઢું શબ્દ વિના જ ખુલ્લું રહી જતું. ત્યારે
 એના ભગતરામો ‘હેમલિ હિટલર’ પુકારતાં ને પાછી વાણી એના
 મોઢામાંથી બિછળતી. અંતરનાદ બોલતો હોય ત્યારે જ એવું થાય ને ?

જર્મન પ્રજાસત્તાકનું ખન

જર્મનીને જર્મનરાષ્ટ્ર, જર્મન રાષ્ટ્ર અને એંગલ ડિટલર એ બધા શબ્દો સમાનભાવી બની રહ્યા. એના મેસમેરીક ચરિત્રથી ડિટલર જર્મન શૂડીવાદને રક્ષનારો ફિસ્સો બની રહ્યો અને રાષ્ટ્રવાદની પૂર્ણ માગતાં મધ્યમ વર્ગીઓનો દેવ બની રહ્યો.

એ દેવ જર્મન પ્રજાને સંતોષતો સંબોધતો હતો કે “જર્મનોને બિભારી લાગુ પડી છે, અને એ બિભારીની દવા પોતે એકબે જ જાણે છે.” એ આવેગમાં આવી બિજળીને કહેતો હતો કે “જર્મનીનું પતન થયું છે, જર્મની અપમાન પામ્યું છે...”

“બોલો, બોલો” એ બૂમ પાડતો હતો, “હું કહું છું તે કબૂલ કરો. તમારાં દુઃખોની કબૂલાત કરો.”

“જેણે તમને પીઠ પાછળથી ઘા કર્યો છે, તે શોકો ધક્કોઓ છે, સામ્યવાદીઓ છે. આજે એ બન્ને તમારા પર રાજ કરે છે. એ શોક તમને સ્વમાનનો રસ્તો લેતાં અટકાવે છે. એ જ શોક જર્મન પ્રજાની આધ્યાત્મિકતાના મૃત્યુ સમાન છે અને તમારી

પોતાની આધ્યાત્મિકતાનું પણ એ જ મરણ છે. કારણકે તમે જર્મન છો, આપણે જર્મન રાષ્ટ્ર છીએ. માણસાઈ મેળવો, રાષ્ટ્રદ્રોહીઓને મારી હટાવો, વહાલીઓને, પ્રજાસત્તાકવાદીઓને હાંકી કાઢો..."

આવી એડોલ્ફની વાણી, આ જ શબ્દોમાં, કોઈવાર તો બબ્બે કલાક સુધી એકધારી વહેતી. એ સાંભળતી સ્ત્રીઓ ખાસ કરીને ગળગળા થઈ જતી. અને જો સભા સ્ત્રીઓની જ હોય તો તો એ ચીસ પાડી બિઠતો, "તમે સૌ મારી છો અને હું આજીવન તમારો છું..."

એવા એડોલ્ફની ચઢતી ગતિમાં કેટલાક વિપરીત સંજોગો સાથે આપી રખા હતા.

સાર પરની ફ્રેંચ ચડાઈ સામે નિષ્ક્રિય પ્રતિકારમાં નીચત્રો મધ્યમવર્ગ કચડાઈ ગયો હતો અને તેને હિટલરનાં હિઝાહિ વચનો ઉશ્કેરતાં હતાં.

હુનીંગની રીતભાતે હિપ્પો મધ્યમ વર્ગ જે આર્થિક મંદીમાં ધવાયો હતો તેને કચડી નાખ્યો હતો. એ પક્ષની બૂખ પર પાણી નાંખીએ મિજબાની માણતા હતા.

૧૯૩૦થી જર્મનીનો મહાગ્રીમંત થાયસેન નાગ્રી પક્ષને લખલૂટ પૈસા આપી એ રાષ્ટ્રવાદના ગાડા પાછળ લટકી પડ્યો હતો.

વીમરતંત્રપર પ્રજાસત્તાકના પોતાના જ દરબારીઓ, લશ્કરી અમલદારો અને બીજા સરકારી તંત્રવાહકો ધા કરી રહ્યા હતા.

આ સંજોગોમાં હિટલરને ગાદીનશીન કરનાર નીચેના પ્રસંગો ઝડપભેર બની ગયા. પેપન-સ્લીશર-હિંડનબર્ગ કાવતરાં, બીજી રીશટાગની આગ અને ત્રીજો ત્રીસમી જુનનો બનાવ.

૧૯૩૨ના કટોકટીના વરસમાં પંચાસી વરસનો હિંડનબર્ગ જર્મન પ્રજાસત્તાકનો જૂનો પ્રમુખ હતો. એના વૃદ્ધ વ્યક્તિત્વ પર

મધુ ટપ્પી રહ્યું હતું. જાણે ભૂતકાળનું બધું ગ્રાન્ક હોય તેના એ ગર્હકાનના જર્મનીના પડછંદ અવશેષ પામે એના એ-એ-ર પેપન જ જર્મ શકતો.

એક નમૂના દતકથા કહે છે કે એક દિવસ હિડનમર્ગ ગ્વર્ગના હરવાળ આગળી ઘુટણીએ પડ્યો હતો. હરવાળ પગના ચોક્કિદાર એમ્ન્ટ પીટરે એને પૂછ્યું, “કાણુ છો?”

“હું હિડનમર્ગ” એણે જવાબ દીધો.

“પણુ અહી કેમ?” પીટરે પૂછ્યું.

“કારણુકે મરણુ પામ્યો છું,” હિડનમર્ગે જવાબ દીધો. પીટરે ઘોળા વાગવાણુ ખાંચુ દનાવ્યું.

“જૂલા પડ્યા લાગે છે તમે મરણુ પામ્યા નથી?”

“હે! હા, હા,” ગૂચવાયેલો હિડનમર્ગ ગુમ્માખા ગગજી જાણ્યો, “પેના દરામખોગ મીસનેરે મને ફગીવાગ ખોળી માલિની આપી લાગે છે, કે હું મરણુ પામ્યો છું.”

મીસનેર રોટ સેફ્ટરી હતો અને એની અસર એ ૧૨૦૦ પ્રમુખ પર ભારે હતી. મીસનેર ખૂન ચાનાક ગમકારણી પુરુષ હતો. એણે હેના ત્રણે પ્રમુખના હાથ નીચે રોટ સેફ્ટરીનું પ સાચવી રાખ્યું. સમાજવાદી ઈમર્ટ, શ્રીશ્ઠ માર્શલ હિડનમર્ગ અને નાઝી હિટલર એમ કહેવાય છે કે મરણુ પામતા હિડનમર્ગે વીમગ તનને સાચવી રાખવાના એની પાસેથી શપથ લીધો. હતા અને એમ પણ કહેવાય છે કે નાઝીલોક એના દારા જ હિડનમર્ગ સુધી પહોંચ્યા હતા.

મે ૧૯૩૦થી ૧૯૩૨ના મે સુધી યુનીઝ જર્મનીનો અન્સેવર હતો. એણે વીમરત્રનો બચાવ કરવા બધું જ કર્યું. હિડનમર્ગની

યુરોપની હીતરમાં

કરી વાર પ્રમુખપદે ચૂંટાડી કરાવી, દિલ્હીની ભૂખર્ગ ડગલીઓ ।
ગેરકાયદેસર બનાવી

પછી એણે રીસ્યાગને મગખાત કરી, અને પોતાની જાતને
• હિંદનખર્ગને મોપી દીધી. ૧૯૩૦ની માનમા જુની ૩ એની પોતાની
હિપયોગિતાને પગાડી ચૂક્યો તો ભૂખર્ગ ડગલીને ગેરકાયદેસર
કરી એણે મજૂરોનો પગારકાપ કરી મામ્યવાદોએને દુબળા
હતા, બેકારીને લગી કરા પેતીવાડીખાતાના કાર્યક્રમમા
દેવાળિયા જ કરોની જગીરો પડાવો લઈ જગીરદારોને ઉરકેયા હતા.
હિંદનખર્ગ ૧૯૩૦ના મેમા એની જગીર પડ ગયો હતો એનો
દીકરો એરકા નુકેકમા હતો જુની ૧૫ પતન કરી મ્લીશ મત્તાપર
આવવા એરકાની આસપાસ બાઈનધીની ટોળકી જમાનતો હતો

જુની ૩ પ્રમુખ પાસે વધારે મત્તાઓ લેવા પડોએ પણ
હિંદનખર્ગ એને ના પાડી દીધી અને દુખતા દાતની જેમ ઉખેડીને
કેડી દીધો

પણ પછી જુની ૧૦ની જગાએ મ્લીશને મદલે પેપન ૧૯૩૦ના
જુનની ૧લી તારીખે ગીજનો એન્ડેન થયો જાણે હિંદનખર્ગ
પેપનના પ્રેમમા પડ્યો પણ પેપનના હાથમા એન્ડેનરશીપ ઝાંડી
ટકી નહિ લગુષ જર્મની પ્રજામત્તાકે તો કહેવાતુ જ પેપનને
ચૂંટણીની જડેગત કરવાની ફરજ પડી જુનાઈના છેલ્લે દિવસે
ચૂંટણીનું પરિણામ આવ્યું પેપન હાર્યો હતો મીથી વધારે મત
નાજીએને મળ્યા

નાજીપક્ષનો સંદાર હિંદન હિંદનખર્ગ પાસે પડોએ દિલ્હી
પોતાની માગણીઓ પ્રમાણે સત્તા માગી હિંદનખર્ગ એને તિરસ્કારી
કાઢ્યો અને પામે એટલા પેપન તરફ ફરીને બોલ્યો, “ હિંદન એની

રીતભાત સુધારે તો ઠીક છે, નહિ તો હું એક ગામડાના પોસ્ટ માસ્તર તરીકે એની નિમણૂંક કરી દઈશ.” પણ હિટલરની રીતભાત સુધરી નહિ અને પેપને રીશને બરખાસ્ત કરી.

ફરીવાર ચૂંટણી થઈ. ફરીવાર નવેંબરની છટ્ટીએ પેપન દાર્યો. એણે આ બીજા વખતની રીશટાગને બરખાસ્ત કરી. થોડીક ઠટોકટી પછી સ્લીશર એન્સેલર નિમણે. એણે હિટલરને ધિક્કાર્યો ને કામદાર તરફ મુખ મલકાવ્યું, ટ્રેડ યુનિયન તરફ મુજરો કર્યો, પોતાની જાતને મૂડીવાદી નહિ અને સમાજવાદી નહિ એવી જાહેર કરી. બોક્ષે એની અંદરનો વિશ્વાસ ખોલ્યો, હિઝનબર્ગ, એના તરફ ફરડી બેઠ્યો ને બોલ્યો, “હાં, સ્લીશર ! તમારું લશ્કર મારી સામે જ અથડાવવા માગે છે કે શું ?”

સ્લીશર ગયો. જર્મનીના ધરડા પ્રમુખે હિટલરને એનસેલર નીમ્યો. પેપન હિપ-એન્સેલર બન્યો. પછી એ ધરડો પયારીમાં લપેટાઈ ને બેઠવા પડ્યો, અને સ્લીશર સાથે એની સત્તા પણ સરવા લાગી. રીશટાગમાંથી પ્રજાસત્તાકવાદ પરવારતો હતો, અને રીશટાગની આગમાં એની છેલ્લી રાખ બેઠવાની હતી.

આગ લાગી

૧૯૪૩ના ફેબ્રુઆરીનો ૨૭મો દિવસ હતો. માર્ચની પખીની ચૂંટણીને થોડા જ દિવસની વાર હતી. ત્યારે જર્મન રિશ્તાગના મક્કાનમાં એકાએક આગ લાગી. એ આગમાં જર્મન પ્રજાસત્તાક રોકાઈ ગયું. અને ત્યારે લાગેલી એ આગના અંમારા હજુ ય અણધાર્યાથેલા જ છે.

એ આગે થોડાક લાખ માર્કસનું વચ્ચુતર ને કમદાણુનો નાશ કર્યો. એ આગમાં સમાજવાદીઓ, સામ્યવાદીઓ અને પ્રજાસત્તાકવાદીઓનાં હજારો શરીરો હોમાઈ ગયાં. એ આગે જન્માવેલી નાઝીખોરીની જ્વાલાઓ હજુ ય મધ્ય યુરોપમાં પથરાતી જગત આખાને ઝળખે કરવાની તરસથી તલસે છે.

એ આગમાં રાખ બિડીઃ રીશ્તાગની ભવ્ય ઈમારતની, હજારો શાંતિવાદીઓની, હિદાર મતવાદીઓની, પ્રજાસત્તાકવાદીઓની, સામ્યવાદીઓની અને દરેક પર્ગનાં સજ્જન માનવીઓની જીવન-સાધનાની. એ આગમાં વિસ્માર્કના જૂના જર્મનીનો, વીમરતંત્રની,

ખાખ ઊડતી હતી. એ આગની, રાખમાંથી નાઝ ના વિજયનો લાવા વહેતો હતો, પણ એ જ આગના ધૂમાડામાંથી હિટલરની ત્રીજી રીશનો આકાર બંધાતો હતો.

૧૯૩૩ના ફેબ્રુઆરી માસના ૨૭મા દિવસની રાતના સવાનવ વાગ્યા હતા. ત્યારે પહેલવહેલી રીશટાગની ઈમારતમાંથી આગ ઝળૂકી, રીશટાગના છાપરા પર આગના ધૂમાડાનો પહેલો ગોટો ગબડ્યો. રીશટાગની જાળીઓ ને બારીઓમાંથી જ્વાળાઓએ જીભ કાઢી. મુખ્ય ખંડ આગમાં ચડબડી ઊઠ્યો. નવને પચીસ મિનીટે આગના સ્થળે ફાયર બ્રીગેડ પહોંચી. અર્લિનના મધ્ય જેવા અન્ટર ડેન લીન્ડેનના નાકા આગળથી જોતજોતામાં સમાચાર ફેરાર્થ મયા: “આગ લાગી રે આગ લાગી!”

એક કલાકમાં જ ગોરિંગ અને હિટલર આગના સ્થળે આવી પહોંચ્યા. અને જાણે બંનેને એક સાથે એક સરખો અંતરનાદ ઊઠતો હોય તેમ બંને બોલી ઊઠ્યા, “એ આગ તો સામ્યવાદીઓનું કામ છે.” જેમ નીરો રોમને સળગતું જોતો દસતો હતો તેમ રીશટાગને સળગતું જોતો હિટલર પણ આંખમાં આગ ચમકાવી બોલી ઊઠ્યો: “એ આગમાં બગવાનનો આદેશ છે.”*

પણ વાત એમ હતી કે, કેમિનેટમાં નાઝીઓના ત્રણ જ પ્રતિનિધિ હતા અને તેની સામે પેપન-હ્યુગેનબર્ગના આઠ હતા. સત્તા પર આરઠ થવા માટે પાંચમી માર્ચની ચૂંટણીમાં નાઝી મતોમાં ધણુ મોટા વધારાની જરૂર હતી. રીશટાગની બેઠકોમાં હિટલરે બહુમતિ માટે ઝંપલાવ્યું. પણ પેપન-હ્યુગેનબર્ગ એને રોકવા માગતા હતા. હિટલર સામે થોડાક ખીજ રાષ્ટ્રવાદીઓ પણ આડા ઊભા હતા. હિડનબર્ગને હિટલરમાં વિશ્વાસ ન હતો. હિટલર બળજબરીથી

* “A sign from Heaven.” ‘Hilter declaimed.’

હિટલરને પદબ્રજ કરશે એવી અથવા ઊડી ચૂકી હતી. નાઝીઓને મતો મુભાવવાની ચિંતા પેડી. એક જ વસ્તુ નાઝીઓને જયાવી શકે તેમ માલમ પડી.

નવી રીસ્ટાગમાં છસો ડેપ્યુટીઓ હતા અને તેમાંથી સામ્યવાદી પક્ષના એકસો તો નક્કી જ હતા. નાઝીઓને અઢીસો નોટલાની ખાત્રી હતી પણ કુલ છસોમાં અઢીસો કંઈ બહુમતી ન કહેવાય " પણ સામ્યવાદીઓના એકસો ડેપ્યુટીઓને ઊડાડી દેવાય તો ! " એ જ એક આશય પર નાઝીવાદ અંજૂમી પડ્યો. સામ્યવાદીઓની સો બેઠકો જૂંસી નાખવાનો એણે નિર્ધાર કર્યો.

એ નિર્ધારથી નાઝીઓએ સામ્યવાદીઓના મથક કાર્લ-લીકનેકની ઝડતી લીધી અને સામ્યવાદીઓ જળવા જગાવવા માગે છે એવી વાત વહેતી ચૂકી. તેમને દબાવી દેવાનો પ્રયત્ન કર્યો પણ એ પહેલેા પ્રયાન પોડળ પુરવાર થયો.

પણ ચૂંટણીની તારીખ તો પાસે ને પાસે ધસી આવતી હતી ! હિટલર અને પેપન હયુગેનબર્ગ વચ્ચેની ખેંચતાણ તંગ બનતી હતી. એકદમ જલદી કંઈ વિચારી કાઢવું જ જોઈએ. નાઝીઓએ તે વિચારી કાઢ્યું.

અને રીસ્ટાગને એકાએક આગ લાગી. સામ્યવાદી એક સો ડેપ્યુટીઓની એકાએક ગિરફતારી થઈ. સામ્યવાદી બળવાની અથવા દવામાં ઊડતી મૂકાઈ. જર્મની આખામાં જાહેર ઉત્કેષાટનો ઉબરો ઊડતો કરવામાં આવ્યો. " આગ લાગી રે આગ લાગી. " નાઝીઓએ કોકિયારી જગવી, જર્મનીને લેધમાંથી બેઠું ક્યું. આંખ ચોળતા જર્મનીએ હાંકારામાં હા બણી, " આગ લાગી, આગ લાગી. " નાઝીઓ છરી ને ચપ્પુ લઈને, પિસ્તોલ ને રિવોલ્વર લઈને નીકળી પડ્યા.

નાગરિક સ્વાતંત્ર્ય પર પાદાધાન થયો. અંગત ધરખારના કમાડ તૂટી તૂટીને પડ્યાં. અંગત જીવન તકેમતની તપાસ વિના બકડાયા, વનમાત્ર જોખમાયાં | ખૂણે ખોંચરે થતી વાતચીતો પણ ગેરકાયદેસર બની ગઈ. પરત્વે જાહેર પોલીસના હવાલે પડ્યા. પોતાનો અતંત્ર મત જાહેર કરતા છાપાઓના મોઢા પર નાજીની ખીન વાગી ગઈ.

“ એવી આગ કેવીકે લાગી! ” દુનિયાભરમાં સવાસ જાગ્યો, અને આગ લાગવાની અંદરની વાત ઉઘાડી થઈ ગઈ.

વાત એમ બની કે, આગની રાતે એક અધિકારી મેરીનસ વાન-ડર-હ્યુય નામના ડચની ગિરફતારી કરવામાં આવી. પોલીસે કહ્યું કે એને આગવાળા સ્થળ પરથી ગિરફતાર કરવામાં આવ્યો છે. પોલીસ વિના એ કથનનું એકે સાક્ષી હતું નહિ.

એ પકડાયેલા ડચ વિષે ગોરિંગે પહેલી જાહેરાત કરી તે જુઠાણું નીવડ્યું. જાહેર કરવામાં આવ્યું હતું કે એ ડચ તો સામ્યવાદી સંઘનો સભ્ય છે પણ તપાસને અંતે તે વાત ખોટી પુરવાર થઈ.

માહુમ પડ્યું કે એ ડચ મેરીનસ વાન-ડર-હ્યુય, ડચ કોમ્યુનિસ્ટ યુવક સંઘમાં ૧૯૨૬માં જોડાયો હતો અને ૧૯૩૧માં એને નકામો અને મૂરખ માનીને ડચ કોમ્યુનિસ્ટ યુવક સંઘે બરતરફ કર્યો હતો. સામ્યવાદી પક્ષમાં એ કદી પણ જોડાયો જ નહોતો. ૧૭-૧૮ ફેબ્રુઆરીએ એ ડચ ગેલીતોમાં હતો. ત્યાંથી એને બર્લિન પહોંચવું હોય તો ૨૦મી પહેલાં ન પહોંચાય. સાત જ દિવસમાં એ રખડુ બર્લિનમાં આવી ત્યાંના લોખંડી શિસ્તવાળા સામ્યવાદી પક્ષનો સભ્ય બની જાય એટલું જ નહિ, પણ પક્ષ એને રીસ્ટાગને સળગાવી મૂકવાનું ઝંભીર અને બચંકર કામ કરવા નીચે તે વાત ગત અને ઉપદ્રવ પાત્ર બની ગઈ.

ત્યારે રીસ્ટાગને આગ કમ લાગી? જર્મની આખામાં એ મનાન ખૂબ ગૂઢતા ધરતો પૂછાઈ રહ્યો.

પોલીસ તો કહેતી હતી કે એ આગ વાન-ડર-વુમે સામ્યવાદી પક્ષ તરફથી લગાડી પણ આગમાં નપરાયેલો દાડમેળો રીસ્ટાગની દોવારોમાં થઈને, ચોપીઓમાં થઈને, લોખંડી કમાડ ખોલીને, અદૃશ્ય ભારતમાં પેડો ઝેરી રીતે?

“એ ડચના મદદગારો લઈ ગયા’ પોલીસ બોલતી હતી. આવા મોટા રાત ને દિવસ ધીખતા વ્યવહારવાળા બર્નિનમાં કોઈની આખે અથવા વિના એમ મની શકે ખરું? પાછો સવાન જાગતો હતો.

જર્મન અમલદારોએ પોતે જ જૂઠાણાની પરપરા પામરવા જતા, કોથળીમાંથી મિનાકુ કાઢ્યું ને સાચી વાત સમજાઈ ગઈ.

અમલદારો કહેવા લાગ્યા કે રીસ્ટાગને સળગાવવાના દારૂ ગોળાનો સામાન જર્મીન નીચે ખોદેના રસ્તામાંથી લઈ જવાયો હતો એ રસ્તો રીસ્ટાગના લોપરામાંથી રીસ્ટાગના વક્તા ગોરીંગના મહાનય સુધી પહોંચતો હતો એ રસ્તો રીસ્ટાગનું મહાન બધાણ ત્યારે મધ્યખંડમાં ગરમી લાવના માટે ગુપ્ત નહેર જેવો બનાવવામાં આવ્યો હતો તથા એ ગુપ્ત નહેરની વાત હમણા જ સરકારી યાદીમાં બહાર પડી તે પહેલાં બર્નિનમાં પૂરા બાર માણસો પણ જાણતા નહોતા.

ગૂઢતાની એક બાજુ પગપાછ ગઈ રીસ્ટાગને સળગાવનારા ગમે તે હોય પણ જે હોય તેઓ ગોરીંગના મહાનયના પાછતા વડામાં થઈને રીસ્ટાગમાં પેરા દેતા તથા સળગાવવાના સામાન પણ ત્યાં થઈને જ ગુપ્ત માર્ગમાં થઈને રીસ્ટાગની અદર લઈ ગયા હતા. રીસ્ટાગને આગ લગાડનારાઓ પર અદાનતમાં કામ ચાલે તે

પહેલાં જ તે આગ નાઝીઓએ લગાડી હતી તે વાત પચગરા માંડી. ઓખરફોરેને એક ખાનગી ખત પાડવું એ એક કાયદામાંથી બીજો પસાર થયું. એમાં સ્પષ્ટ જતાવવામાં આવ્યું હતું કે આગ લગાડનારા નાઝીઓ જ હતા.

પણ નાઝીઓએ ઓખરફોરેનની આ હિમત માટે એક ટુકડી મોકલી. ઓખરફોરેનનું ઘર ઘેરાઈ ગયું. પછી એવી જાહેરાત થઈ કે ઓખરફોરેને પોતાની જાતને વીંધી નાખી હતી.

અને અદાવત તો બેઠી જ, અદાવતમાં ખડા કરવામાં આવેલામાં વાન-ડર-લ્યુગ એકલો જ નહોતો. હોળીનું નાણિયેર બનેલા એ વાન-ડર-લ્યુગ પછી તરત જ સામ્યવાદીઓની ગિરફતારી થઈ હતી. એક અર્નસ્ટ ટોર્ગલર હતો અને ડિમીટ્રોવ, પોપોન અને ટેનેલ હતો. આગની રાતે ડિમીટ્રોવ તો બર્લિનમાં હતો પણ નહિ, મ્યુનિચમાં હતો તેથી એની સામેના પૂરાવા તૈયાર કરતાં સુધી એને પાંચ માસ સુધી પૂરી રાખવામાં આવ્યો.

લિપ્ઝીગ અને બર્લિનમાં બેય ઠેકાણે સત્તાવન દિવસ સુધી અદાવતનું કામ ચાલ્યું. એક મહાન નાટક જર્મનીની રંગશૂમિ પર શરૂ થયું અને અદાવતના ન્યાયખંડ પરનો પડદો બિઘડતાં ન્યાયના લાવબાવ થવા લાગ્યા.

એક વખત કેસની સુનાવણી થઈ ગઈ, પછી કેમ અટકાવી શકાય ? અદાવત રોજ ને રોજ ગુનેગારોની નિર્દોષતામાં ધસડાઈ ગઈ. અદાવતને જે ચુકાદો આપવાનો આદેશ થયો હતો તેથી જુદી જ જાતના પૂરાવા આવતા ગયા.

ડિમીટ્રોવે અદાવતને, અદાવતમાં જિભાં થએલાં નાઝી ઓફિસોને સવાલો પૂછવા માંડ્યા. આવા શુદ્ધિમાન સવાલો, આવી

આપાન કિતરી જાય તેવી તથામને વચ્ચાથી અપકારના અદાનતને
 રાગી મારે વચ્ચાથી જ ડિમીટ્રોવો અદાનતની મનાઈ જવાની
 કરજ પડતી

આવી શોધક બુદ્ધિનો, આવી અજોડ અક્ષર હોશિયારીવાળા
 ડિમીટ્રોવ હજ એવી અદાનતને ય ખમર નહોતી એ બંગેનિયન
 ક્રાન્તિકારક ચકો માધુ જૂન કરી પિના નાઝી સાક્ષીઓના કામને
 ઉપગ્રતે હનાવી નાખે તેના મનાને પૂછી રહ્યું અદાનતનું કામ
 ચાલુ ને પડી ડિમીટ્રોવે રીસ્ટાગની આગ જગાડનારા નાઝીઓ
 હતો તે વાત સવાન જવાનથી જ પુરવાર કરવા માડી

એ જ ડિમીટ્રોવની અક્ષર હોશિયારીથી, બધા લોકો જુએ તેમ
 ગોરીમ અદાનતના આગણામા જ ચિહ્ન મળે એક વખત
 નાઝીઓનો સાક્ષી ખૂટ્યો અને ડિમીટ્રોવે ગોરીમને સવાન પૂછ્યો,
 “તમે તેની કોનસેન્સેશન કેમપમા શોધ કરી છે?”

ન્યાયાધીશ સડક થયા, ગોરીમનું મળુ રાત્રી ચોળ થઈને
 અદર ધૂરકમુ જોયું અને પૂછતા જોયો તેને સૌને યાદ રહી મધુ.
 સ્મુમ તક આગળી લખાવી ડિમીટ્રોવે અદાનતને પરસેવો છૂટી
 જાય તેવી ખૂમ પાડી પૂછ્યું હતું, “આ બિચારો ફાસ્ટ પેપલ
 એનો મેશીનોશીલીસ કાણ છે?”*

એક વખત અદાનતને રીસ્ટાગમા કામ કરતા પોર્ટરો, નોકરો
 વગેરેને બોનાવવાની કરજ પડી, અને અગત્યની ઝીણીઝીણી
 માહિતીઓ ડમકી પડી હોળીનું નાણિયેર બનેલો સ્મુમ બોલ્યો કે
 આગ લાગી તે રાત પહેલાની રાતે એ નાઝીઓ સાથે હતો

* This miserable Faust? Who is his Mephistopheles?

રીશટાગના દરવાને ચ્હુ કે ડો-આનબ્રેડ નામના નાઝી ડેપ્યુટીએ ખૂબ ગભગથેથે ચઢેરે, ગતના દગ વાગે સજાગતા રીશટાગના મકાનને છોડ્યું હતું. ગોગીગના ધરના એક આદરમેન નામના નોકરે કખૂબ કથું કે આગ લાગતા પહેલાની કેટલીક ગતોએ એ રોજ અંદરના ગુપ્ત માર્ગમાં થતી હિનચાંચ સાબળતો હતો.

એમ અદાક્તમા આગ વધારે ને વધારે ગરમ થતો ગઈ. ડિમીટ્રોવે છેલ્લો જવામ આપ્યો ત્યારે એકધારી ને વેધક રીતે, ગોરીંગની કુહાડીના બય નીચે એણે પોતાની જાતને અને મામ્યવાદીઓને નિહોંપ જતાવ્યા, નાઝીઓએ જ ઊભા કરેલા કાવતરાને ખુલ્લું કર્યું.

અદાનતે ચુકાદો આપ્યો. લ્યુગને દેવાતદંડની શિક્ષા થઈ. રોગેક્ષરને એ વરસની જેન મળી. ડિમીટ્રોવ, પોપોન અને ટેનેન છૂટી ગયા. પછી તન્ત જ માચી વાત જહાર પડી ગઈ દ્વિત્વગની જૂખરી ડગલીઓનો એક અમનદાર કાર્ન અર્નસ્ટ હતો, એને એનો અને જૂખરી ડગનીઓનો વિનાશ દેખાયો હતો. એણે ૧૯૩૪ના જુનની ૩૭ તારીખે પરદેશમા એક કાગળ લખીને પડોચાડયો હતો અને દ્વિત્વર સામેની એની ખીક સાચી નીવડે તો તે કાગળને પ્રગટ કરવાની સૂચના આપી હતી.

એ કાગળે દુનિયાને રીશટાગની આગ માચી ગેતે વર્ણવી જતાવી છે. એ આગની રોમાચક અને બયકર કહાણી એણે જાતે લખી છે. એના અક્ષરેઅક્ષરે નાઝી નેતાઓની રાયતાનિયત આલેખાર્થ છે એ સૌમાંનો એ એક હતો. રીશટાગનો અગ્નિ નાઝી કાવતરાખોગેની મદદથી એણે પોતે ચેતાવ્યો હતો તેનો એણે એકરાર કર્યો છે. એ આગ લગાડવામાં એના બે સાથીદારો મુખ્ય હતા. એક શીડર અને બીજો મોરેનશીલ્ડ. પણ પોતાને ગાદીનશીન કરવા જાનનો

જોખમ વડેરીને જોમણે હિટલરના ફરમાનોનો અમલ કરી અનેક રીતની સત્તાનિયત જર્મની પર જમા કરી તે જૂખરી ડગનીના અમલદારોની પણ કારમી કતલ કરી નાખવાની હિટલરને જરૂર જણાઈ તેમા ૧૯૩૪ના જુનના ત્રીસમા દિવસે એ કાર્લ આર્નઝ્ટનુ ખૂન ચર્ચ ગયુ અને નાઝી જર્મનીના ઉદયકાળની બીજી કોર્બગાથા એની મરી ગએની જીભ ઉચ્ચારી મકી નાદે

૧૯૩૪ના મે અને જુન ઇતિહાસની ગતિમા ખૂબ તગ મન્યા હતા નાઝીઓએ મત્તા હાથ કરી હતી નાઝીઓનો વિજય થયો હતો પણ જર્મની આર્થિક વેદનામા ખદમદતુ હતુ. વિજય પહેલાના વચનો વિજય પછી મિથ્યા માનમ પડ્યા હતા.

“પણ અમારું શુ ?” હિટલરની જૂખરી ડગનીવાળી દુકડીઓ તાનાવેની કરતી હતી એ જ જૂખરી ડગનીઓવાળી દુકડીઓ S A નાઝીપક્ષના વિજયનુ મુખ્ય માધન મની હતી હિટલરનુ એ ગસ્તાઓ પર રખડનારુ ખાનગી લસ્કર હતુ પડેલેથી ડેલ્લે સુધી એ જ જૂખરી ડગનીએ હિટલરને સત્તા પર આરૂઢ કરવા કોર્બપણુ આદેશો ઉપાડ્યા હતા એ લસ્કરનુ કદ વધી વધીને ૨૫૦૦,૦૦ જેવી વિશાળ સંખ્યા સુધી પહોચ્યુ હતુ.

“પણ હવે શુ ? અમારુ શુ ?” વિજય પછીનો દ્રાપહો લેવા જૂખરી ડગનીઓ પ્રછતી હતી

“તમારુ શુ ?” હિટલર, ગોરિંગ ને ગોબેલ્સની ત્રિમૂર્તિ વિમાસતી હતી ને મનમા જમડતી હતી, “હવે તમારુ કામ શુ છે ? હવે તમારે કરવાતુ શુ છે ?”

જૂખરી ડગનીઓમા વપેટાઈ ને ઊભેલું લસ્કર વિજયના પરિણામો માગતુ હતુ. પણ એ ખાનગી લસ્કરની હવે હિટલરને જરૂર

હતી નહિ. જરૂર વિનાનો એ સમુદાય નાઝીપક્ષનાં નાણાં ૫૦ બેન્કનરૂપ હતો, જરૂર વિનાની એ જૂખરી ડગલીઓને હવે દિલ્લરની ચોકી કરવાની પણ હતી નહિ કારણકે દિલ્લરના અંગત ચોકીદારો તરીકે તો કાળા ડગલીઓવાળી S. S. દુકડીઓ ગોઠવાઈ ગઈ હતી.

“ત્યારે એમનું શું?” દિલ્લરને ય ચિંતા પેદા હતી. દિલ્લરની બે બાજુએ બે લમ્કરે દતાં: એક મરકારી પ્રશ્ન રીશવેર અને બીજું એણે સરકાર હાથ કર્યા જમાવેની જૂખરી ડગલી. એ બેમાંથી એણે એકને જ સત્તા આપવી રહી.

જૂખરી ડગલીઓનો દિલ્લરે નિમેશો મરદાર રોહમ હતો. એની પાસે ગોરિંગ જેવી શક્તિ હતી, ગોબેશ્મ જેવી ધાતકતા હતી અને જર્મનીમાં અજોડ એવી વ્યવસ્થા શક્તિ હતી. એ શાંતિને ધિછારતો હતો, અધાધુધીને આદનો હતો, અને દિલ્લરથી બીજો નંબર જૂખરી ડગલીઓ એને જ આદની હતી, અને તેથી દિલ્લર એને આહતો હતો.

“અમારું આમ કરો,” એણે ઉપાય બતાવ્યો. “જૂખરી ડગલીઓને રીશવેરમાં-સરકારી લશ્કરમાં ઉમેરી દો અને મને લશ્કરી વડો બનાવો.” પણ રીશવેર તે માને તેમ હતું નહિ. ગીગવેરના અમલદારો એ સ્વીકારે તેમ હતું નહિ. “અમે રોહમને સ્વીકારીએ કેમ અને અમારા શિસ્તગદ્દ એક લાખ સૈનિકોના લશ્કરને અઢી લાખ જેટલી, મુંડાઓમાંથી, રખડુઓમાંથી, કારકુનોમાંથી, બેકારોમાંથી અને ચોટાઓમાંથી બની કરેલી જૂખરી ડગલીઓ સાથે જળી જવા દઇએ કેમ!” એમ રીશવેરના લશ્કરી અમલદારો બોલતા હતા.

રોહમને યુમાવવો તે કીક નથી એનું દિલ્લર વિચારતો હતો પણ બીજી બાજુએ તાલીમગદ્દ રીશવેરના એક લાખ સૈનિકો

ખૂબ જ કિમતી છે, એમને ગુમાવીને અઢી તાપ જેટલી જૂખરી ડગનીઓને કરવી છે થુ એમ પણ દિલ્લગને નાગવુ હતુ

દિલ્લગે રોહમને મુનાકાન માં બોનાખ્યા મન્ને જણે પામ કનાક સુધી વાત કરી રાદમે દિલ્લગને ફરીવાર જૂખરી ડગનીઓને નીશવેગમા ઉમેરી સેવા માગણી કરી દિલ્લગ ના પાડી દીધી

રાદમ હારેલો ગયો અને મુઝાતો મ્યુનિય પડોઅથો એની પાછળ દિલ્લગે જડેગન દોડારી “ જુનાઈની ૧લી તારીખથી જૂખરી ડગનીઓને બે માસની રજા પર ઉતારી દેવામા આવે છે એ સમય ફરમાન તેમાના કોઈએ પણ જૂખરી ડગની પડેરવી નહિ ” જૂખરી ડગનીઓ જમનીની ગેરીઓમાથી પદ્મજ યહ ગર્ફ. જૂખરી ડગનીઓએ રહેલો વિજય વચકાઈ પડ્યો

જે થયુ છે એ ઠીક થયુ છે એમ દિલ્લગ ને એના અનુયાયીઓને વાગવા માડયુ દિલ્લગની પડખે ત્રણ તાપ કાગી ડગનીઓ S. S ચોકી કરી ગદી નાઝીપતની એ જ સાચી ડગનીઓ હતી અને જૂખરી ડગનીઓ તો રખકુ હતી એમ દિલ્લગને મમળના નાગુ જૂખરી ડગનીઓનો નેતા તો ગાહમ હતો જે દિલ્લગ સાથે વાધો કાઢી મ્યુનિય ગયો હતો પણ કાગી ડગનીઓનો નેતા લીમન હતો જેની દિલ્લગ તરફની ભક્તિ જરા પણ જાની ચર્મ નહોતી

રાદમ મ્યુનિય ગયો હતો અને રાદમ પછીનો જૂખરી ડગની વાજો ખીન્તે મોગે અમનદાન કાર્ન અર્નન્ટ હતો, તે પગલુવામા રોકાયો હતો એ નવી સ્ત્રી સાથે અધૂગત્રિ ગામના મેડેરીઆ પહોચવા માટે બીમેનના મુદ્દ પર ઝટીમગમા એમવા જતો હતો. એના લગનમા એનો ભાઈમ ર ગિન હમણા જ મદનીને પાઠા ગયો હતો એ નવા વધૂતરના તામા દિલ્લગના અનિવચનો જુદા જેવા ને તેરા તાગ્ન હતા

લોહીનાં નાવણ

અક્ષિનમાંથી તે જ દિવસે આવ્યા ઉડાડવામાં આવી કે ભૂખરી ડગલીના નેતાઓ રોહમ અને કાર્લ અર્નસ્ટ મ્યુનિચમાં ૩૦મી એ સવારમાં બળવો પુકારવાના છે. બળવાખોરોના એ જે નેતાને પકડવાની અવરજી થઈ અર્થ દત્તી. એક કાર્લ અર્નસ્ટ આનંદ કરવા જતાં પરણેલો જ પકડાઈ ગયો અને બીજાને પકડવા સિલ્લર એ સાથીદારો સાથે એકત્રે તેની માંદગીના ચિહ્નાના સુધી પહોંચી ગયો. સિલ્લરનું એ પરાક્રમ એક નાઝી કોમ્યુનીકે નીચે પ્રમાણે વર્ણવ્યું છે:

“ પછી સિલ્લરે પ્રવેશ કર્યો અને જતે જ ભૂખરી ડગલીઓના નેતા રોહમને ગિરફતાર કર્યો. રોહમ જરા પણ આનાકાની કર્યા વિના એની માંદગીની પથારીમાં શરણે આવ્યો. પછી તરત જ હીન્સને પણ ગિરફતાર કરવામાં આવ્યો. ”

પછી છાપાંઓએ સાચી વાત એવી જાહેર પાડી કે માંદગીને ચિહ્નને પડેલા રોહમને પકડવા સિલ્લર કાળી ડગલીઓની દુકડીઓ

સાથે ગયો હતો. દિલ્લરને જોઈ કૃતનતાની પરિસીમા બાળતો રોહમ એના બિહાનામાં બેઠો થઈ ગયો હતો તથા દિલ્લરને અપમાન્યો હતો. છેવટે કાળી ડગલીઓએ ધસી આવી રોહમનો કપડો લીધો હતો. રોહમ સાથે પકડાયેલો હીન્સ અને બીજા બે જણને મ્યુનિચ આવતાં રસ્તામાં જ વિધી નાખવામાં આવ્યા અને રોહમને એકલાને મ્યુનિચ આણી એક કારાગારમાં પૂરવામાં આવ્યો.

“તું તારી જાતને વિધી નાખ,” કાળી ડગલીઓ મ્યુનિચના કારાગારમાં રોહમને વિનવી રહી.

રોહમે ના પાડી. “મારે એડોલ્ફનું કાળું જીગર જોવું છે. એને, આપણા દેવના હિથેલાને હાથમાં પિરતોલ આપી મને વિધી નાખવા મોકલો.”

છત્રીસ કલાક વહી ગયા પણ રોહમે પોતાની જાતને વિધી નહિ. પછી નાઝીઓનો માન્યિતો નેતા ચિડાયો અને બોલ્યો: “એને કાપી નાખો, મારી નાખો, વિધી નાખો; એને જીવતો બંધ કરી દો.”

રોહમનું જીવન ઝડપાઈ ગયું. દિલ્લરનો એકનો એક મિત્ર એના પોતાના લોહીમાં નહાતો તરફડતો પડ્યો.

આનંદરજની કરવા લિપડતાં પકડાયેલો કાર્લ અર્નસ્ટ એક દિવાલ સાથે જકડાઈને બેઠો હતો.

“તમને વિધી નાખવાના છે, દિલ્લરનો દુકમ છે.” કાળી ડગલીમાંના એકે કહ્યું.

“દિલ્લરનો દુકમ ? હોય નહિ !” એની આંખોમાં અજાયબી ખૂમરાણુ કરી રહી.

“તૈયાર !” બંદૂક તાકી રહી.

“ હોય નહિ...હિટલરનો હુકમ હોય નહિ...હરામખોરો... દેશત્રોહીઓ... ” એણે એક ચીસ પાડી. પણ એને છાતીમાં કંઈ પેસી જતું લાગ્યું. એનાં ફેફસાંમાં હવાને જદવે થોડી બરાઈ જતું હોય એવું એને ભાન ચલ્યું, “ હેઈલિ હિટલર! ” બોલતો એ પટકાઈ પડ્યો. માનવતા ને મિત્રાચારીમાં છેલ્લા જાસે વિશ્વાસ જાહેર કરતો કાઢ્યું મરેલો પડ્યો.

“ મેં મારું કામ શરૂ કર્યું છે, તું તારું પાર ઉતારજે. ” હિટલરે બર્લિનમાં રહેલા ગોરિંગને સંદેશો પાડ્યો.

ગોરિંગે એનું કામ શરૂ કર્યું. બર્લિનમાં મરણ મહાનવું થઈ ગયું. હિમલરે એની સરદારી લીધી. ગોરિંગની સ્વેચ્છાએ નામેની એક મોટી હારમાળા તૈયાર કરી નાઝીઓના વિરોધીઓ અને જૂખરી ડગલીના આગળ પડતાઓનાં નામ પર મરણની સીલ મારી.

રક્ષીશરને એના ઘરમાં જ વિધી નાખવામાં આવ્યો. ત્યારે રક્ષીશર ટેલિફોન પર કોઈ મિત્ર સાથે વાત કરતો હતો. એણે વાત અટકાવી કહ્યું: “ જરા એક જ મિનીટ: કોઈ મારા ઓરડામાં આવ્યું છે. ” *

એણે પાછળ જોયું. અને હિટલરની કાળી ડગલીઓ દેખી, એ એના મૃત્યુકુત હતા.

“ કાં ? ” એણે સવાલ કર્યો.

જવાબમાં એની છાતી વિધાઈ ગઈ. અવાજ સાંભળી એની બાઈ ઓરડામાં દોડતી આવી અને એ ય વિધાઈને પડી.

ગોરિંગે મોકલેલી કાળા ડગલીઓ બર્લિનને ખૂંદી વળા. એમાં

* Excuse me Just a moment, someone is in the room.”

જે જાતની દુકડીઓ હતી. એક દુકડી, ગિરફતારી કરતી હતી, અને બીજી ત્યાંને ત્યાંજ વિંધતી હતી.

ગિરફતારીમાં આવેલાનો એક મિનીટ ઉતાવળો કેસ ચાલ્યો. અપરાધી તરીકે જાહેરના અભયખીમાંથી જાબા થાય ત્યાંજ તેમના પર ચુકાદો બિતર્યો: “તમારે મરણ પામવાનું છે.”

નાઝીરાજો નિર્મેલુ મરણ એ સૌને લીટરફિલ્ડ જરાક પર ઉતાવળું લઈ ગયું. એમને ઉતાવળા જાબા કરી દેવામાં આવ્યા. બીકમાં, અભયખીમાં, રોપમાં, એ મરતાંનાં મુખ જોણાય તે સાથે જ કાન ફેડી નાખે તેવાં ડૂમ અગડી બિડ્યાં. મરતાંની આંખમાં વીજળીની સર્ચલાઈટ! આંખનાં અજવાળાંને આવરી રહી અને પછી જોળીઓ વહૂટી. એક સાથે અનેક સરીરો બોહીનાં નાવણમાં મૂકી દા કરી રહ્યાં.

“સેન્ડર, સેન્ડર...” કાળી ડગલીઓએ પિછાવ્યો અને પટકયો, “કાળી ડગલીઓ હિટલર સામે જાબા થઈ ગઈ લાગે છે.” સેન્ડરના માથામાં વિચાર અપકયો. પણ બીજી જ પળે એની આંખ સામે, એક અજકારો થયો, એક અવાજ બિડ્યો, ધૂમાડાનો એક ગોટો ગળડ્યો અને એને તમ્મર આવ્યાં, એનો કંઠ ઠાચાઈ ગયો હતો. એના ખુલ્લા થએલા હોઠમાંથી ભોહીનો ફવારો ફૂટ્યો હતો.

“અને ગોટફ્રીડ ટ્રેવીરેનસ!” ગોરિંગને એક નવું નામ યાદ આવ્યું. “એને પણ ગડબી નાખો.” એણે મરણની યાદીમાં એક ઉમેરું “કારણકે.....” એની હોલવાઈ ગએલી માનવતાએ જૂલથી પૂછી દીધું, જાણે પોતાની સાથે જ ચિડાતો હોય તેમ બવાં ચડાવી એણે પોતાની જાતને કહ્યું:

“કારણ કે એ જુનીંગનો મિત્ર હતો, કારણકે એ લશ્કરમાં લાગવગવાળો છે, અને કારણકે એ હિટલરને ધિક્કારે છે.”

જુનની એ જ ત્રીસમી તારીખ હતી. ટ્રેવીરેનસ સાંજનું વાળું કરી વાઝમાં ટેનિસ રમતો હતો. એના ઘરની બહાર એક મોટર લોરી અટકી. લોરીમાંથી રિવોલ્વરવાળી બાર કાળી ડગલીઓ ડબકી પડી. બારણું ખોલીને એક નાનું બાળક પૂછી રહ્યું: “કેમ આવ્યા છો?”

“ટ્રેવીરેનસ ક્યાં છે!” ડગલી ખોલી.

“ઉપર છું ઉપર.” મેડા પરથી અવાજ ઊતર્યો. બારે જથ્થુ મેડી પર દોડી ગયા અને જૂલા પડેલા અટક્યા, “એ તો ટ્રેવીરેનસના ઘરડો બાપ હતો!” પણ પેલું બાળક વાઝમાં બીધેલું દોડી ગયું હતું, “બાર કાળી ડગલીઓ.....રિવોલ્વર લઈને.....તમને શોધે છે.....દાદાને દબડાવે છે...” ટ્રેવીરેનસ સમજી ગયો અને બાગની દિવાલ કૂદી બહાર રાખેલી મોટરકારમાં બેસી ગયો. મોટરકારને દોડી જતી બારે જથ્થુ જોઈ રહ્યા અને મોટર પાછળ ગોળીઓ છોડી પણ મોટરકાર દોડી જતી હતી. બારે જથ્થે મોટરલોરીને એની પાછળ હાંકી મૂકી. બરબજારમાં થઈને ટ્રેવીરેનસ દોડ્યો જતો પછી દેખાંતો બંધ થઈ ગયો.

એ એક મિત્રને બારણે અટક્યો અને વેશપત્રો કરી એક ટેકસી લઈને સ્લીશરને ઘેર પહોંચ્યો. સ્લીશર એની સ્ત્રી સાથે વિદાઈ ગયો હતો.

મરણની હરોળ જુનના રહ્યા અને ૩૦મા દિવસમાં લંબાતી જ જતી હતી. એ હારમાળામાં નાનાં નામો અનેક હતાં, મોટાઓમાં રોહમ, કાર્લ, સેન્ડર, હીન્સ, ઓગસ્ટ, હેન્સ, ઉન્ન, ઈરીચ, એડલબર્ટ, ફ્રીડ, એડગર, બેકરટ્રેસર, કાહર, વોલ્ટર, સ્લીશર, ફોરસ્લીશર, બ્રેડો અને બીજા હતા. એ ઉપરાંત ઘણું પણ

સામ્યવાદી સામ્યવાદી હોવાને કારણે જ નાઝીરાજમાં જીવવાને નાલાયક મનાઈ ચૂક્યો હતો પણ હિપલા અમલદારોની જેમ તેનું નામ મરણની હરોળમાં લખાવા નેટલા માનને લાગે ગણાતું નહોતું.

“ હવે મારાથી જીવાશે નહિ,” હિડનબર્ગના પ્રાણુ પરવારતા હતા. પ્રજાસત્તાકવાદનું છેલ્લું પ્રતીક પરવારતું હતું, વીમરતંત્રની જીલ્ડ ઘટના જંપી જતી હતી.

ઓગસ્ટની બીજી તારીખે હિડનબર્ગ મરણ પામ્યો. અને હિટલર ચેન્સેલર અને પ્રમુખ બન્ને બન્યો. અત્યાર સુધી પ્રમુખે ચેન્સેલરોને બરતરફ કરતા આવ્યા હતા.

હવે તો હિટલર જ પોતાની જાતને બરતરફ કરે તો ને !

“ તને તો ભગવાન બરતરફ કરશે,” આઘાત પામેલાં બિક્કળી બેઠતાં હતાં.

“ પણ ભગવાન તો મારા પક્ષમાં છે.” જુનના રહમા અને ડૉમા દિવસનાં બોહીનાં નાવજીમાંથી શુદ્ધ બનીને બહાર નીકળેલા નાઝી યાત્રી ભયંકર હસતો હતો. એના હાસ્યનો ખૂતી ખખડાટ જર્મનીનાં ઘરોને કંપાવતો પથરાતો હતો.

હિટલરના બે હાથા

પણ હિટલર એકથો કે અટૂલો નથી, એની આસપાસ એની હાકે હોકારો કરનારું, એની ડાંખળી પર તાંડવ બેઠનારું, એણે જમાવેલા ખૂની તંત્રના વિકરાળ તાલ દેનારું એક છોટા હિટલરોનું કુંડાળું છે.

એમને વિષે કહેવાય છે કે મોટા હિટલરની જેમ છોટા હિટલરો પણ એક કે બીજી રીતે માનસવિકૃતિઓવાળા અને માનસપૃથક્કરણના રસિક પણ બધાનક વિષયો બને તેવા છે.

એમાંના કેટલાક છોટા હિટલરો હિટલરને જ હાથે જીનના ત્રીસમા દિવસે દફનાઈ ગયા પણ આજે ઘણા જીવતા છે અને મોટા હિટલરે જમાવેલી હિસ્ટેરિક પ્રક્રિયામાં વલોવાઈને નવા નવા છોટા હિટલરો પણ સપાટી પર તરી આવે છે.

એમાંના બે હિટલરના મુખ્ય હાથા છે: એક ડૉ. ગોબેલ્સ અને બીજો ગાલ્ડિંગ.

એમને ઓળખવા છે? એક અપંગ જેવું વામણું સ્વરૂપ તમારી નજર આગળ ખડું કરે. એ ડૉ. ગોબેલ્સ છે. જર્મની આખા પર એકધારા વિપરીત સૂચન જેવા થતા નાઝી પ્રચારનો એ નિયામક છે. હિટલરે એના હાથમાં જર્મન પ્રજાનું ભાવિ ધડતી ધોલી સત્તાની પરાકાષ્ટા સુપરત કરી છે.

અને બીજો શયતાનિયતને મૂર્તિમાન કરતો, પાશ્વરી પણ પ્રચંડ પડછાયો પાડતો, કેક પર બેસે હાથ ગોઠવીને પેટ વિકારીને, છાતી ફૂલાવીને, આંખમાંથી આવેશની, રોપની ઉચ્ચતા ઉભરાવતો જીએક્ષો, ગોરિંગ છે.

હિટલરના આ બે હાથા કોઈવાર અંદર અંદર ઝંધડી બેઠતા. હિટલરની આસપાસ, સુલતાનની આસપાસે બે અરબદાર હરીફો આંટા દેતા હોય તેમ, ફરતા હોય છે, અને એ બંનેમાંથી કોઈ ખૂબ સત્તાવાન ન થઈ જાય તેની હિટલર હંમેશાં કાળજી રાખતો હોય છે. એવા નાઝી નેતાની ગોળ ફરતું કુંડાળું રચતા બીજા ધણા છે. એક રોઝેનબર્ગ છે, એક હિમલર છે, રકાટ છે, તથા હેસ અને ફ્રેક વગેરે છે. એ બધામ્ અંદર અંદર ઝંધડ્યાજ કરતા હોય છે. એ ઝંધડતાં વિકૃત તત્ત્વોમાંથી હિટલર અજબ નાદ ઉપજાવી શકે છે.

એ બધામાંના ગોરિંગને આપણે પહેલો ઓળખીએ.

૧૮૯૩ની સાલમાં બેવેરિયામાં રોઝેનહીમમાં જન્મ્યુઆરીના ૧૨મા દિવસે ગોરિંગ જન્મ્યો. એનો બાપ આફ્રિકાના જર્મન સંસ્થાનમાં મવર્નર જનરલ હતો. એ અરચાળ શિક્ષણ પામ્યો હતો અને રબરબોના દિવસોમાં ઓરિટ્રીયન આલ્પસના આનંદગાહોમાં રમ્યો હતો.

એકવીસ વરસની ઉંમરે એણે જર્મન વિમાની ફોજમાં નામ

નોંધાવ્યું. ૧૯૧૫ની પાનખર ઋતુમાં એ પાંચમા નંબરની વિમાની ટુકડીનો અમલદાર બન્યો.

પછી મહાયુદ્ધ આવ્યું. એણે યુદ્ધ દરમિયાન તેવીસ વિમાનો તોડી પાડ્યાં. પછી લડાઈનો અંત આવ્યો. જર્મનીની હાર થઈ. જર્મન જનરલ સ્ટાફે ગોરિંગને એની હકુમત નીચેનાં વિમાનો સોંપી દેવાનો હુકમ કર્યો. એણે હુકમ માનવાની ના પાડી. પછી એની જમીન પર ઉતારવામાં આવ્યો. એણે એના અમલદાર સાથીઓ ને છેલ્લી સજામ કરીને વિદાય લેતાં બોલ્યો.

“હવે તો ત્યારે જ મળીશું જ્યારે જર્મની આસમાનમાં સર્વોપરી હશે.”

પછી એ રિસાયેક્સે, અપમાન પામેલો બર્લિન પહોંચ્યો. એ અમલદારી પોપાકમાં હતો. એક સમાજવાદી ટોળાએ એને દોડો. એનો અમલદારી દમામ ઉતરડો નંખાવ્યો. એના ચાંદ પડાવી લેવાયા. એને ગુરસાનાં ફીણુ આવ્યાં. એની આંખમાં રોષ બબૂકી ઊઠ્યો. આજે સમાજવાદ તરફનો એનો ધિસ્તાર માનસગિમારીની ઉચ્ચતા, સુધી પહોંચી ચૂક્યો છે.

૧૯૧૯માં એ સ્વીડન પહોંચ્યો, અને નોકરીએ રહ્યો. ઉત્તર સ્વીડનમાં એક વખત એને રોડ્ડેસ્ટ્રાડની જગીર પર ઊતરવાની ફરજ પડી. ત્યાં એને એક સ્ત્રી સાથે પ્રેમ થયો ને પરણ્યો. ૧૯૨૩માં મ્યુનિચમાં હિટલરના અનુયાયી તરીકે એ એક ધિંગાણામાં અથડાયો ને ધવાયો. એ છટાકી તરફ નાડો અને પાછો સ્વીડન આવ્યો ત્યારે એની તન્દુરસ્તી લથડી ગઈ હતી.

૧૯૩૨માં ગોરિંગની સી કેરીન મરણ પામી. એ એના જીવનમાં અગત્યની અસર હતી. એણે એના મરણ દેહને જર્મનીમાં

આણે, અને એના બર્લિનના મહાનયમાં એક નાનકડું દેવળ ચણાવી તેમાં કેરીનની પ્રતિમા મૂકી. એ પ્રતિમાની બન્ને બાજુએ મીણુગતી એની અખંડ જ્યોત પ્રગટાવી. ત્યાં ગોરિંગ દરરોજ ઘૂંટણીએ પડીને નમતો ને એને એમી મળી ત્યાં સુધી પ્રાર્થના કરતો.

એમી એક નદી હતી. એ નદીએ ગોરિંગને જીત્યો અને બર્લિનમાં ૧૯૩૫ના એપ્રિલમાં એમી અને ગોરિંગનાં લગ્ન ઉજવાયાં. નવાં પરણેલાંને એંશી હજાર પૌંડ જેટલી પહેરામણી મળી. લગ્ન મંડપમાં નાચતાન જમ્યાં હતાં. સૌ ગુજતાન બનીને લથડતાં હતાં. ત્યારે તો હિટલર પણ રંગમાં આવ્યો હતો.

ત્યારે તે જ દિવસે ને તે જ સમયે ઈપરટીન અને જીગરર નામના બે સામ્યવાદીએને કુહાડીથી ઢીમચા પર કાપી નાખવામાં આવતા હતા. નાઝીઓને મન એ તો બડો ભારી શુભ શુકન દેખાયો. ગોરિંગના લગ્નદિવસે સામ્યવાદીનું ખૂન નાઝી સરકારની વેદી પર બળિ બનીને ઢળતું હતું. ગોરિંગનું લગ્ન એ રીતે ઉજવાઈ ચૂક્યું હતું. અને એ નવો પરણેલો એમી સાથે એના મનરંજન મહાનયમાં આનંદમાં મગ્ન બનીને મહાનતો હતો.

૧૯૩૩ના માર્ચની છઠ્ઠીએ પણ એની ખૂબી ચોર હતી. ચૂંટણીનું પરિણામ જાણ્યા પછી, આનંદના ઉમળકામાં આવી જઈ એણે પોતાની એક છબિ ચિતરવાનો હુકમ આપી દીધો, તથા તે છબિમાં એના હાથમાં રાખેલા પુસ્તક પર નેપોલિયનનું જીવન એવા અક્ષરો ઉઘડતા રંગમાં આલેખવાનું સૂચન કર્યું અને એણે પાળેલાં સિંહના નર અને માદા બધાં બચ્ચાંનું નામ સીઝર રાખ્યું.

એનો એક જ ગુણ છે—એ ભયાનક છે. જેવો ગોબેલ્સ કાવતરાખોર છે, જેવો હિટલર ધાતક છે તેવો ગોરિંગ પાશવ છે,

બક્ષક છે. ૧૯૨૩માં એણે પોતાનાં માણસોને સામાવાળાઓની ખોપરીઓને ફેડી નાખવાનો હુકમ આપ્યો હતો. ૧૯૩૩માં એણે ડોર્થ પલ્સ સામ્યવાદીને અને કુસ્મનને સંવાદ પૂછ્યા વિના જ વિધી નાખવાનો પરવાનો આપ્યો હતો. એવી નાજી બયાનકતાનો એ જ આત્મા છે. એની નિર્દયતા કદ્દપના ન પહોંચી શકે તેવી છે.

એવા ગોરિંગના હાથમાં ત્રીજી રીશની સંપૂર્ણ પોલીસ સત્તા આવ્યા પછી ૧૨,૮૬૩ માણસોએ આપઘાત કર્યા. ૯૦,૦૦૦ ચહ્દીઓ એ બયાનકતાથી બચવા ભાગી ગયાં. ૧૯૩૩ અને ૧૯૩૪ વચ્ચેનાં જ ૨૧૨ માણસો ઢીમચા પર કપાઈ ગયાં. એ વરસમાં અઢી લાખ ઠારાગારમાં જકડાઈ ગયાં, ૧૮૪ માણસો નાસી જવાનો પ્રયત્ન કરતાં વિધાઈ પડ્યાં અને તેર હજારના નાગરિક તરીકેના હક્ક પડાવી લેવાયા, અડધો લાખ કોનસેન્ટ્રેશન કેમ્પમાં જકડાઈ ગયાં. આ તો શરૂઆતના આંકડા છે. એવા આર્થ ગોરિંગના અમલમાં બયાનકતાનો એ આંક વધતો જ બાક છે.

હિટલરનો ખીજો હાથો ડૉ. ગોબેલ્સ છે. ગોબેલ્સે ગાઈ વગાડીને સૌને સંભળાવી દીધું છે કે, “ચહ્દી એ મારે માટે કેવળ કંટાળાનો વિષય છે. ન્યારે હું ચહ્દીને જોઉં છું ત્યારે મને વોમીટ થાય છેઈસુ ચહ્દી હોઈ શકે જ નહિ.....મારે મન તો એક સામાન્ય વેસ્ટા પરણેલી ચહ્દી સ્ત્રી કરતાં વધારે ઉચ્ચ છે” *

* A Jew is for me an object of physical disgust. I vomit when I see one...Christ cannot possibly have been a jew. I do not have to prove that scientifically. It is a fact.....I treasure an ordinary prostitute above a married Jewess."

Dr. Goebbels

એનું આખું નામ ડૉ. જોસેફ પોન ગોમેસ છે. એનો પાપ એક શિક્ષક હતો એનો દાદો એક ખેડૂત હતો એનું મોમાન કારીગર વર્ગનું હતું એ ગરીબ કુટુંબમાં જન્મ્યો અને જન્મ્યો ત્યારથી જ એનો એક પગ અપંગ નીકળ્યો, અને મોટે થયાં તેમ એની દેહની વામનતા પરખાઈ ગઈ એને સમજાણુ આવી તેમ તંદુરસ્ત સૌ તરફ તિરસ્કાર આવ્યો એણે એનાથી વધારે તંદુરસ્ત તરફના તિરસ્કારમાં મદ્દનાકાશા કેળવી, બનકર તિરસ્કાર કેળવ્યો.

પત્ની, એ હિડયેગર્ગની વિદ્યાભીક્ષના પીએચ ડી બન્યો એણે સાહિત્યકાર થવાની કોશીશ કરી. એણે ઢગનામધ લખી નાખ્યું. આજે એના નામ પર મોટા ચૌદ ગ્રંથ જમા થયા છે. એક કવેટ નામના આદમીની વિધવાએ એની સાથે બગ્ન કર્યું એના દુસ્મનોએ એને ચિડવવા ગપ મારી કે કવેટ તો જન્મ હતો. ગોમેસે પુરવા કરી મતાવ્યું કે કવેટ જન્મ નહતો પણ એક આર્થ વકીલ હતો. પત્ની હિટનરને પણ ગોમેસની ગાંધિમાં ખૂબ રસ પડ્યો. સંગીતના જલસાઓમાં એનો સગ એને ખૂબ ગમતો.

૧૯૨૭માં હિટલરને એક સભામાં પહેલી વાર દેખ્યા પછી પહેલી જ નજરે હિટલર તરફનો ગોમેસનો ભક્તિભાવ ઉભરાઈ ગયો. એણે નાઝી પક્ષમાં નામ નોંધાવ્યું અને પક્ષનો પ્રચાર કરવા હિટલરના કહેવાથી એણે ‘એઝીફ’ નામનું છાપુ રાફ કર્યું. એઝીફની આમપાસ એણે જગત બજા જમાવ્યું. એઝીફ બર્નિનમાં જગરો શોર મચાવી મૂક્યો એક વખતે એના માથા પર ૧૨૬ બદનક્ષીના કેસ મંડાવેલા હતા, અને તો પણ નાઝીવાદનો નાદ ફૂકવા એણે આખો મીઝી મારી મૂક્યું હતું. એક વખત એઝીફના અપ્રધાન પર એણે મોટા અક્ષરે લખ્યું હતું, “હિટનર્ગ હવુય આવતો છે નુ?” પત્ની પ્રેસિડેન્ટ હિટનર્ગે એના પર કેસ માડ્યો.

અને દંડ તરીકે આગ્રે ભાઈ દંડ બરી દીધા પછી એ પાંડો એંમીદમાં બોલ્યો કે “ સિટનગરને ચૂદી અને માકસવાદી બેનો માઠો સંગ લાગ્યો છે. ”

“ પ્રચારનો એક જ ઉદ્દેશ છે ” એ બોલતો દત્તો, “ જનતાને છતી લેવાનો. ” એણે પ્રચારનાં, જનતાને જુલાવામાં નાખવાનાં અનેક સાધનો ઉપજાવ્યાં. એણે પ્રચારદ્વારા વિરોધી બળો પર સતત આક્રમણનો વ્યૂહ યોજ્યો, ભીડોને આંખે વળગે તેવાં શણગારો, લાઉડ સ્પીકરો, સિટલરને દેવ બનાવવાના દેખાવો, ફૂલો, સરધસો તથા અનેક જાતની પોપાકની ભબકો નીખાવવી કાઢી.

એણે જ શુંડાઓની ટોળીઓ જમાવી, નાજીઓને ઉત્કેષણ કરીને ઉત્તેજ્યા, એણે નાજીવાદની વિરુદ્ધનાં પુસ્તકોને સળગાવી મૂક્યાં, એણે મે દિનનો ઉત્સવ મજૂરોને મૂરખ બનાવવા નથી જ રીતે યોજ્યો, એણે કિસાનો માટે મોસમની મીજબાનીઓની રચના કરી.

આજે એ જર્મન પ્રજાના હાથખાતા પર કાણુ રાખી સર-મુખત્યારીનો અર્થો બાર ઉપાડી લે છે. ત્રીજી ગીસનો એ હાપેલા શબ્દનો સરમુખત્યાગ છે.

સિટલરની કૅબિનેટના કોઈ પણ પ્રધાનના અવાજને પણ ગોબેલ્સની પરીક્ષામાંથી પસાર થવું પડે છે. ૧૯૩૪ના જુનમાં પેપનના માર્ચર્ગમાં આપેલા બાપણને એણે પૂરેપૂરું હપાતું અટકાવ્યું. ૧૯૩૫ના ઓગસ્ટમાં એણે ડો. સ્કોટે ઉદ્ઘામવાદીઓને કોનિંગ્સબર્ગમાં આપેલી ચેતવણીને ચાળી નાખી. કોઈપણ પત્રકારને આજે જર્મનીમાં ડો. ગોબેલ્સના પ્રમાણપત્ર વિના કામ મળી શકતું નથી. કોઈપણ છાત્ર એની પરવાનગી વિના હપાર્થ શકતું નથી. એની એ હાપેલા શબ્દની સરમુખત્યારી પછી જર્મનીમાં ચૌદસો છાપાંઓને મોઢે તાળાં વાગી ગયાં છે તથા એ પત્રોનાં કાર્યકર્તાઓનાં કમાડ દેવાઈ ગયાં છે.

થોડાક છોટા હિટલરો

“એ જ એક પ્રામાણિક નાત્રી છે, એમ હિટલરે કહ્યું હતું, અને એમ સૌ હકે છે ગોરિંગ અને ઓમેલ્સ પણ એનું નામ— ડૉ. ફ્રીકનું નામ એણે અગ્નેડ નથી હિટલરની પહેલી કેમિનેટમાં એ એક પ્રધાન હતો. આને એ એણે એ જગા જાળવી રાખી છે.

૧૮૭૭માં પેથેરટાર્ધનમાં ડૉ. વીન હેલ્મ ફ્રીક જન્મ્યો હતો. હિટલર એનો અગત મિત્ર નથી પણ એના તર્ક માનથી તે જરૂર જુએ છે કેમ ન જુએ ? ચઢ્ઠીલોકને ડેના વર્ગની—ત્રીજા વર્ગની માનવતામાં હિતારી પાડનાર કાયદો એણે જ ધડ્યો હતો. એણે જ બધી નિરાણોમાં ફરજિયાત પ્રાર્થના અને વર્સેક્સના તકનામાંના અત મારેની તિગ્રકા—પ્રાર્થના થી કાઢી હતી. અને એણે જ સમતીય વિકૃતોને મારે પણ એક શિક્ષા કાઢી ગજી કયો હતો.

એક બીજો રૂડોલ્ફ હેમ ૩ ૧૮૯૬માં ઇન્જિનિયરમાં તે જન્મ્યો હતો. નાની પક્ષ તર્કથી એ હિટલરનો મહત્વમત્રી છે સ્વીશનના ખૂન પછી એ એકદમ અગ્રખામણો થઈ પડ્યો હતો પણ એની

સામેની ઇતિરાજી વાળી ટપી શકે તેમ નહોતું, કારણ કે નાજી પક્ષનો એ મૌઢી જૂનો સભ્ય છે અને એ હિન્દુને બોનતો દેખતાની સાથે જ પહેલી જ નજરે હિંદુવર માથે પ્રેમમા પડ્યો હતો. ૧૯૩૩મા પણ એ હિન્દુનો રહસ્યમંત્રી હતો, હિન્દુ માથે જ એ કારાગારમા જકડાયો હતો. હિન્દુના પ્રેમમા મગ્ન બનેલા ખીમચોની જેમ એ પણ અપરિચિત છે.

હેસનુ બળહિંદુવરના સાન્નિધ્યમાથી ઊઝ્યા કરતું હોય છે. હેસ પામેથી પસાડ થયા વિના હિંદુવરની મુનાકાત મુરદેન હેન છે. હિંદુવરની સરકારમા અમનદારી માગનારાના જુથ હેસની આસપાસ મડળ રચતા હોય છે, તેથી તો એ ત્રીજી રીશની ગડતી દિવાન કહેવાય છે એ એન્ડ્રેઝેન્ડીઆમા રાષ્ટ્રવાદી હતો, વિશ્વયુદ્ધ વખતે મહાજવાદી હતો અને આજે બચકર ચહ્દીરિરોધી છે પણ તેમા એની મદદતા નથી, એની મોટાઈ હિન્દુવરના સાન્નિધ્યમા જ માપડી છે એનું આખું જીવન હિંદુવરને સમર્પણ છે.

અને હીનરીચ હિમનર ' દુગ્ધી પતુજી જેવો લાગતો હતા પાસેથી ભારે બચકર અને વિકટ માનવી છે કાળી ડગલીઓનો એ સરદાર, ગેન્ડાપોનો (છપી પોલીસ) પણ મદનાયક છે એણે જર્મની જોગ ખાનગીમા કહી રાખ્યું છે કે હિન્દુનું ખૂન તો કીક પણ ખૂન કરવાનો પ્રયત્ન થશે તો ય જર્મનીએ નહિ જોએલી એવી કત્તેઆમ કકળી ઊઠશે.

એવો એ હિમનર ૧૯૦૦મા મ્યુનિચમા જનમ્યો હતો પત્રી બ્રુકનેર, ગોરિંગ, સ્ટ્રીચર અને હેસની જેમ ૧૯૨૩ના ધીગાણામા આચડ્યો હતો. ૧૯૨૭મા એને કાળી ડગલીના નેતાની પદવી પ્રાપ્ત થઈ ૧૯૩૩મા એ મ્યુનિચ પોલીસનો પ્રેમિડન્ટ મન્યો અને

૧૯૩૪માં એના હાથમાં સુમત્ત પોલીસ ખાતું સોંપાયું. એ રીતે એના એ હાથમાં એ દંડા ઊછળ્યા કરે છે. પોલીસ નાયક તરીકે એ કોર્મને પણ ગિરફતાર કરી શકે છે અને કાળા કાળીના કોનસેન્ટ્રેશન કેમ્પમાં જકડી શકે છે ને જરૂર વાગે ત્યારે નામી જવાના પ્રયત્નના આરોપમાં વિધી શકે છે.

એવા એની હંચાર્થ જોઈએ તેટલી છે. એનો દેખાવ પણ કદરૂપો નથી. પણ એ પરણ્યાનો નથી કારણકે જરા જોટલું પણ અનાયર્ષ હોવાનું કલંક ન હોય તેવી સોએ સો ટકા જર્મન આર્પી જર્મનીમાં કે ખીજે કરો શોધી જડે એમ નથી. અને તે વિના એ પરણે એમ નથી.

છોટા સ્ટિલરમાં સૌથી જિંચો અને મોટી મોટા માંસરૂ હાથવાળો દેદ તો જુકનેર જ છે. સ્ટિલરના રોજના યુનંદા અંગરક્ષકોનો એ ઉપરી છે. સ્ટિલરના પડછાયા જેવો એ સ્ટિલરથી કદી દૂર નથી હોતો. સ્ટિલરના સૂવાના ઓરડાની માથેના જ બદારના ઓરડામાં એની પણ પથારી પડતી હોય છે.

એ બેડેનમાં ૧૮૮૪માં જન્મ્યો હતો અને પછી લિમ્બરુની જેમ વિશ્વયુદ્ધ પછી નાઝી સ્વયંસેવકોમાં જોડાયો હતો. નાઝી નેતા અને જુકનેર ગણે ત્યારથી ન વિખૂટા પાડી શકાય તેવા છે. રાહમને કેદ કરવા એના માંદગીના ઓરડામાં સ્ટિલર એકબેા ધસી ગયો હતો ત્યારે પણ જુકનેર તો એની પડખે જ હતો. સ્ટિલરના પડછાયા જેવો એ સાચે હોય તેથી સ્ટિલર એકબેા નહોતો એમ કહેવાની જરૂર નથી હોતી, કારણકે જુકનેરે એ નાઝી નેતામાં પોતાનું વ્યક્તિત્વ ઓગાળી નાખ્યું છે. એ સિવાય એની વધારે કે ઓછી ખીજ મહત્તા નથી.

ગંધા નાઝી નાયકોમાં જુનિયમ ઝટીગરુ નામ પણ નાઝી હિસ સ્વરૂપમાં આગળ તરી આવે છે. આને એ પચાવન વગસનો પડછંદ છે, અને આને પણ શૂખરી છાતીવાળો, ખર્ગ પડેલા વાગવાળો, ઘટ અને વચકાથેવી આખોવાળો એ વગ-એ-એ કાર્પના પણ મનમા પાશવતાની પ્રતિમા પ્રગટાવી શકે છે. ૧૯૩૩માં એણે અઢીમો ચઢીએને ગિરફતા કરી ખેતરમાં ફારદોર જિભા ગંખી ઉપર ઊડતી ચાણકોને મુસવતી ગંખી ખેતરમાં નાસ ફાત વડે તોડાવ્યું હતું. ‘ઝટગર’ નામનું એક અસ્વાડિક છાપુ એ ચનાવતો હતો અને તેને યહુદી વિરુદ્ધના મેના પ્રચારથી ખદમ હતું ગંખી શકતો હતો. એક વખતે એણે ‘ઝટગર’ છાપાને ‘ચઢી કતની નૈતિક વિધિ’ નામનો ખામ અંક પણ કાઢ્યો હતો એથી ગદાનું જગત એટલું તો ખળભળી ઊઠ્યું હતું કે એ છાપાના એ ખામ અંકને જર્મનીમાં જ દાખી દેવાની ફગ પડી હતી.

એનો ખાનીતો મોખ નાઝી કારાગારમાં જકડાયેના રાજકીય કેદીએને ફટકા મારવાનો છે એ કેદીએની કોટડીએને તપામતો નીકળતો હોય ત્યારે એની આગળની કોટડીએમાં ભયકગતાના ભણકાગ રૂઝ થઈ જાય છે અને એની પાછળ એના ફટકા પછીની ચીસો ચાનુ હોય છે. ડોક્ટર સ્ટીનકક માથે હસીને વાત કરવા માડ્યા પછી કેદી મોખ ખાતર એણે એચિતા શરૂ કરી દીધેના ફટકાની વાત એ આને પણ મગરૂરીથી કહી મોકે છે.

પણ એથી ય વધારે મગરૂર તો એ ફેકોનિયન જિ'વાની વાત કરે છે ત્યારે બનતો હોય છે એના પચાસમા જન્મદિવસે એ, એ જિ'વાનના છત્રીમ ગામ ખૂદી વજ્યો હતો એ છત્રીસ ગામમાં ચઢી લોકની જ વગ્તી હતી. એ વગ્તીની સખ્યા બાવીસ હજાર નોટવી થતી હતી. એ અછકડ ડોક કરીને, મગરૂર માથુ જિયીને,

ગલીય આંખો ગજડાવીને આને પણ કહી શકે છે કે પોતાના પચાસમા જન્મદિવસે જ એ છત્રીસ ગામોમાં ચલાવેલા હયાકાંડ પછી ત્યાં એક પણ બાળક જીવતું રહી શકવા પામ્યું નથી. એની બડાઈમાં થોડીક અતિશયોક્તિ બધે હોય પણ આને એ પ્રદેશ વેરાન અને ઉગ્ગડ બન્યો છે.

અને વિક્ટર લુઝને પણ કેમ જૂલી જવાય ? રોહમની ગિરફતારી થઈ ત્યારે હિટલરની સાથે એ પણ હતો. એને સાથે રાખવામાં એક વહીવટી કારણ એ હતું કે રોહમની ખાલી પડેલી જગા પર તરત જ લુઝની નિમણુંક કરી દેવાની હતી.

એ લુઝ થોડોક બોચડ છે અને સ્વયંસ્કુરણ વિનાનો કેવળ કાન પર જ આધાર રાખતો હોવા છતાં હિટલરને અત્યંત વફાદાર હોવાથી, નાઝી નામકમંડળમાં સ્થાન પામી શક્યો છે અને વિશ્વયુદ્ધમાં એક આંખ ગુમાવવા અને ચાર ધા પામવા હિપરાંત એનાં વિશેષ પરાક્રમે ભૂતકાળે જોયાં નથી.

અને બીજા બે એવા છે જેમનાં નામ જર્મની બહાર ગયાં ન છતાં એ બન્ને સૌથી વધારે અમલના નાઝીઓ છે. એમાંનો એક ડૉ. રોઝર્ટ છે અને બીજો વોલ્ટર ડારી છે. રોઝર્ટ રાષ્ટ્રીય મજૂર મહાજનોનો નેતા છે અને બીજો રીશના ખેતીવાડી ખાતાનો નાયક છે. આને એ બન્નેની સત્તા આધમતી હોય એમ દેખાય છે.

ફાસી-ડી-કાંબીટીમેન્ટો

૧૮૮૩ની સાલના જુલાઈના ઓગસ્ટની સમા દિવસે એક લુહારને ઘેર એનો જન્મ થયો. ઇટાલીમાં કોવીઆ નામના એક ગામમાં એના બાપની કાઠ હતી, અને એની મા ગામની એક શાળામાં શિક્ષિકા હતી. બધા મહાપુરુષોની માની જેમ એની મા પણ મદન હતી, એની માતાએ એને હાથરૂડે ફિંચોબ્યો ને એની માએ એને ખીજી માતાઓની જેમજ પચપાનથી પોષ્યો. પણ પરિણામે એનો જેવો પરિપાક થયો તેવું એને બા કે બાપા બેમાંથી એકેયે આપ્યું નહોતું, ને એના જીવનને ઝંઝાવાત જેવો ઝોક દેનાર કોઈ બનાવે બન્યો નહોતો, કે જેનો જગાડયો એ ધણુને હડસેલી, એરણુ પરથી આંખ ઉઠાવી, કાઠ છોડીને આગી બન્ય.

ધણીવાર એવું અભ્યજ જેવું બને છે. ધણીવાર કોઈનાનો સરખો સંજોગ કે કોઈ નજીવો બનાવ અજોડ અગત્યનો બની રહે છે. જર્મનીમાં ધર્મને બંધ ગાડીમાં લેનિનને એક જર્મન સેનાપતિએ બંધા દીધો ન હોત તો રસેદ્ર કહે છે કે રશિયાની ક્રાન્તિની સફળતા

અશક્ય બની હોત. ટ્રાંસ્ક્રીએ એ સેનિનની દરનવિધિમાં આવવાની ના ન પાડી હોત તો સોવિયેટ રશ્યની પંચવાર્ષિક યોજના અશક્ય નીવડી હોત, અને તે જ રીતે કહે છે કે ત્યારે રાજસભામાં મત ગણાતા હતા ત્યારે એક સમાજવાદી પ્રતિનિધિ સ્નાન કરવા ન જતો રહેા હોત તો ઓસ્ટ્રિયામાં ડાહ્યસની સરમુખત્યારી ધર્મ ન હોત. પણ મુસોલિનીના જીવનમાં એવો એક યનાત્ર બન્યો નથી. જાણે વેરાનમાં કોઈ કાંટાવાળો હોડવો ફૂટીને ફાડતો હોય અને હાડતો આવતો એવું રાક્ષસી કદ વિસ્તારતો જતો હોય તેમ મુસોલિનીના જિગમ અને ઉછેર નીવડ્યાં છે, અને તેમ જ એણે એની પાશવીશીલા ઈટાલી આખા પર પ્રયત્નપૂર્વક પાથરી છે. મુસોલિનીના એવા જીવનધડતરમાં કોઈ ચમત્કારનો ચમકારો, કે કોઈ નક્ષીબની નવાજેશ દેખાતાં નથી. એણે એના બાપને કાઢમાં લોહું દીપતાં દેખ્યો હતો, એની માતાને નિરાશમાં પાઠ બણાવતી નીરખી હતી. એમાંથી એકે પર બિંબાઈ ગયા વિના એણે નિરધાર કર્યો કે “મારા જીવનને હું એક મહાકાવ્ય કરી મૂકીશ.”

એવો એ એલેસેન્ડ્રો અને રોઝાનો દીકરો મરીબાર્કમાં જિછયો હતો. એણે વીસ વરસની જિંમર સુધીમાં કદી કોશીનો સ્વાદ ચાખ્યો નહોતો, એને સાદડી પણ સૂવા માટે મળતી નહોતી.

બાપને એના ક્રાન્તિકારી વિચારોને લીધે જોડમાં રહેવું પડતું, એટલે એ લુહારની કાઠ એકધારું કામ કરી શકતી નહિ. બાપના બાપ ને તેના બાપદાદાથી તો ખેતીનો ધધો ચાફ્યો આવતો હતો. ૧૯૩૫માં એડૂતોની એક સભા સમક્ષ બોલતાં મુસોલિનીએ પોતે જ કહ્યું હતું કે, કેટલાક લોકો એવા છે કે જે મને ઉમદા આજ્ઞાદેત પુરવાર કરવામાં ખુશ કરી શકશે એમ માને છે. પણ મેં તેમને

* “I shall make my own life a masterpiece”

એ હુદારનો દીકરો બેનિટો મુસોલિની પછી માતાના આશ્રયથી એક ધાર્મિક નિશાળમાં બહુવા બેઠો અને પછી એ માસિક ત્રીસ રૂપિયાના પગારથી મારતર થયો. પણ પછી ત્યારે એ સ્વીટ-ઝર્કેન્ડ તરફ નાસી ગયો ત્યારે ઓગણીસ વરસનો જ હતો.

એણે એક ચોકસેટના કારખાનામાં મજૂરી કરી, એણે કંડિયો ખનીતે રોજમાર મેળવ્યો. અને તો મ ધણી વાર એ કામ વિનાનો બેકાર રખડતો હતો. ધણી વાર એ ભૂખ્યો જમતો હતો. એણે એક વાર ભૂખના ભેરથી એક ખાગમાં ઉગણી કરતી બે અંગ્રેજ બાર્ડ-ઓના હાથમાંથી ખોરાક ઝડપી પોખારા ગણ્યા હતા.

પછી એ અળવળિયો જ-વ્યો. એને પોલીસ સાથે અથડામણ થઈ. એ સ્વીટઝર્લેન્ડની એક જગ્યામાંથી બીજામાં પૂરાયો. એક વખત જીનિવાની પોલીસે એના અંગૂઠાની છાપ લીધી અને ત્યારથી એણે સ્વીટઝર્લેન્ડને ધિક્કાર્યું છે. એ જીનિવાના અપમાનને યાદ કરી એણે લીગ ઓફ નેશન્સને પણ પડકાર કર્યો છે.

એણે અગિયાર વાર કારાવાસની કોટડીઓની સાંકડી દીવાલોનું સેવન કરવાને લીધે આજસુધી સાંકડી જગાઓથી બીવા માંડ્યું છે. માનસવૈજ્ઞાનિકો એની એ બીકને માનસરોગ (Claus- tro-phobia) કહે તેની તેને પરવા નથી. એણે કેપ્રીમાં આવેલા બ્લ્યુ ગ્રાએમાં ખેસવાની સાફ ના પાડી દીધી હતી કારણકે સાંકડી જગાઓમાં જતાં એ ડરતો હતો.

*.....so I said to them, " Stop it. All my grandfathers, all my great grandfathers were tillers of the soil....."

૧૯૦૪ની સાલમાં ઈટાલીમાં એ પાછો ફર્યો ત્યાર પછી ધગધગતા શ્લોકો જેવા સમાજવાદી બની એણે દર વરસ પસાર કરી નાખ્યાં. એ વખત દરમિયાન એણે નિશાળમાં શીખવીને, નવલકથા અને છાપાંઓમાં લખીને, ગુજરાત ચલાવ્યું. ૧૯૦૯ની સાલમાં ફેરલીમાં એણે એનું: 'લા-સોટા-ડીકવાસી' નામનું પોતાનું છાપું કાઢ્યું. એનો અર્થ 'વર્ગવિગ્રહ એવો થતો હતો. વર્ગવિગ્રહના એ છાપાએ એની ઓળખને આખા ઈટાલી પર પાયરી દીધી. ૧૯૧૨માં એ એક 'અવાન્તી' નામના છાપાનો તંત્રી બન્યો. 'અવાન્તી' સમાજવાદીપક્ષનું દૈનિક પત્ર હતું. ત્રણ માસમાં એણે 'અવાન્તી'નો પ્રચાર ત્રણગણો વધારી દીધો.

પણ પછી એ ટ્રેડોમાં ગયો અને ઓરિટ્ટ્યામાં રખડ્યો. ત્યાંથી એના માથામાં એક નવો નાદ જાગ્યો. એ નવા નાદનું સ્વરૂપ રાષ્ટ્રવાદનું હતું.

પછી ૧૯૧૪નું વિશ્વયુદ્ધ સળગી જિઠ્યું. યુદ્ધે એના સમાજવાદ પર ધા ફર્યો. સમાજવાદીઓએ યુદ્ધમાં ભાગ ન લેવાનો નિશ્ચય કર્યો ત્યારે એ આડો પડ્યો. એને વારવાનો પ્રયત્ન થયો પણ એ વળ્યો નહિ; એને અનેક રીતે સમજાવવામાં આવ્યો પણ એણે સમાજવાદની જ ના પાડી દીધી.

એ વસ્તુ પર એ સમાજવાદી સભામાંથી પૂઠ ફેરવીને ચાલી નીકળ્યો. એની પાછળ એનો હિપહાસ હસતો હતો. એના અંતરમાં એની જાત તરફનો તિરસ્કાર ઉભેચાતો હતો. પોતાના ક્રાન્તિકારી વિચાર માટે જેઝમાં પુરાતો એનો જાપ એને ઠપકો દેતો હોય એમ એના કાન બણકી જિઠ્યા. ઈસુના ટોળામાં જ્યુડા જેવા એને ભેટી એની મા લાગતી હોય એમ એને લાગ્યું. પણ એણે ઠાઠની

પરવા કરી નહિ. એણે સમાજવાદી પક્ષને જોડી દીધો. એની પાસેથી 'અવાન્તી' કાર્યકર્તાનો કચ્છો સમાજવાદી પક્ષે લઈ લીધો, અને એને પક્ષમાંથી હાંકી કાઢ્યો. એના જૂનાસમાજવાદી ગિરાદરોએ એને ધિક્કારી કાઢ્યો. ત્યારે એ અન્નેડ એવી નક્કાઈથી બોલતો હતો: "તમે મને ધિક્કારો છો, કારણકે તમે મને હજુ ચાહો છો."

પછી પ્રતિકાન્તિના અવધનમાં જોળા જેવા એણે 'પોપોન્કી-દ-ઈતાલિયા' નામનું મૂડીવાદી છાપું શરૂ કર્યું. ક્રાન્સના શ્રીમંતોએ એને પૈસાના દગલા આપ્યા કારણકે ઈટાલી યુદ્ધમાં ભિતરે એમ ક્રાન્સની શ્રીમંતશાદી ઇચ્છતી હતી.

ગઈકાલે જ જેણે લશ્કરવાદનો વિરોધ કર્યો હતો એવો બેનિટો બીજો જ દિવસે યુદ્ધનું રણશિંગું ખની ગયો. એણે ગાજ ફૂલાવી ફૂલાવીને ફૂંકવા માંડ્યું: "જેમ આપણે એક યુનાથી બીજા યુનાને, એક લોહીથી બીજા લોહીને, જુદાં પાડીએ છીએ તેમ આપણે યુદ્ધ અને યુદ્ધ વચ્ચે વિવેક વાપરવો જોઈએ. આપણે હાક્કીચાક્કી ન શકે તેવાં મુદ્દો હવે વધારે વાર રહેવા માગતાં નથી. આપણે માનવી તરીકે માનવતાના આ યુદ્ધમાં થવાનાં નવાં સર્જનોમાં ફાળો આપવા માગીએ છીએ."

પણ એ ૧૯૧૬ના ડિસેમ્બર સુધી મોરચા પર પહોંચ્યો નહિ, અને પહોંચ્યો ત્યારે એક માસ પછી તરત જ ધવાયો અને દવાખાનામાં સાત માસ સુધી સારવાર માટે સૂતો, અને પછી પાછો ઘેર આવ્યો.

ઘેર આવ્યા પછી ૧૯૧૯ના માર્ચની ૨૩મી તારીખે એણે સાસી-ડી-કાંબેટીમેન્ટો નામની એક ટોળકી જમાવી. એમાં લડાઈમાંથી જીવતા પાછા આવેલા કામ વિનાના સિપાઈઓ, અને મૂડીવાદના ગુંડાઓ ભેડયા.

“ અને હ તો હજુ ચ સમાજવાદી છું.” એમ જોડતા બેનિટોએ, પાછા આવેલા સિપાર્કિઓને જોઈને, પ્રજાસત્તાકવાદી પ્રધાનમંડળની નળજાઈને દેખીને, રાજસભાના મડાને નિગ્જીને, નાષ્ટ્રવાદી લાગણીને લક્ષકારતો કાર્યક્રમ રજૂ કરવા માડ્યો.

એની ફાસી-ડી-ડેંબેટીમેન્ટોની સરદારી કરતો એ જોરશોરથી એના છાપામાં ઈટાલીને યોલ્સેવિઝમમાંથી બચાવી લેવાની વાતો કરવા માંડ્યો, તથા ખીજ શાહીવાદો સાથે પાસા ખેતવા માંડ્યો. એણે ૧૯૨૨માં બ્રામન્ડ અને લોઈડ જ્યોર્જની મુલાકાત લીધી. એને મુસાફરીમાં સમજાયું કે ઈટાલિયન લીરાની કિંમત ફ્રાન્સના ફ્રાન્ક જેટલી નથી. એનું રાજકારણ મૂડીવાદી અર્થકારણને સહામત કરવા તરફ ઝૂકી પડ્યું અને જોતજોતામાં જ જિંદગીમાં એણે પોતાની લાગવગ જમાવી દીધી. બાકબોએ શીરાસમાં અને ફેરેનાસીએ ત્રીમેનામાં ત્યાંના સામ્યવાદીઓ પર હુલ્લા કર્યા. ધીમે ધીમે આખા ઈટાલી પર મુસોલિનીના ફાસીરો અને સામ્યવાદીઓ વચ્ચે અથડામણો લીધી થઈ ગઈ, અને તોય હજુ પણ એ કહેતો હતો કે હું તો સમાજવાદી છું.

એણે બંને ગાંઠ ફૂટાવી સમાજવાદના હોકારા પાડ્યા અને બંને હાથ મૂડીવાદના મારાની જેમ ઈટાલીના અમજીવીઓ અને સામ્યવાદીઓ પર વીંજી રહ્યો. અતિક્રાંતિના પડછાયા જેવો મુસોલિની ઈટાલીના એક ખૂણાથી ખીજ પર પથગતો ગયો ત્યારે રાજ્ય રોમમાં આવી સરકાર રચવાનું એને આમંત્રણ આપ્યું.

એણે રોમ પર કાળી ડગલીઓની ફૂચ કરી ત્યારે ૧૯૨૨નો એક્ટોબર માસ ચાલતો હતો. એણે સરકાર રચી. ગુંડાઓની ટાળકીની સરદારીને લીધે એને શરણે સરકાર આવી. બંધ મોદર-

કારમાં પચાસ હજાર કાળી ડગલીવાળા ફાસીસ્ટોના સાથમાં એણે રામની સરકાર સંભાળવા માંડી. ૧૯૨૨માં એણે સંયુક્ત સરકાર રચાવી અને પછી દિલ્લિની જેમ દસ વરસમાં જે કોઈ ફેસીસ્ટ ન હોય તે સૌને તંત્રમાંથી ફેંકી દીધા.

“એ બેટાબેટા!” બોલતાં એનાં જડામાં હાંત કકડી બિંતા, એનાં બાવડાં અઠડાઈ જતાં, એની આંખો એ જુવાન સમાજવાદી પર રોપ વરસાવી બિંતી. એ બર સભામાં એના પર ઘૂરફી બિંતો, ને એકાંતમાં એને રગદોળી નાખવાની ધમકી આપતો.

એક દિવસ એ જુવાન સમાજવાદી એના ધરમાંથી ગૂમ થઈ ગયો. એક દિવસ એનું કરપીણ ખૂન થઈ ગયેલું માન્ય પડ્યું. એના સૌથી નજીકના બેટાઓ પર ખૂનની જવાબદારી તોળાઈ રહી. ફાસીસ્ટ રાજનાં દોડતાં હમ્મોમાં તારાં દેવાયેલાં મોઢાં-વાળાં ચકોરાઓનું બચંકર મૌન શોર મચાવી બેઠું, ત્યારે એણે જાકેરજોગ કહી નાખ્યું:*

“પણ તમે ટીફ્ટસની કમાન નીચે પતંગિયાંઓની શી શોધ માંડી છે! આ જાકેરસભા સમક્ષ, ઇંટાલીના શોધો સમક્ષ હું સમજાવવા માગું છું કે ઇંટાલીમાં જે કંઈ બને છે તેની જવાબદારી મારા માથા પર છે.....”

એવા બેટાએ ફાસીસ્ટ શાસનની બધી બચંકરતાઓ અને ખુના મરકાનો અધોર પિછોડો ઓઢી દોડવા માંડ્યું ત્યારે એને ૧૯૧૨માં ઉચ્ચાચેલા શબ્દો શરમાતા હતા. *

* ૧૯૧૨માં એ બોલ્યો હતો:

‘એક એવા ઇંટાલીનો ખ્યાલ કરો કે જ્યાં બધા સાડા ત્રણ કરોડ માણસો એક જ વિચાર કરતા હોય, —જલ્લે બધાનાં મગજ એક જ બીબામાં ઢાળ્યાં ન હોય. તે તમને એક ગાંડાઓનું શબ્દ અને તદ્દન કંટાળેલાઓનું સામ્રાજ્ય અગર વાંધ્યત્વ જેવું લાગશે.

સરમુખત્યારની ઓળખ

રોમની મધ્યમાં પાલાઝો વેનેઝીઆમાં એને કામ કરતો જુઓ. આશ્ચર્ય થાય તેવો એનો ઠીંગણો દેહ ખભા આગળથી કદાવર છે. એના હાથ સુંદર એને નાજુક છે. એનું હાસ્ય આરસની પ્રતિમામાં કોતરી કાઢ્યું હોય તેવું છે. એનો વેશ ફાસીસ્ટ લશ્કરી છે. એના કામ કરવાના રચણથી મોટરકારમાં જતાં દશ મિનિટ દૂર એક સુંદર ઉપવનથી વિંટળાયેલો એ વીલા ટોરવોનિયાના મહાપ્રપમાં રહે છે.

થોડાંક વરસ એની સ્ત્રી ડોના મિલાનમાં રહેતી હતી, પણ હવે તે વીલા ટોરવોનિયામાં રહે છે. ડોનાનું મૂળ મહાન વ્યક્તિ-ઓના જગમ જેવું મૂઠ છે. એક વખત એ ફોરલીમાં નોકર હતી. કોઈ કહે છે કે મુસોલિનીના બાપને ત્યાં એ ચાકરી કરતી હતી. આજે એ મુસોલિનીનાં પાંચ બાળકોની માતા છે. પહેલાં મુસોલિનીનો માનીતો મિત્ર એનો સગો બાઈ આરનેલ્ડો હતો, આજે એની દીકરી ઈડા એ સરમુખત્યારના બધા ત્રેમનું પાત્ર બની ચૂકી છે. ઈડાનો

પતિ કાઉન્ટ સિયાનો મુસોલિનીનો પ્રેસ ડિક્ટેટર બન્યો. અને પછી યુથોપિયા પર મોત વરસાવતાં વિમાનોની ડીસપેરેટ રહેડોનો એ નાયક બનીને યુથોપિયા પર બેઠો હતો. મુસોલિનીના બે જુવાન દીકરાઓ એક વિટોરીઓ અને બીજો જુનો, બાપે માંડેલી હેતુનિયતમાં આકાશમાંથી આગ અને મૃત્યુ ગેસ વરસાવતા યુથોપિયા પર ભમતા હતા. સરમુખત્યારનાં બે નાનાં બાળકો, રોમાનો અને આના પશુ બાપ સાથે આકાશમાં બેઠાં થયાં છે.

આજે પચાસ ઉપરની ઉંમરે પણ બેનિટો મુસોલિની સરસ આરોગ્ય ભોગવી શકે છે. દૂધ અને ફળ વિના એ બાગ્યે જ બીજું કંઈ ખાય છે. "ફળ, ફળ અને ફળ...સવારમાં ફળ અને રાતના પશુ ફળ, એ જ મારી સતત તંદુરસ્તીની ચાવી છે." એમ એ પોતે અનેક વાર કહે છે. એ ઉપરાંત એ રોજ નિયમિત કસરત કરતો હોય. તથા કદિ પણ દારૂ પીતો નથી કે ધૂમાડા કાઢતો નથી. જુવાનીમાં એ સ્ત્રીઓના સંગમાં ખૂબ રંગીતો બનતો હતો પણ આજે એની વિધવશ્રૂષ્ઠ શ્રી ગચેલી કહેવાય છે.

હાલના સરમુખત્યારોમાં એ એક જ એવો છે કે જેણે ધર્મ સાથે પણ સમજૂતી કરી છે. ૧૯૨૬માં એણે દેવળ અને સરકાર સાથેનો સંઘર્ષ સુધારવાની સંધિ કરી. ૧૯૩૨માં બેનિટો પોતે વેટીકન ગયો અને પ્રાર્થનામાં ઘૂંટણીએ પડ્યો. જુવાનીમાં એ એના બાપની જેમ હડકડતો નાસ્તિક હતો, આજે એ ધાર્મિક બની ગયો છે અને દરરોજ પ્રાર્થના કરે છે. એણે એની સૌથી મોટી દીકરી ઈડાને પરણાવીને સોનાની માળા બેટ આપી તથા સૌથી નાનીનું નામ આના-ગેરિયા રાખ્યું.

એને માનવસ્વભાવમાં ખૂબ રસ છે. એ એની મુલાકાત

લેવા આવનારાઓની ખોપરી પર ટકારો મારી જોવાનું થકતો નથી. ઘણીવાર તો એની મુનાકાત લેનાગને એ જ વધારે પૂછી નાખે કે કહે છે કે એણે અત્યાર સુધીમા સાઠ હજાર લોકોને માબખ્યા છે

પણ એના માથાના કમાડ મધ હોય છે. એ અનેકોને સાબળતો છતાં ભાગ્યે જ કોઈની સનાહ લેતો હોય છે એ એકસો એના અતગનાદ પ્રમાણે નિશ્ચયો કરે છે, અને જ્યારે ધારે ત્યારે એ પોતાની જાતને ટીએટના લાભા જેવી ગૂઢ અને પાસે ન જઈ શકાય તેવી ગનાવી શકે છે. એની મુનાકાતોમા એ ધણો જ હાજરજવાળી, ચાનાક અને ભરાડી છતાં એક જ વખતે એને આવો સવાન પૂછવાની ફ્રાન્સીમ હેક્ટે ક્ષિપત કરી હતી. એણે પૂછ્યું હતું: “પણ આપ નામદારે આપના શિસ્ત, વશદારી અને આજ્ઞાધાર-કતાના ફાગીરટ સદ્ગુણોનો આપની પગ જ અમન થવા દીધો હોત તો, પોતે આજે છો તે પદવી પર હોત ખરા કે?” એવો સવાન પૂછ્યા પછી બગાસુ ખાતાં ચિત્તાના ખૂની જડગામા હાથ ધાવી દીધો હોય તેમ ફ્રાન્સીમ ॥ આમની ગતિ વધી ગઈ હતી વગી બીજી વખત એને એ ખમરપત્રીઓએ જરાક મૂઝવી નાખ્યો હતો. એક હોટેલની લોખીમાં થોડા વરસ પર એની આસપાસ છાપાંના ખમરપત્રીઓ વિટળાઈને બેભા હતો. એણે તેમાના એક રસોડાંમને પૂછ્યું: “તમારા સામ્યવાગી મિત્રોના શા ખમર છે?”

“હું સામ્યવાદી નથી પણ, મોનગ્યેર પ્રેસિડેન્ટ! હું તો મમાજવાદી છું.”

“હું બૂલ્યો.” મુસોનિનીએ સુધાર્યું

“પણ આ પડેલીવાર નથી.” એક ડચ ખમરપત્રીએ ડોક લંગાવી અને મુસોનિનીની આખોમા સાપોનિયાં રમવા લાગ્યાં.

એ આખો વખત વાગે છે, અને વાંચીને નોંધ રાખતો જાય છે. એક વખત તો લડવીગ પણ એના ઇતિહાસના જ્ઞાનથી અગાધની પામી બિડ્યો હતો અને વાંચીને વાગોળેલું લખવાનો પણ એને શોખ છે. કાસીજીમ પર ‘મીન કેમ્’માં લખતાં બ્યારે હિટ્લરે છસો પાન બગાડ્યાં હતાં, ત્યારે તે જ વસ્તુ મુસોનિની બાર પાનની એક પ્રતિકામાં રજૂ કરી શક્યો હતો.

મુસોનિની, હિટ્લરને, ઉમગવોને, ચૈમાને, ગિનાડીને અને ઘડપણને ખૂબ જ ધિક્કારે છે. એ ધરડા પુરુષો તરફ અને ખામ કરીને ધરડી સ્ત્રીઓ તરફ તિરસ્કારથી જુએ છે. એ પોતે દાદો છે એ હકીકત તરફ એને અત્યંત સૂઝ છે. એ પચાસ વરસનો થયો ત્યારે ઇટાલિયન પ્રેસને એનું ફરમાન હતું કે તે વાતનો ઉલ્લેખ કરવો નહિ અને એ ખૂબ આઠે છે, એક રોમ નગરને, એની નીકરી ઇડાને, જમીનદારોને, પુસ્તકોને, એરોપ્લેનોને અને મતિને.

“પણ એમાં એણે એટલું લખાણ શાને કર્યું ?” ત્રીમમી જુને હિટ્લરે મહાનતા મૂકેના મરણ વખતે રોહમનું ખૂન થતા પહેલાં તેની સાથે વાત કરવામાં હિટ્લરે પાંચ કલાક કાઢી નાખ્યા હતા તે સામે મુસોનિનીએ અણગમી બતાવ્યો હતો. એને ગમે તેવા અધોર કે ધાતકી કામના અમનમાં દીન તરફ ખૂબ અણગમો છે એનો અત્યંતો અવાજ થકરી ઊઠે કે અગત સંબંધો કે રાજકારણમાં ગમે તેનો અમન કરતા એ અચકાતો નથી એણે કહ્યું છે કે, “હું મારી મતને બદલી શકતો નથી, હું પશુઓની જેમ ઋતુને તે બદલાર્થ જાય તે પહેલાં સૂંધી શકું છું. હું મારા આવેગોનો અમન કરું છું અને તેથી કદી પણ બૂન કરતો નથી.” એવો બેનિટો એના આવેગમાં બિછળતો સખતાઈની

હદ વટાવી શકે છે. પણ કયો સરમુખત્યાર સખત નથી? હિટલરે કે સ્ટેલિને પણ પોતાના દુશ્મનને ક્યારે માફ કયો છે?

અને તો ય એને વિશ્વના રાજકારણનો ખ્યાલ રહે છે. લિટલર તો જર્મનીને જ પોતાનું જગત માને છે પણ મુસોલિની એમ બાન બૂલતો નથી. એને દરેક વખતે ખબર હોય છે કે ઈટાલીની બહાર દુનિયા ઘણી મોટી છે. એ મોટી દુનિયાને રોમ દોરશે ને રોમની બટ્ટી એની ધમધુ પર ધીખતી રહેશે એવું માનવું એને ખૂબ ગમે છે કહે છે કે એ જન્મ્યો ત્યારથી અપમાન પામ્યો છે. એ બણતો ત્યારે પણ ગરીબ હોકરાઓને માટે અસાયદી રખાયેલી ત્રીજા નંબરની પાટલી પર બેસીને બણતો, એ વાત એ કદી બૂલ્યો નથી. એ વાતના વૈરમાં જ હોય તેમ જ્યારે એ સત્તાના શિખર પર નહોતો ત્યારે પર્વત પર ચઢીને તેના માથા પર બેસતો, નાસીને સ્વીટ્ઝર્લેન્ડ જઈ કડિયો બનીને સૌથી ઊંચી દીવાલો જ ચણતો અને આજે પણ તેથી જ એ એરોપ્લેન પર મુગ્ધ છે.

પરંતુ એ વહેમી છે. વરસો પહેલાં એને ધણી ભેટો મળ્યા હતા જેમાંની એક ઇનિષ્પના પિરામીડની કબરોમાંનું મમી (મડદું) હતું. એક વાર રાતના એને ઓધારે દાખ્યો. એણે પથારીમાં આંખો ઉઘાડી રાખી. પછી સ્વસ્થ થઈને છાતી અને કપાળ પરનો પરસેવો લૂછી નાખીને એણે પથારીમાંથી સડ નાખી:

"એને હમણાં ને હમણાં ઊઠાવી જવ." નહિ સમજેલા કર્મચારીએ અદબમાં અકકઃ જિભા દતા.

"એને, એ મમીને. રાતના મારી છાતી પર ..." આવડો મોટો

એ વચમાંથી બોલતો અટકી ગયો. હું બીધો એમ દેખાઈ ગય તો....!

" એને અહીંથી ઉપાડી જાઓ. " એણે ફરમાવ્યું.

છ ફૂટ લાંબી અને પાંચ ફૂટ પહોળા એવી કારાગારની ખોલીમાં એને પૂરાવું પડ્યું હતું અને ત્યારથી સાંકડી જગાઓમાં જતાં એ ડરે છે પણ તેનો એને ડર નથી, કારણકે એને મરણનો ડર નથી. એ માને છે કે નસીબમાં નિર્માયું હોય ત્યારે જ મરણ આવે છે અને આવે છે ત્યારે પાછું ઠેલી ચકાવું નથી. ભોઠા એને વહેમી કહે તેની એને પરવા નથી અને છતાં પણ એકલા નસીબના હાથમાં પોતાની જાતને સોંપી દે એવો એ મૂઝવ નથી. એની જાતના રક્ષણની સખતમાં સખત સાવચેતીઓ આઠે પહોર રાખવામાં આવે છે. પોલીસનો વડો નક્કી કરે તે જ રસ્તે એ ફરે છે, રોમમાં એવા ઘણા રસ્તા છે જેના પર સરમુખત્યારી સાંપડ્યા પછી એણે કદી પણ પગ સરખો મૂક્યો નથી.

પણ એક વાતની એને પરવા નથી. કહે છે કે કોઈ વાર નાઝી કમઠાણુ ગળડી પડે તો પોતાની જાતને પોતાને જ હાથે વિંધી રાખવા હિટલર હંમેશાં ટેંગણના ખાનામાં એક રિવોલ્વર રાખી મૂકે છે પણ બેનિટો એમ કરવામાં માનતો નથી. રવાંડે રવાંડે ગળ્ગર ગોરીસો બેનિટો ફાસીઝમ ફસડી પડે તો ય કદી આપવાત કરવામાં માનતો જ નથી. ફાસીઝમ એની શોધ છે. ફાસીઝમ એના માથામાંથી જગતનાં જૂનાં ચક્કરોની ગતિને વેગ આપવા સરગમ્યું છે. ફાસીઝમ સત છે, એને ફાસીઝમનું સત ચઢ્યું છે. ફાસીઝમ ફસડે કેમ ! અને તોય એ મરે કેમ ! એમ સહેલાઈથી મરવામાં બેનિટો મુસોલિની કદી માનતો નથી.

ફાસીઝમનું સત

મદાપુરનો માને છે તેમ એ માને છે, અને ડોણ કહે છે કે એ મદાન નથી ? એ માને છે ... જોશોરથી માને છે કે ફાસીઝમ એક જીવનનું સત છે અને તે એના માથામાં એને જ સાંપડ્યું છે. દુનિયામાં ઘણા મહાનોગે અનેક સત્યો સાંપડ્યાં છે અને તે જૂની વસ્તુઓ છે એમ સ્વીકારવાની તે મદાનોએ માર્કસવાડી ના પાડી દીધી છે, એટલું જ નહિ પણ એ સત્યો પાશ્વરી ધટમાળને જળવી રાખવાની આજપંપાળવાળી માતિક્ષોકને પંપાળવાની પ્રતિક્રિયાઓ માત્ર છે એવી વાત તો સાંભળવાની પણ તેમણે ના પાડી છે.

વાત એમ છે કે બેનિટોને ફાસીઝમના સત્યની જરૂર પડી હતી અને પછી એ અનિવાર્ય રીતે એની જોષરીમાં ખખડી પડ્યું હતું. એ સત્યની જરૂરિયાત વિષે એ પોતે જ કહે છે કે "કેટલાકો એવા હોય કે તેમને સત્ય સમજવય તે પહેલાં જ સત્યથી તેમને કચડી નાખવા પડે છે."

બનિટો મુગોલિની યુરોપનો સૌથી હુબ્બા ને અલુતરીયાન મા-
પરુપ ઝેટિંગ, મચ્છી મારવી, શરેમવાગી દરેકી એ પેના

સુસોજિનીએ રજૂ કરેલા શ્રીસીતમના મૂળમાં એનું અગાધ વાચન છે. એ બધા વાચનમાં નિત્યેની એના પર સખન અસર થઈ છે. નિત્યેની બળાત્કારની કિંમત્સૂરી પર એ મદામુખ છે. પણ એ બળાત્કારને કુનિયાના આરોગ્યમાં ખલેલ કરતાં કુટલાંક રોગનાં જંતુઓને નાશ કરવાને જરૂરી માને છે. બોલ્યોવિજમ એક રોગ છે અને ઇંદાણીમાંથી સામ્યવાદીઓને રોગના જંતુઓની જેમ નિર્મૂળ કરવાનો એને વેગ છે. એ વેગના આવેગમાં એણે શ્રીસીતમની રચના કરી છે. પણ એનો એકેએક વિચાર તો જૂતકાળમાંથી લેવાયેલો છે. એણે શ્રીસીત સત્યામ પણ પોતે નથી જ શોધી કાઢી નથી પણ એને તે અનુનક્રીઓએ શીખવી હતી. કાળી ડગલી પણ એણે આરટિટીના યુનિફોર્મમાંથી ઉપાડી લીધી છે.

પણ એવું શ્રીસીતમ છે શું? શ્રીસીતમનું સત્ય એને સમાજ-વાદને છોડી દીધા પછી, શાહીવાદી ખૂન અને લૂંટનો સાથ રવીકાયા પછી, શ્રીમંતશાહીના સલ્કારમાંથી લાથ લાગ્યું છે. શ્રીસીતમના સત્યનું લાઈ વર્ગવિમુક્તને બદલે વર્ગભેગનો સિદ્ધાંત ગોઠવવામાં છે.

એવા લાઈવાળા શ્રીસીતમનું અર્થકારણ ઇતિહાસના નવા પરિબલની ઐતિહાસિક ન્યાયની ફકમાં ગંજીપાના મહેલ જેવા હમ્મેલ યર્મને ધરાયાથી બનવા બખડી હોંટલા મૂડીવાદી મહેલની દીવાલોને રક્ષવા તેની આસપાસ આંધેલી કાંટાની વાડ જેવું છે. એ અર્થ-કારણના તંતુઓમાં ખાનગી મિત્રકેત અને ખાનગી નશાનું રક્ષણ કરતી મૂડીવાદી સરમુખત્યારીવાળી સરકારની નાગી તરવાર નીચે આસની અનેક પ્રકારની આસજાજીઓ અને દમનો વખાણમાં છે.

શ્રીસીતમની આર્થિક ઘટનામાં રોમની સરકારે સમરન દેશની માલિકી અને મજૂરીવાળી આખીય ઉત્પાદન ઘટનાને ખાલીસ કોર્પોરેશનોમાં સમાવી દીધી છે, જેમાંથી રાજસખાના નીચતા

ખડના પ્રતિનિધિઓ ચુટાયા જાય છે દાખલા તરીકે દુરીન કે એવા ઈનાકાના પ્રતિનિધિઓ ચુટાતા હોય છે.

એક એક કોર્પોરેશનમાં ફાસીસ્ટ પક્ષના વચ્ચે ડેપ્યુટીઓની સીટી દેખરેખ હોય છે દરેક કોર્પોરેશન પર પ્રધાનમંડળમાંથી એકનો અથવા સરમુખત્યાગ નીમે તે ઉપમત્રીનો અધિકાર હોય છે નીચના ખડમાં ચુટાતા ડેપ્યુટીઓની ઉમેદવારીમાં તે જ ઊભા નહીં શકે છે કે જેમને માન્ડ ફાસીસ્ટ કાઉન્સિલની અનુમતિ હોય મતદારો એ પ્રમાણે માન્ડ-ફાસીસ્ટ કાઉન્સિલ નીમેની યાત્રીના નામો માટે જ હા કે ના કહી શકે છે

સરકાર સર્વોપરી હોવાને લીધે પોતાના જ નફા માટે અર્થ-કાળુનું નિયમન કરી શકે છે ફાસીઝમના આધ્યાત્મવાદે ઈટાલિયનો માધી રોમનો બનાવવાની ગઠ નાખી પણ પરિણામે ઈટાલી આખું એક મોટું ચિહ્નરાજ કારાગાર બની ચૂક્યું છે

એવી ફાસીસ્ટ સરકાર આજે સરમુખત્યાગની નજમમાં એક આધ્યાત્મિક અને નૈતિક હકીકત બની ચૂકી છે, તથા એ સરકાર ઈટાલીના આત્માના આવિષ્કાર રૂપ છે એવો આત્મમાસાત્કાર બેનિટો મુસોલિની ચૂક્યો છે *

એમ ઈટાલીનો આત્મા આવિષ્કાર કરનાર ફાસીસ્ટ સરકારનું ફાસીઝમે જેનું અર્થકારણ આવું છે કેઈ પણ માલિક સરકારની પરવાનગી વિના મજૂરને ગળ આપી શકે નહિ

* "The state as conceived of and as created of and as created by Fascism, is a spiritual and moral fact in itself, since its political, juridical and economic organisation is a concrete thing, and such an organisation must be in its origin and development a manifestation of the spirit"

કોઈ પણ માલિક સરકારની પરવાનગી વિના પોતાના કારખાનાને બંધ કરી શકે નહિ કે વિસ્તારી શકે નહિ.

માલિકે ડોકોનિયન વેરા પ્રમાણે સરકારને પોતાની આવકમાંથી મોટો એવો કર આપવો. એ એક વાત યદ્ય. દાસીઝમનું સત ખીજી વાત પણ બેઠે છે:

કોઈ પણ વ્યક્તિ મજૂરોનાં મંડળો કે મજૂરો પોતે પોતાનાં મંડળો કરી શકે નહિ.

મજૂરોનાં પગારકાપ સરકાર ગમે ત્યારે કાયદો કરીને કરી શકે. સરકારે નક્કી કરેલા પગારથી વધારે પગાર મજૂર મેળવી શકે નહિ.

મજૂર હડતાલ પર કદિ જઈ શકે નહિ.

એવું દાસીઝમનું અર્થકારણ આજે ચારેકારથી માલિક-શાહીની રક્ષા કરવા લોખંડી દિવાલ રચીને બેઠું છે. એ દિવાલે નિરંકુશ માલિકશાહીને પણ થોડાક અંકુશો નીચે મૂકી છે તથા તેમની નફાની લૂંટમાં ભાગ પડાવ્યો છે. પણ એવો અંકુશ ને એવો ભાગ પોતાની જ સરકારને આપવા મૂકી ગમે ત્યારે તૈયાર હોય છે. આજની જગતી મજૂરોની ક્રાન્તિકારી માગણીઓને મૂળમાંથી જ રહેંસી નાખનાર સરકારને બદલામાં એટલું આપવામાં માલિકોને કદિ અશ્વેસ થયો નથી.

એ દાસીઝમના સત્યને સામ્યવાદીઓ પ્રતિક્રાન્તિના નામથી ઓળખે તેની માંધાતા મુસોલિનીને પરવા નથી. એ સાક્ષાત્ સંભળાવે છે કે આજ મુઘીમાં એ દાસીઝમના સત્યે શાંતિવાદ, સામ્યવાદ અને લોકશાસનવાદને કુસ્તીમાં બીડાવ્યાં છે અને એ કુસ્તી કેવળ વીરતા અને અંગત મિત્રકતની પવિત્રતાની છે.

મુસોલિનીના દેસ્તો

મુસોલિનીની નિમિત્તિ છે એનું એક સ્વરૂપ ડ્યુમ અથવા ફાઝીસ્ટ પક્ષના નેતાનું છે, એનું બીજું રૂપ કેપો-ડે-ગોનો અથવા વડા પ્રધાનનું છે અને એનો ત્રીજો આકાર આન્ડ-ફાસીસ્ટ-કાઉન્સિલના મુખીનો બાવ બજવતો હોય છે.

મુખ્ય પ્રધાન તરીકે એ રાજ્યને જનામદાર છે, ફાઝીસ્ટ પક્ષના નેતા તરીકે એ આન્ડ-ફાસીસ્ટ કાઉન્સિલની નિમણુક કરે છે અને પછી તેના પર પ્રમુખ તરીકેનું પ્રભુત્વ જળવે છે. રશિયામાં રેડેસિનની નિમણુક ત્યાંના સામ્યવાદી પક્ષની મધ્યસ્થ સમિતિ કરે છે અને રેડેસિન તે સમિતિના સભ્યોને જવાગદાર છે, જ્યારે આન્ડ-ફાસીસ્ટ-કાઉન્સિલની નિમણુક મુસોલિની કરે છે અને તે કાઉન્સિલના સભ્યો મુસોલિનીના નમ્ર હજીગિયાઓ છે.

મુસોલિનીની આન્ડ-ફાસીસ્ટ કાઉન્સિલના સભ્યોની મધ્ય પચીસની છે એ સભ્યોના નામ ખાનગી રાખવામાં આવે છે તથા તે ખાનગીમાં જ મળે છે એમ સાબળના મળે છે કે બાદમાં,

ડીઓનો, અને ડી-વીશી આજીવન સબ્યો છે. જો મુસોલિની મરણ પામે તો ગ્રાન્ડ-ફાસીસ્ટ-કાઉન્સિલ મુસોલિનીના પદ માટેનાં નામેો રાજ સમક્ષ ધરે જેમાંથી રાજ એકને મુસોલિનીના પદ પર પસંદ કરે. એમ સમજાય છે કે મુસોલિનીએ પોતે જ એવાં ત્રણ નામેો પસંદ કરી રાખ્યાં છે.

મુસોલિનીએ એક વેળા લડવીગને કશું હાથું કે ઇટાલીમાં ખીજો ડ્યુસ સંબવશે નહિ, એનો કહેવાનો બાવાર્થ એ હતો કે પોતા પછી પોતાના જેવો કોઈ પુરુષ આવશે નહિ. અને ખરેખર એની આસપાસના ગોઠિયાઓ બધા નાનકડાં માણસાં જેવા છે. ઇટાલીમાં એકે ગોટિંગ નથી, એકે કામાનોવિચ નથી. ત્યારે કોઈ વેળા કોઈ ગ્રાન્ડી કે કોઈ બાલ્બો ખૂબ આગળ તરી આવે છે ત્યારે મુસોલિની જ તેના માથા પર ટપલી મારી બેસાડી દે છે. કારણકે બેનિટોને પોતાની પડખે સમાનભાવે કોઈ ખીજો બીજો થઈ જાય તે પસંદ નથી. ડી-ઓનોએ યુથોપિયામાં આડોવા ને મકાતુ સર ક્યાં કે તરત જ તેને ત્યાંથી ખસેડી લેવામાં આવ્યો હતો અને ફાસીસ્ટ પક્ષનો મંત્રી સ્ટારાસ જો અત્યારસુધી પોતાનું સ્થાન ટકાવી શક્યો હોય તો મુસોલિની પાસે જૂકી જવાની અજબ આવડત એણે હાથ કરી છે તેથી. જો એ જરાક નેટલો જ હાથવા માંડે તો એના માથા પર પણ કોથળામાં ધાબેલી પાંચશેરી પડી જ સમજે. આજે તો ડ્યુસ પોતે જ ફાસીસ્ટ ઘટના છે. દમનોના ધાતકી પ્રકારો અને ખૂનરેણથી અજબ બનેલી એ ઘટના ડ્યુસની આંખો મીચાઈ ગયા પછી કેટલી ચાલશે તે, શું કહેવાય ?

પણ એવી એ ઘટનાની ઘટમાળમાં મુસોલિનીની ચારે કોર ચક્કર મારતી મંડળી કોણ છે તે જાણવું જરૂરી છે જ. ફાસીસ્ટ

યુરોપની હીતરમાં

પક્ષના મંત્રીપદમાં જ જાણે એવું કંઈ છે કે એ પદવી પર પગ મૂકવો, બૂલ કરવી અને ત્યાંથી જગડી પડવું. ૧૯૧૯થી ત્યારે ફ્રાંસીસ્ટ પક્ષની રચના થઈ ત્યારથી આજસુધીમાં છ મંત્રીઓ બદલાયા છે. સરાસરી અઢી વરસે એક મંત્રી પોતાની ઉપયોગિતાને ટળી જાય છે અને બીજાની નિમણૂક થાય છે.

સૌથી પહેલા મંત્રી બીઆનશીનું નામ મેડીઓટીના ખૂન સાથે સંડોવાયું અને એને ઉતારી પાડવાની મુસોલિનીને ફરજ પડી. એની ગાદી પર ગુન્ડા બેઠો. પછી રૉબર્ટો આબ્બો, રૉબર્ટો પછી ઓગસ્ટોનો વારો આબ્બો. ઓગસ્ટો પછી રૉડઝ અને રૉડઝની ખાલી પડેલી જગ્યા પર સ્ટારાસ ફ્રાંસીસ્ટ પક્ષના ચોક્કિદાર શિકારી કુતરા જેવો આરુ થઈ ગયો.

સ્ટારાસની ખીજ બધી લાયકાતોને ટપી જાય એવી એક લાયકાત એના માલિક મુસોલિનીની અનન્ય ભક્તિ કરવાની છે. એને મુસોલિનીમય થઈ જવાનો આધ્યાત્મિક આવેગ છે. એણે મુસોલિનીના હાવભાવ પોતાના અંતરમાં ઉતાર્યા છે. એ આજે બોલતી વેળા મુસોલિનીની જેમ જ આંખના ડોળાને ધૂમરીઓ ખવડાવી શકે છે. એના અધિકારે એને બોલપ્રિય રહેવા દીધો નથી પણ માલિક તરફની એની પ્રમાણિકતા અબઝાર્થ નથી ત્યાંસુધી એ સલામત છે. એ પ્રમાણિકતાના નશામાં એણે એક વખત એક બૂલ કરી નાખી હતી. એણે સૂચના ઠાઠી હતી કે પત્રોમાં લખનારે બેનિટોને સંબોધતાં ખાલી ડ્યુસ અથવા નેતા ન કહેવું પણ ઈલીવા-ઈ-ડ્યુસ એમ કહેવું. પણ એની અજોડ સ્વામીભક્તિમાં ચળ ભોંકાય તેવો મુસોલિનીના છાપા 'પોપાલો-દ-ઈતાલિયા'માં મુસોલિનીનો જ લખેલો પણ નનામે એક ક્લેષ્ય પ્રગટ થયો જેમાં સ્ટારાસની એ સૂચનાને તિરસ્કારી કાઢવામાં

આવી હતી, કારણકે અનેક કારણોને લીધે જર્મનીમાં હેઝલ-હિટલરના અવાજનો પડથો ઇટાલીનાં પાડી નાઝી જર્મનીની નકલ કરવાની ડ્યુસની ઈચ્છા નહોતી.

રટારાસ પછી મુસોલિનીની નજદીક, એનો પોતાનો જમાઈ કાઉન્ટ સીઆનો છે. એણે પ્રચારખાતાના પ્રધાન તરીકે કામ કર્યું. પછી યુથોપિયા પર મૃત્યુ વરસાવતો બન્યો. એનો બાપ મુસોલિનીનો નજદીકનો મિત્ર છે.

બીજો એક રોઝોની છે, જે મુસોલિનીના હજુરિયામાં ઠીક ઠીક સત્તાવાન છે. એણે ઘણાં વરસો અમેરિકામાં પસાર કર્યાં છે તથા આજે એણે ઇટાલીમાં મજૂર મહાજનો બાંધી દીધાં છે.

એ નામોમાં સૌથી આગળ તરી આવે એવું એક નામ બાલ્મોનું છે. ફાસીસ્ટ ઇટાલીમાં એ એકલો જ એવો છે જે ધણીવાર ધાર્યું કરી શકે છે.

બાલ્મો શીરશમાં ૧૮૯૭માં જન્મ્યો હતો. ખૂબ નાની ઉંમરમાં લશ્કરમાં જોડાયો હતો અને તરત જ યુદ્ધના માનચાંદ પામ્યો હતો. વીસ વરસની ઉંમરે એણે એક છાત્રું ચૂક કર્યું હતું, તથા ૧૯૧૯માં મુસોલિની સાથે જોડાયો હતો. સમાજવાદીઓ સાથેની ઝપાઝપીમાં એ જ સૌથી આગળ તરી આવતો હતો. એણે રેવેના છત્તું હતું, પરમાને ઘેરો ઘાલ્યો હતો. ૨૬ વરસની ઉંમરે એ ફાસીસ્ટ મિલીશિયાનો પહેલો સેનાની બન્યો હતો. પછી એ હવાઈ કાફલાનો મંત્રી બન્યો.

એક વખત એ હવાઈ કાફલાના પ્રધાનના અધિકારમાં મુસોલિનીને મળ્યો. ડ્યુસ એણે કરેલા હવાઈ લશ્કરી અંદાજપત્ર સાથે ચિડાયેલો બેઠો હતો. બાલ્મો મુસોલિનીના મહાત્મ્ય પાસાઓમાં

સીધા આવ્યો. બેનિટાએ એને એની તાબેદારીનો ખ્યાલ આણવા એની મુશ્કાત વખતે પોતાની મેજ સામે ખીજ એકે ખુરશી રાખી નહિ. અને એ આવ્યો ત્યારે બેનિટા બેઠો જ રહ્યો. બાલ્મો જરા પણ સંકોચાયા વિના મુસોલિનીના મેજ પર ગોઠવાઈ ગયો !

અને તો ય મુસોલિનીને એ ગમે છે કારણકે જે ક્લસિકલ ન હોય તે સૌને અને ખાસ કરીને સામ્યવાદીઓને દિવેદ પાઈને પછી ફટકા મારવાની રીત એણે શોધી કાઢી હતી.

પરંતુ બાલ્મોની કેટલીક બાબતો બેનિટાને પસંદ નથી જ. પહેલી વાત, એ ખૂબ જ લોકપ્રિય યર્ષ શકે તેવો છે. તેથી જ મુથોપિયાના મુદ્દમાં એને મોકલવામાં નહોતો આવ્યો પણ લીગિયામાં રવાના કરી દેવામાં આવ્યો હતો. બાલ્મોને એ ગમ્યું નહોતું પણ માલિકની મરજી આગળ તેણે શું ચાલે વારું ? બાલ્મોની ખીજ અણગમતી વાત એની રાજકુમાર અંબરેટો સાથેની મિત્રાચારી છે. ૧૯૩૨ અને ૧૯૩૩માં તો અંબરેટો ક્લસિકલનો થોડોક વિરોધી છે એવી ગંધ બેનિટાને આવી હતી અને એણે તરત જ લશ્કરના વફાદારીના સોગનવિધિને રાખના વારસદાર રાજકુમાર તરફની વફાદારીના સોગનથી અળગા પાડી દીધા હતા. હજુ ય બાલ્મોએ અંબરેટોની બાઈબીધી છોડી દીધી નથી તથા એ લીગિયાથી નેપલ્સ કોઈ કોઈ વાર અંબરેટોને જોડીને મળવા જાય છે પણ એનો એ પ્રેમાચાર કોઈ વાર એને બારે પડી જવાનો છે.

માર્શલ એમિલીઓ-ડી-બોનો મુથોપિયા પર ચડેલા ઈટાલિયન લશ્કરનો પ્રથમ સેનાની હતો. એ ઈટાલીના લશ્કરમાં મુસોલિની સત્તા પર આવ્યો તે પહેલાનો છે. ૧૯૧૯માં એણે લશ્કરમાંથી રાજીનામું આપ્યું અને ક્લસિકલ ક્લિયાત્રમાં જોડાઈ ગયો. બોનો સંગીતકાર પણ છે. કાળી ડગલીઓનું કુચગીત એણે જ લખ્યું છે.

પણ ૧૯૩૫મા મુસોલિનીએ હી બેનોની જગાએ બેડોગ્રીયોની નિમણુક કરી બેનોને ખસેડવામા બેનિટોને ખ્યાન એ હતો કે બેડોગ્રીઓ જે ઇટાલીમા જ રહે અને ભોગભેગે એગિસીનિયામા ઇટાલીની હાર થઈ જાય તો, બેડોગ્રીઓ રાજનો જૂનો મિત્ર હોવાથી મુસોલિનીનો જગા પચાવી પડે બેનિટોએ તથી બેડોગ્રીઓને સેના પતિ ૫૬ લાહીને યુથોપિયામા પરાક્રમે કગ્વા રવાના કરી દીધો.

એ બેડોગ્રીઓ ૧૮૭૫મા જન્મ્યો હતો તથા યુદ્ધમા પરાક્રમ દાખવવા સાત વાર યુદ્ધમા માનચાદ જીત્યો હતો ૧૮૯૬મા જ્યારે યુથોપિયાએ ઇટાલીના લશ્કરને આડોવા પચી હાફી કાઢ્યુ ત્યારે પણ બેડોગ્રીઓ ત્યા જ હતો પછી એ લશ્કરી સમિતિનો પ્રમુખ બન્યો હતો જ્યારે મુસોલિની રોમ પર આવતો હતો ત્યારે જે રાજ્યએ એને છૂટો મૂકી દીધો હોત તો એણે કાળી ડગનીઓની કાપણી કરી નાખી હોત

ખીજે રૂડોલ્ફે શ્રેષ્ઠીઆની યુથોપિયા પર ચડેના સોમાનીનેન્ડ લશ્કરી વિભાગનો સેનાપતિ હતો એણે સાત વરમ ઇરોટ્રિયામા ગાળ્યા હતા એનો એક બેડીદાર એટાનિઓ ટેર્રી યુથોપિયા ૫૦ મોકનાયેલી કાળી ડગનીઓનો સરદાર હતો એ પણ જૂના વખતથી લશ્કરમા હતો તથા મુસોલિનીને બેડાઈ જવા તે વખતે લશ્કરમાથી નીકળી ગયો હતો

એક પેવાન પણ બેનિટોની સામતમડળીમા ધણી જ અગત્યની વ્યક્તિ છે એ આફ્રિકાનો ધણો જ અનુભવી છે ૧૮૪૮મા નેપલ્સમા છુર્બોન્સ સામેના કાવતરામા પકડાઈને ફાસીએ ટીગાઈ જવાની શિક્ષા પામેલા પિતાની સ્વદેશભક્તિનો એને વાગસો છે એગિસીનિયામા એ દેશી લશ્કરનો નાનક છે અને તે યુથોપિયાના અધાર પ્રદેશમા પણ કાળા દાનન તરીકે જાણીતો છે

એ ઉપરાત મુમોનિનીના જ મુખવાદન જેવો એવોઈસી
ઈટાનિયન રાજકારણમાં જાણીતો છે

એણે ૧૮૭૫માં ઉમરાવ કુટુંબમાં જન્મીને નોકામેનામાં
અમનદારી સ્વીકાર્યો પછી રાજકારણમાં પડતું નાખ્યું હતું પેરિસ
શાંતિપરિષદમાં એ ઈટાનિયન પ્રતિનિધિમંડળનો પ્રેસ ઓફિસર
હતો. એણે ડાપનહેગનમાં ટીરાનામાં, જુખારેન્ટ, આકારા અને
ટોકિયોમાં ઈટાલીની સરકારના દૂત તરીકે કામ કર્યું હતું
૧૮૭૨માં ડ્યુસે એને રાષ્ટ્રમંત્રીમાં રવાના કર્યો હતો.

જોકે થોડો વખત તો પરદેશખાતાની પચાતમાં ડ્યુસેનો
માનીતો ડીનો-આન્ડી હતો, પણ બોસેન પરિષદમાં ફ્રેન્ચ અને
બ્રિટિશ મુત્સદ્દીઓએ જ્યારે ઈટાલીને ખાતન રાખતું ખત ધડપુ
ત્યારે ડ્યુસે આન્ડી પર રાતોપીળો ચર્ચ ગયો અને તેને લડનમાં
એનચી તરીકે જઈ વસવાની અને ત્યાંની મુત્સદ્દીગીરી બચુનાની
શિક્ષા ફરમાવી દીધી.

હરી પાછો ડ્યુસેનો શુરસો આન્ડી પર ૧૮૭૫માં ઊતરી
પડ્યો, કારણકે બ્રિટિશ સરકાર ઈટાલી સામે પ્રતિનયો મૂકવાની
સરકારી લેશે એવી જાતની ખબર આન્ડીએ ડ્યુસેને સમયસર
પહોંચાડી નહોતી.

અને તો ય આન્ડી છેક નાખી દેવા જેવો તો નથી જ એણે
દરિયામાં ડૂબી ગયેન ધનિત નામના જહાજના પેટમાંથી સોતું
કાઢી દીધું તથા જીનોવાની સોરીના કંપની સાથે એ સબધ
ધરાવે છે, અને તે ઉપરાત એનું આખું વ્યક્તિત્વ એટલું તો
મોહક છે કે આજે પણ તે સેઈન્ટ જેમ્સના દરબારમાં સૌથી
વધારે લોકપ્રિય એવચી તરીકે બિરાજે છે.

યુથોપિયા પર

જેને પવિત્ર ગણા હતી તે શરતોને એણે છડેચોક નકારી, જેને રક્ષણ કરવાનું વચન આપ્યું હતું તેને લૂંટવા, તેને છતવા મુસોલિની નીકળ્યો. ૧૯૩૫ના ઓક્ટોબરમાં એણે યુથોપિયા પર ઇટાલિયન સેના ઉતારી.

કેમ ન ઉતારે? એણે વસ્તોથી પૂર્વમાં પહોંચી જવાની વાતો ફાંકી હતી, ખૂની નજર ઠેરવી હતી અને કંઈ ક્યારની ન એની બધું ઝડપવાની કારમી ભૂખ ટયુનીસ પર ભભડતી હતી. પણ સોવિયેટ રશિયા અને ટર્કીની ગોઠવણે એનેટાલિયામાં ધારેલું સાહસ રોકી રાખ્યું હતું.

એને.....ઈટાલીને આગોટવું હતું. એને...ઈટાલીને વિસ્તરવું હતું. એથી જ એને...ઈટાલીને અવકાશ નોંધતો હતો.

એ, એ શું? એ, ઈટાલી શું? જેને પથરાવું હતું, જેને આગોટવું હતું, જેને વિસ્તાર પામવો હતો.

ઈટાલી, જેમા સવા સાત કરોડ લોકો વસે છે, ઈટાલી જેની વસ્તી દર વરસે સાડાચાર લાખ જેટલી વધતી જાય છે, તેના ઈટાલીમા એ વસે છે એ ઈટાલીના નામમા જ થડખી બિઠ્યોતો, "અમને ધ તીની-પ્રદેશોની જૂખ છે, જૂખ, કારણકે અમે અતિમ તતિજનક (prolific) છીએ અને એ ઉપરાત પણ એક છે," મુસોલિનીનું મોઢું મચકાઈ રહ્યું, "અમારો સવાન ગજકીય આમરનો સવાન છે લડનની સનાહ હજુય અમને સાને છે જેથી અમારે ત્રિરાજ્ય મેત્રીને છોડીને મિત્રરાજ્યોની તરફેણ કરવી પડી કરવી પડી કારણકે અમને વિશ્વયુદ્ધની પરિણામી લૂટમાથી મોટો શિકાર આપવાનું વચન આપવામા આવ્યું હતું "

ત્યારે મુસોલિનીની પરદેશનીતિ પોષળ નીવડી હતી એ વ્યાપાર પર બિભો હતો ત્યારે ક્રાન્સે એને ટયુનિસ પાસેથી પાછો કાઢ્યો પછી એ આનમીનિયામા પેડો પણ એ વેપાર એને વાયડો પડ્યો એ અરમિયન યુદ્ધમા બિધી બાજુએ રમ્યો એણે બા કનનો તલો બિકળતો રાખવાનો પ્રયત્ન કર્યો પણ બા'કન જુગોરનો વિચાર, રૂમાનિયા, ટર્કી અને ગ્રીસ એની સામે થઈ ગયા પણ તોય એણે એની લાગવગ ઓરિટ્ટયા અને હજેરીમા તો વધારી જ દીધી

અને હવે ! હવે હિટલરે એનો ગથ આખો માથીને હાકી મૂક્યો હતો અને એ ! એને પાછળ પડી જવાની ધાક લાગી હતી એને લૂટવા જેવું લૂટાઈ જવાની દહેશત લાગી હતી એ પોતે એક લડવૈયો અને શાહીવાદી, શાહીવાદને જીવનના નિયમ તરીકે જેનારો સળવળી ન બેઠે શું ? એની શિકારજૂખી આખો બચકાઈને યુથોપિયા પર હરી એ સાહસ છે, બચકર સાહસ છે તે એ જાણતો હતો યુથોપિયાની ધરતીની એને પિછાણ હતી, યુથોપિયાની જૂગોળનું એને જ્ઞાન હતું

પણ રાજકીય ગૌરવનું શું ? રાષ્ટ્રીય માનનું શું ? એ બંધાને કેમ જોખમાવા દેવાય ? ૧૮૯૬માં આડોવામાં હજીસીએ ઇટાલિયનોની કતલ કરી હતી. અને ડોપોરેટો આગળ ઓસ્ટ્રો-જર્મન લશ્કરે એને શિકરત આપી હતી. એને ય હિટલરની જેમ જૂતકાળના અપમાનના વેરનો બદલો લેવાની હેંશ હતી.

પણ યુથોપિયા જ કેમ પસંદ કર્યું ? સાંસ્થાનિક લૂંટ પછી યુથોપિયા વિના બાકી શું હતું તે ! પણ એ બાકી શું કામ રહ્યું તે ? ક્રાન્સ અને ઇંગ્લેંડ જેવા શાહીવાદી શિકારીઓએ બધું ગટકાબધું ત્યારે એટલો જ લેયો. ગળે કાં ન ઉતાર્યો !

કારણકે ત્યાં યુરોપિયનનો વસવાટ વસમો હતો. કારણકે ત્યાં કુદરત ધણી ગદન અને બેદી હતી, અને કારણકે ત્યાંની હજીસી ટોળીએ ભક્તબક્ષને ટપી જાય તેવી જીવલેણ માત્રમ પડી હતી.

અને તો ય શાહીવાદી શિકારખોરોએ યુથોપિયાને અડધા વિના જ છોડી નહોતું દોધું. ૧૮૯૧ અને ૧૮૯૪માં બ્રિટન અને ઇટાલીએ ત્યાં પોતાની લાગવગ જમાવી. બ્રિટને સાન સરોવર પર અફો જમાવી નાઈલનાં જૂરાં પાણી પરંથી સુદાન અને ઇજિપ્ત સુધી પોતાની જાળ પાથરી દીધી. ૧૯૦૬માં યુથોપિયાની આઝાદી સ્વીકારતાં છતાં ઇટાલી, ઇંગ્લેંડ અને ક્રાન્સ ત્રણેએ યુથોપિયાની જૂમિ પર પાથરણાં પાથરી દીધાં. યુથોપિયાએ તે સામે ફરિયાદ નોંધાવી પણ ડાઈએ ધ્યાનમાં લીધી નહિ.

૧૯૧૫માં લંડન મુકામે ખાનગી સલાહ ચર્ચ તેમાં શાહીવાદી શિકારીઓએ ઇટાલીને ઇરીટ્રિયામાં, સોમાલીલેન્ડમાં અને સીગિયામાં ચરી ખાવાની સમજૂતી આપી. પણ પછી ૧૯૨૩માં યુથોપિયા રાષ્ટ્રસંઘનું સભ્ય બન્યું. ઇ. સ. ૧૯૨૫માં મુસોલિની અને ઓસ્ટીન એઅરલેને યુથોપિયાના પોતપોતાના બાગ વિશે

મસનત કરી અને એ મસનત પિંખે જોતો મુસોલિની છેડાઈ પ થો હતો કાગ્ન્યુકે સાન સરોવર પાસે બ્રિટિશ સરકાર મોટા બધા બાધવાની મુરદ સેવતી હતી અને અદરખાનેથી મુસોલિનીને પણ ઈરીદ્રિયા અને સોમાનીનેન્ડ વચ્ચે રેતવે માધવાનો ઈસારો કરતી ઠતા ઠડે કબેજે ઇટાલી મામે યુથોપિયાની ક્રિગ્યાદ પણ સાબળતી હતી

એટલે પછી કયા સુધી સાખી લેવાય ? નકશાની મર્યાદાઓની બધી શરમ જૂસતો મુસોલિની યુથોપિયાની મરહદમા ૧૯૩૪ના ડિસેબરની પાચમી તારીખે વાનવાન સુધી પહોચી ગયો પછી ત્યા પહેનો અપારખી ઘઈ બત્રીસ ઇટાલિયનો અને ગસો દસ હમસીઓ વાલવાતના કૂવાઓ પાસે મરેલા પડ્યા મુસોલિની એવા જ કોઈ બનાવનું બતાવું શોધતો હતો આદિસઅમાગા પર ડ્યુસનું આવા હન જીતયું “અમારી માફી માગો, અમારા ઇટાલિયન વાવટાને સનામી ભરો, અને વીસ હજાર પૌડની નુકસાની આપો,” મુસોલિનીએ રથુનલકાર કર્યો

“તમારી માફી માગીએ નહિ, નુકસાની ભરીશું નહિ, અમારા લોહીના છેડા દીપા સુધી જગ ખેરીશું, યુથોપિયાના પાનગર આદિસઅમા થી શહેનશાહ સેનાસીએ જવાબ વાળ્યો

પછી યુથોપિયા પર ઇટાલીની સેના જીતરી પડી યુથોપિયા પર ઝેર વરસાવતા વિમાનો સમસમી રલા યુથોપિયન ટેકા મરણ ખેરી રહી

ડ્યુસે ધાર્યું છ કે એટલિટન એના સાહસ સામે વાધો લેશે નહિ ૧૯૩૫ના જાન્યુઆરી ૧૧ રહમી તારીખે એણે આન્ડીને પરદેશ કચેરી પર બ્રિટિશ સરકાર સાથે વાટાઘાટ કરવા મોકલ્યો

ખિટને એને ઉડાઉ જવાગ આપ્યો અને પછી રાષ્ટ્રસંધના નામથી મુસોલિનીનો વિરોધ કર્યો ત્યારે એનો રોષ બમૂક્યો.

પાંચની સમિતિએ એને યુથોપિયામાં છૂટછાટ મૂકી ઘોડોડ પ્રદેશ લઈ શાંત થવાને કહ્યું, ત્યારે એણે સંભળાવી દીધું, " શું હું દુકડા એકઠા કરનાર છું? જો મારી મામે પ્રતિજ્ઞા મૂક્યા છે તો હું રાષ્ટ્રસંધને ફગાવી દઈશ."

પછી એનો વિચાર કરવા એડન, લાવાન્ન અને એલોઈસી પેરિસમાં મસલત કરતા હતા ત્યારે મુસોલિની હોલીઝર પર ચડીને એની કાળી ડગલીએને ઉત્તેજતો પોતાનો મહમ નિર્ણય દાનવતો કહેતો હતો, " હું યુથોપિયા પર જવાનો, જવાનો ને જવાનો— પછી બધે જીનિવા પડ્યો હોય, જીનિવા બાગુએ હોય કે જીનિવા સામે હોય. "

મુસોલિનીએ આઠટોળરની ત્રીજી તારીખે યુથોપિયા પર ચઢાઈ કરી.

એણે ' મોનિંગ પોસ્ટ 'ના ખગરપત્રીને ખગર આપી: " અમે કૂચ રાફ કરી છે. હવે અમને અટકી જવાનું કહેવાનાં ડોઈજ અર્થ નથી.... પોર્ટુગાલ, બેલ્જિયમ અને દોમેન્ડ તરફ જુઓ, દરેકે સંરથાનો સંભાળી લીધાં છે. ઈટાલીને પણ સંરથાનો નેઈએ છે તે મેળવ્યા પછી જ ઈટાલી પણ બીજા શાલીવાદોની જેમ સ્થિતિચુસ્ત થશે. "

એણે ન્યૂયોર્કના ' સન ' નામના છાપાને સમગ્નવતાં કહ્યું: " તમારી જાતને જ જુઓ અને મેક્સીકો તથા ક્યુબાને યાદ કરો. અમે અગારા ભાગ્યચક્રને ગતિમાન કર્યું છે. એની ગતિ વધતી જ જાય છે તે હવે અટકશે નહિ. અમને અટકવાનું કહેનાર ઈટાલીને અન્યાય કરે છે. હું માનવાની ના પાડું છું કે જેને સુધરેલા દેશોની

યુરોપની લીતરમાં

યુરોપમાં ન ગણાવી શકાય તેવા એક જગતી પ્રદેશનો પણ લઈ એટલિટન પોતાનું શોહી રેડવાનું સાહસ કરે કે યુરોપમાં કટોકટી ામી કરે ”

“ હું શું કામ ન ચઢું ” ‘ ડર્બની મેઈન’ના પ્રતિનિધિને કહેતા એના મોઢે ફોણ આવી ગયા, “ મને સહરાના રણમાં ૧૧૦,૦૦૦ ચોરસ માઈલનો પ્રદેશ મળ્યો પણ તે વેગનમાં કેટલા આહમીઓ વસી શકે છે તેની ખબર છે? કેવળ ગામડાં ” એ છગ્નેડ તરફ આવેશથી ઊછળી બેઠ્યો આને ડહાપણ ડોકોળવા નીકળેડુ છગ્નેડ સમ્પ્રદાયોનું ગળ્ગર શિકારી હતુ તે એ યા નહોતો જાણતો ?

૪૫૦,૦૦૦,૦૦૦ લોક ૫૦ જુઝી શામનનો ફારડો વિઝતુ ખિટન આને એના નાનકડા શિકારના માહમની નિદા દેના બેડુ હતુ ? તો પછી એ બોર મુઠ્ઠા શું કામ લડ્યુ હતુ ? નિદના પાત્રીસ કરોડ ૫૦ કેમ પધગ્યુ હતુ ? એણે મચ્ચુન્યા પર ઊતરતા જપાનો કેમ રોક્યુ નહોતુ ? અને એણે ‘ નેણે આને એક લાથમાં નાર્મન રાખી રાષ્ટ્રસંઘના નામથી પછાત પ્રજાઓનો શિકાર અટકાવવાની તગ્દારી કરવા માડી છે તેણે ફેરના જખરમાં ઇન્જિનીરી ન વિદ્યાર્થીઓને ફટકા માર્યા છે, કોર્કના લોર્ડ મેનરને લડનમાં જ ઝુનેગારની ખોલીમાં સડાવી માર્યો છે, અને તેણે જ બેનધીગત શહીદોને તેમના અપડાના હિંગમમાં જ વિધી નાખ્યા છે ”

અને એને માટે ‘ ન્યૂ લીડર ’ નામનું છાપુ બ્રિટિશ શહીવાદે માડેના શિકારના પ્રદેશોની હારમાળા જતાવતુ હતુ, “ બ્રિટિશ સરકારે ૧૮૭૦થી શરૂ કરી, ૫ ગિપ્તાન, ૫મી, સાયપ્રમ વીહાર્ધવી, હોગમગ, કેવી, સીનાઈ, ઉત્તર ગંતી, દક્ષિણ ગીતી, પૂર્વ ગીતી, સોમો મન ટાપુઓ, ટોગા ટાપુઓ, સુદાન, યુગાન્ડા, બ્રિટિશ પૂર્વ આફ્રિકા

સોમાલીલેન્ડ, ઝાંઝીબાર, ટ્રાન્સવાલ, ઓરેન્જ ફ્રી સ્ટેટ, રોડેશિયા, મધ્ય આફ્રિકા, નાયગીરિયા, પેત્રેટાર્કન, ટ્રાન્સ વોર્ડન, ટાંગાનિકા, ટોગો કેમેરુન વગેરે અનેક પ્રદેશોને આવસા ઠર્યા છે.

પણ પછી સોડમત વધતો જ આવ્યો અને ખ્રિસ્તને ફરજ પડી. ૧૯૩૫ના ઉનાળામાં મોડમોડા પણ એને ઇટાલી સામે આંગળી બિચકવી પડી. ખ્રિસ્તિય નૌકાખાતાએ દરિયાની રાણીનાં શોખાનાં જહાજ જૂમધ્યમાં ફરતાં કર્યાં. છુનિયા મુકામે રાષ્ટ્રસંઘના નામમાં એડને ઇટાલી સામે આર્થિક પ્રતિબંધો ઉઠાવ્યાં. ખ્રિસ્તનમાં મિથ્યા શોર શરૂ થયો કે ખ્રિસ્તન ઇટાલી સામે જિતું સ્પર્ધ ગયું છે પણ ખ્રિસ્તન તો 'અમે બાળુ મુજરા કરતા મહાભાની જેમ ઠંડે કસ્ટેજે બોલતું' હતું. એના મુજરાના અભિનયને સ્પષ્ટ કરતા 'શાંતિની શોધ' In Quest of Peace નામના એક પુસ્તકમાં લખ્યું છે કે, "ખ્રિસ્તન વાચ અને બકરી એક સાથે સૂઈ જાય એવી ઈચ્છામાં ખૂબ જ મહદય છે, પણ બકરી વાધ સાથે એના પેટમાં સૂઈ જાય કે પેટની બદાર રહે તે એણે સ્પષ્ટ કયું નથી..."

સુસોલિની ખ્રિસ્તને બરાબર સમજતો હતો. ખ્રિસ્તનના બોલ કરતાં ખ્રિસ્તનના ઈસારામાં એને વધુ વિશ્વાસ હતો. એ માંગરતા જોન ખૂતનાં શિગડાંની પરવા કર્યા વિના આગળ વધે જ જતો હતો. યુથોપિયાની પર્વતમાળાઓમાં, યુથોપિયાની ગીરિકન્દરાઓમાં, યુથોપિયાની મનરંજન વનરાજિઓમાં માણસોનાં મહાં ખડકાતાં જતાં હતાં. ખ્રિસ્ત દિલસોજી વરસાવતું લેઈ રહ્યું હતું.

* It was passionately sincere in its desire that the lion and the lamb should lie down together; but it was hazy whether the lamb ought to be outside or inside the lion."

ચિટનને આંગણે ધર્મમંદિર આવ્યું હતું. એનાથી યુથોપિયાનો મંદાર માખી લેવાતો નહોતો. અને તો જ મુસોલિનીનો મનાલો મકાલો નહોતો. એણે આખા આડા કાન કર્યા અને કાન આડા હાથ ધીધા અને પછી કોઈ માધુ મદારાજની જોમ આંખો મીંચી દઈ જંખના કરી કે દુનિયામાં શાંતિ અપાઈ જાય. એ જંખના માથે એણે વડતોઆવાતની વાણી ઉચ્ચારી. “અમારે દુનિયામાં યુદ્ધ નથી લેખતું પણ અમારે મુસોલિનીને છંછેડવો જ નથી.” ચિટને ચોખ્ખી વાત કહી નાખી કે યુથોપિયા પરના આક્રમણથી દુનિયાની શાંતિમાં અશ્વેય પહોંચે તે અમને નથી ગમતું પણ ઇટાલીને છંછેડી તેને ગણ્ટમંથમાંથી નીકળી જવાની ફગ્ગ પાડી દુનિયાની મંત્રસંધામતીને જોખમમાં નાખવી તે પણ અમને પમંદ નથી.

અને તો જ લોકમતના ભારથી ચિટનને ઇટાલી સામે પ્રતિનિધી મૂકવાનું નાટક ખેલવું પડ્યું. એ નાટકરંજના ધર્મી કાગળો હતાં. ગણ્ટમંથનું જીવન એ નાટકી ન્યાયના આચાર પર અવલબ્ધી ગયું હતું, પોતાનાં જ મંથાનોના શાહીવાદી વિરોધી આવેશને શાંત પાડવાનું એ જ એક નાધન હતું. ઇંગ્લેંડમાં પોતાનામાં પ્રજાવળી ઉકેલો ઉદાગમતવાદ મુસોલિની સામે કંઈજ ન કરવામાં આવે તે શાંત થાય તેમ નહોતું, ઇંગ્લેંડના મજૂરપક્ષે મુસોલિની સામે પ્રતિનિધી પેશ કરવા માટેની જોરદાર લિયલાસ જમાવી હતી, જનરલ અમરસે બતાવ્યું હતું કે યુથોપિયન યુદ્ધ કાળાગોરા વચ્ચેનું યુદ્ધ છે ને, આફ્રિકામાં ચિટિશ શાહીવાદનાં દિતોને નુકસાન પહોંચાડે તેમ છે, અને છેલ્લું મોટું કારણ તો એ હતું કે આફ્રિકામાં ચિટિશ શાહીવાદ મામે એક તદ્દન નવો અને મળગતી શૂખવાળો નવો જ શાહીવાદ જાગતો હતો.

એટલે પ્રતિનિધીના પડછાયા માત્ર ઊભા કરવામાં આવ્યા.

પ્રતિનધોમા તેમની ગણતરી થઈ નહિ, ઠાઉન્ટ સોઆનોના આકાશી
જલદાને માટે બિટિશ કંપનીઓએ જ તેન પૂરુ પાડ્યુ મુએઝની
નહેરને મુએધિની માટે બધ કરી દેવાની વાત જ છેડવામા આવી
નહિ હીસેજગ મામમા ત્યારે હોર-વાવાનની યોજના જાહેરમા
જાણીતી થઈ ગઈ ત્યારે જાહેર જનતાએ જમરે આવાત અનુમલ્યે
એ હોર-વાવાન યોજનાને ધડવા હોર અને વાવાન મચ્છી પડ્યા હતા
એ જ રીતે એમને યુદ્ધનો અંત દેખાયો હતો હીસેજગના આઠમા
દિવસે હોગ પેન્ઝિ પહોચ્યો અને ત્યાં લાવાન ગાયે એણે થોડાક
કનાક ખાનગી વાતો કરી અને પછી હોરમદાગન આરામની જગ
છે એમ ખોદતા સ્પીટજર્નેલ તરફ ઊપડી ગયા પછી અગ્રેજ
અને ફ્રેંચ મહીસિદ્ધાવાળી હોર-વાવાન યોજના તૈયાર થઈ ગઈ
એ યોજના ખાનગી હતી પણ પોરમમાથી જ દોષએ એનો એકાટ
કરી નાખ્યો અને ઈંગ્લેન્ડમા ખમગ થઈ ગઈ કે હોર અને વાવાને
ઈટાલી યુધોપિયાનો મોટામા મોટો ભાગ ખર્ચ જમને યુદ્ધ મધ
કરી દે એવી વાત નહો કરી હતી

એ વાતની વિગતો ઇંગ્લેન્ડમા એક પછી એક મદાર આવતી
ગઈ ત્યારે હીસેજગનો નવમો દિવસ આવતો હતો આમમલમા
અરાસો એક મામટા ઊમટયા મિ મોન્ડવિન મક્કાળા ઊભા થઈ
ગયા અને જવાન મુનતવી ગળી કોઈ એકદમ અગત્યના કામ
માટે આસી ગયા મધુ ઉતાવળુ ને મક્કાળુ દેખાતુ હતુ હોર
મનાશય પગ લોકમત મુરમામા ઊછળતો હતો

બીજો દિવસે મોન્ડવિને પાનીમેન્ટમા મોટુ બાપણ કરતા
હતુ કે, “આજે માગ હોઠ સિવાઈ ગયા છે પણ અમે ને કર્યું
છે તે તમાગ જણવામા આવશે ત્યારે લોગીમાથી કોઈ પણ
અમારી મામે જશે નહિ” હીમેજગના તેગમા દિવસે છેવટે

હોર-નાવાન યોજના બહેનમા આવી ગઈ. ૧૪મી તારીખે ખજા પડી કે હોર મહાશયે જિલ્લા પ્રધાનને એ યોજના માથે સુધોપિયા તરફ ગયાના કરી દીધા હતા.

એકેલો, આગાતપામેલો જિલ્લાનો લોકમત કઠગી ગિડચો. જિલ્લાજગા જનતાએ ઝંઝાવાત જગવ્યો. નાઈલ નદીના નીચેના પ્રેશ પર વસતા લગભગેને વેચી દેવાનો પેતરો કેમ રચવો પડ્યો છે તે જિલ્લાવાસીઓને મમળવવાની કડવી ફરજ એડને બળવવી પડી. 'ટાઈમ્સ' અને 'હેઈલી રેનિંગ્સ' નામના સંસ્કારી છાપાઓને સંસ્કારનો અથાવ કંતા પડેલો છૂટી ગયો. ડાહીનીંગ ટ્રીટના ૧૦મા નંબરના બોલ્ડવિનના વામ પર ફરોડો પડ્યો. ટોરીએ પણ ખીજવાઈ ગયા. ઓએ માથું ધુણાવી સંસ્કારને મમળવી કે એવી મેલી વાત ચાલશે જ નહિ. આગમ લઈને ટ્રોટરજર્ને-ડયી હોર પાછો આવ્યો. હોર-નાવાન યોજનામા આખું પ્રધાનમંડળ-આખી મરકા મડોવાઈ હતી. લોક ન્યાય માગતો હતો. અધ્યક્ષના પાજગમાં મરકાર ખડી થાય તો મરકા જવાઈ જાય, લોકમતનો ખોડ ઝીંવવા કોઈને તો ધરણ જ પડે ને. હોર મહાશયને આગળ ધરાયા અને હોર-નાવાન નેવી મેલી યોજનાના ચનાતરીકે એમને રાજનામું મૂકી દેવાની ફરજ પડી.

પણ ધણાએને ખમર હતી કે રાજનામું તો બોલ્ડવિને મૂકવું જોઈતું હતું, બોલ્ડવિનના પરદેશમત્રીએ નહિ. પણ એ બાજત વિશે એથી વધારે વાત કંવા હોડ ખોવવાની બોલ્ડવિને ના પાડી દીધી હતી. આજ સુધી એણે એ વિષય પર એકધારું મોન સેવ્યું છે અને તેથી તો પેના કાર્ટુનિસ ડેવીડ લોએ એને પોતાના મોઢા પર પાસ્ટર મારેલો તથા એકબીજા એ રાષ્ટ્રસંધના મુડદાને પોતાની પાછળ દોરેલો તથા પાટો બાધેલા મોઢે બજડતો ચીતર્યો હતો કે, "તમને ખજર છે કે તમને મારામાં વિશ્વાસ છે."

અને પછી ૧૯૩૬ની શરૂઆતમાં પ્રતિજ્ઞાથી ધૂંધવાતો મુસોલિની એની પાંચ લાખ કાળી હથેલીઓને કેઠને પણ હેરતમાં નાખી દે તેવી વિકરણ બનાવતો બચકર ઝડપથી આગળ વધારતો હતો અને ઠેરઠેર રાષ્ટ્રસંઘની ઠેકડી કરતો એરી ગેસ વરસાવતો શોહી, શોખંડ ને આમને રેડાવતો હતો.

એમિલની ૧૫માએ ઇટાલીએ કેસી લીધું અને મેની ૫માએ આદીમ આઝાદા સર કર્યું અને શકેનશાહ ગ્રેનાસીએ યુથોપિયા છોડ્યું.

યુરોપની રંગભૂમિના બચકર ખેડાડી મુસોલિનીએ ફાસીઝમનો પહેલો દાવ નાખ્યો. દુનિયાના પ્રગ્નસત્તાક વાદો ધીમા ગતિથી અને વિભક્ત બળથી નોંધે રહ્યા અને ફાસીઝમે માનવતાની પીઠ પર ત્રણ તાંડવ ખેડ્યાં—સ્ટિલરે સર્જનકેન્ડ, ઓસ્ટ્રિયા અને એકારશો-વેકિયા પર, મુસોલિનીએ યુથોપિયા પર, ક્રીકોએ રપેનની ધરતી પર.

મુસોલિની ભલે જીયો પણ જર્મનીની જેમ ઇટાલીનું ભાવો પણ ખ્રિષ્ટિય સામ્રાજ્ય પર અવસંભે છે. ફાસીઝમની ઝડપ એ ઘરડા સિંહની ગરદન આગળ આવીને અથડાશે ને ત્યાં આગળ એને આખૂરી જંગ ખેડવો પડશે.

ઇંગ્લેંડની ઝાળખ

ઇંગ્લેંડની ઝાળખ એવી અગતીતરી છે. ક્રાંતસાના પાપા પર બધિલાં ધરવાળો ઇંગ્લેંડ એક ટાપુ છે. એ ટાપુ પર રહેનારા માલિક શોકના બે ટકા નેટલા માલિકો ઇંગ્લેંડની એસક ટકા નેટલી મિલકત પર માલિકી ધરાવે છે. દુનિયાના બીજા કોઈ દેશમાં નેટા ન જડે એવા એ મૂડીભર માલિક શોક આને ઇંગ્લેંડના શાસકો છે. એ શોષક જમાત એક શાસક વર્ગ કે નાત થઈ પડી છે.

એમને એવા બનાવનારાં બળોમાં બૂગોળનો પણ લાથ છે. આને એ માલિકવર્ગ પોતાની જાતને રાષ્ટ્રની જમીન અને દુનિયાના દરેક બજારના વેપારની માલિકી પર ટકાવી રાખે છે.

એવી ઇંગ્લેંડની શાસક જમાત માલિક મિલકતની નીતિના આંતર અવાજને બહુમાને છે, ધર્મ ને સ્વિચારને રોજ આરાધે છે, અમીરોની સભા અને આમની સભા એ તેમની કલ્પ છે, એ જમાત પ્રજાસત્તાકવાદની પ્રક્રિયા અને વાણીસ્વાતંત્ર્યમાં માને છે,

તથા લોકમતને સારી પેઠે નવાળે છે. એનાં બે મોટાં ધામ છે, એક નૌકાદળ અને બીજું ઇંગ્લેંડની જેંક. અને છેવટ બ્રિટિશ સાઆન્ટ્ય તેની સૌથી મોટી મગરૂરી છે.

એ શાસક વર્ગની બે સભાઓ છે: એક અમીરોની સભા અને બીજી આમની સભા. ૧૯૩૪ની સાલમાં આમની સભામાંના ૧૭૦ સભ્યો ૬૫૦ કંપનીના માલિકો હતા અને અમીરોની સભાના કુલ ૭૨૯ સભ્યો પૈકી ૨૪૬ મોટા જમીનદારો હતા. ૧૧૨ લીમાકંપનીના માલિકો હતા, ૭૪ શાકુકારો હતા, ૬૭ જેંકના માલિકો હતા, રેલવે કંપનીના માલિકો, તથા ૪૯ વડાણો બાંધનારી કંપનીના માલિકો હતા. એ ૭૨૯ની જમાતમાંથી ૩૭૧ કે અડધાથી વધારે તે એવા હોય છે કે જે ૧૯૧૯થી આજ સુધીમાં એકે અર્થમાં એક ૧૯૧ શબ્દ બોલ્યા નહોત.

એવું એ શાસક જમાતનું ઇંગ્લેંડ દરિયાની રાણી છે, કારણ કે બ્રિટનનું જાહેર અને રાજકીય જીવન મુખ્યત્વે બૌગોલિક છે. બ્રિટિશ ટાપુઓ બેટા છે, અને દરેક ટાપુ નૌકાદળથી ઘેરાયેલો છે.

એ ટાપુ પર એંગલ્સ સેક્સન્સ, જ્યુટ્સ, રોમન્સ, નોર્મન્સ, ટ્યુટન્સ અને સેલ્ટસના શંભુમેળામાંથી જન્મેલી પ્રજા આને પોતાના ટાપુની આસપાસ નૌકાદળની દરિયા જમાવી જીવે છે. ઇતિહાસબદ્ધના સમયથી એ પ્રજા બહારનાં આક્રમણોમાંથી પરવારી નહિ બીજી પ્રજાઓ પર આક્રમણ કરવામાં પાવરથી બની ગઈ છે.

બ્રિટનવાસીઓ કોઈપણ વેપારી બાજતમાં ઘણા ગંભીર છે. બ્રિટિશ જીવનમાં બીજી કોઈ વસ્તુ કદાચ વધારે ગંભીર નહિ હોય. તેથી ઇંગ્લેંડમાં ભગવાન અને લક્ષ્મી એક જ અર્થવાણી શબ્દો છે. લક્ષ્મીની ભૂખ વેપારમાં પ્રામાણિકતાથી (વધારે નહિ) આપનારી

હોવાથી) બંધ દેખાય છે. ઇંગ્લેંડમાં પણ ભગવાન બનાઈ, ન્યાય, પ્રેમ, અને દયા છે એમ કહેવાય છે પણ ઉપરાંત કોઈ પણ રોકાણમાં કંઈ નહિ તો પાંચ ટકા ગણાય છે. વેપારને વધારે ને વધારે નફાવાળો બનાવવા ઘણા સિદ્ધાંતોનો આશરો લેવાય છે અને જૂના વખતથી જાણીતો એવો સોંધું ખરીદવાનો અને મોઢું વેચવાનો વેપારી નિયમ ત્યાં રાજ નવીનતા ધરે છે તથા સામાજિક ન્યાયનો કોઈ પણ ખ્યાલ એ નિયમને ન અવરોધે તેની તકેદારી ન્યાય છે.

એવા ઇંગ્લેંડમાં શાસક વર્ગ અઠવાડિયાના છ દિવસ બેંકમાં આરાધના કરે છે અને પછી એક દિવસ દેવળમાં હિપાસે છે, કારણ કે ધર્મ એ શાસક વર્ગના પક્ષમાં જ એક મોટું જીવંતું પરિબળ છે. તેથી જ બીજી પ્રજાઓમાં નહિ એવું ઇંગ્લેંડનું દેવળ રાષ્ટ્રીય છે અને એ દેવળની ધાર્મિક પ્રક્રિયાઓમાંથી પરિણામ પામતી નીતિ, માન અને આદર્શવાદને રાજકારણમાં રમતા કરી શકે છે. એ બંને નીતિનાં તત્ત્વો શાસક શ્રેણીને દરરોજના વ્યવહારમાં ખપ લાગતાં હોય છે.

શાસક જમાત સ્વાતંત્ર્યમાં પણ માને છે કારણ કે પોતે પ્રજાનંત્રમાં માને છે, અને બંનેમાં માને છે કારણકે શાસક શ્રેણી માનિકીને સાચવવામાં જીવંતી કે એકલથ્થુ શાસન કરતાં એ બંને માનિક શ્રેણીને નફાની લૂંટમાં સ્વતંત્રતાના વધારે સફળ સાધનો સમજાયાં છે. એ સ્વાતંત્ર્ય મેળવવા અંગ્રેજ પ્રજાએ ભારે કિંમત આપી છે. ફ્રેંચ પ્રજાની જેમ એણે પણ પોતાના રાજ્યોને ફાંસીએ દીધા છે. આજે એ સ્વતંત્ર શાસક જમાતનાં સત્તાસ્વરૂપોમાં ચારની ગણના થાય છે: એક નૌકાખાતાની, બીજી ઇંગ્લેંડની બેંકની, ત્રીજી વહેતી અમીરાતની અને ચોથી ઇટન અને હેરોની નિશાળની.

એ ઉપરાંત શાસનના શોરમાં બીજા બધા અવાજો શમાવી

દેતા માનિક સોકના છાપાઓ પણ છગ્નેડના મચાનને ઓળખનારે ઓળખના જેવા છે. 'ટાઈમ' એ ત્યાની મગકાનું વાનિત્ર છે, અને 'ટાઈમ'નો તત્તી છ ઓફે કોમન છગ્નેડના અગત્યના ૬૫ પુરુષોમાનો આગળ પડતો એક ગણાય છે, અને તેરી જ રીતે એગિસીનિનન યુદ્ધની માયતમા શોકમતથી ત્રિરદ્ધ ગયેશો છતાં પણ 'એમ્પર્'નો તંત્રી ગાર્વિન મન્જરી તત્રમા અગત્યની અસરવાળો છે

૫મી ગણના કર્યા નાપડ મિવિન મર્વિન જે જે છગ્નેડની નહિ સડે તેવી કરોડ મનાય છે છગ્નેડની આખી સન્કાઝ એ નોકરશાહીની પીઠ પર બેસીને સક્ષળ મદ્દ કરી ગઈ છે, તેથી જ કોર્પ્સે કહ્યું હતું કે મારો ઓફિમનો પદાવાળો પણ યુદ્ધ ખાતાના પ્રધાન તરીકે કે ચેન્સેલર તરીકે કામ જરી શકે કાગ્જુકે સિવિન મર્વિમના હાથમા સરકારી યત્ર અટક્યા વિના મતત ચાનતું રહેતું હોય છે. ૫ દેશ કચેરીના હમેશના વડા, સર્ જોનર્ટ વેનશીટાટ અને ખગ્લનાના હમેશના વડા સર વેગ્નશીયર ખરી રીતે છગ્નેડના શાસકો છે એવા શામકો અધારના પ્રાખીઓ જેવા અજવાળાથી દૂર રહેતા હોય છે આ મર્વશક્તિમાન જેવા જેમ ચાનતું આવ્યું તેમ ચનાવે રાખતા હોય છે અને પડછાયાઓમા પડછાયાની જેમ ફૂનતા ફૂનતા હોય છે એવો જ એક મગ મોરિમ હેઠી, જેનું નામ કેવળ અગલ્ય છે તે પોતાના એકનાના વ્યક્તિત્વમા પ્રધાનમડળના સેક્રેટરીની, પ્રીવી કાઉન્સિલના સેક્રેટરીની અને શાફી રક્ષણ સમિતિના સેક્રેટરીની પદવી અનેમતા ધગવે છે એવા વેનમીટાટો, ફ્રીશરો અને હેન્ડીઓ પડછાયા પાઝળ પડછાયા અને તેના પાઝળ પડછાયાની જેમ શાસક ઓળાની દરોગોમા મરકારી યત્રગળને ગતિમાન રાખ્યા કરે છે અને આગના પડછાયાઓ પરવારી જાય

ત્યાર તેની ખાની જગ્યા પૂરવા પાછા ઓળાઓ એ ચ નજીકમાં જ
તેના થયા કન્ટા હોય છે

એના છઠ્ઠેડમાં ઓળખવા જેવી નીચેની માગતો ખાન
ધ્યાન ખેંચે છે

ક્રિકેટની ખત અને તેની સાથે જોડાયેલી પ્રામાણિક રમતની
ધર્મની ક્રિયા જેવી કહતા તથા વેપારી નૈતિક વિવેકશક્તિ

ધડતી જતી વસ્તી જે થોડી અને અચૂક આક પ્રમાણે
૧૯૮૫ની માનમાં મવા ત્રણ કરોડ માણસો જેટલી હશે.

સેઈન્ટ પોનના આચાર્ય રૅનરન્ડ ઈન્જ જેવી, શિકારી કૂતરા
ઓની હરીશર્ધના પેટ્રન જનગન કીચલે જેવી અને ગજવૈદ્ય ડોસન
જેવી વ્યક્તિઓ

હુનિયાનો મદાન કાકુ નિગ્ડ કેવીડ લો

નિકટ ગોરાજ નિમિટેડનું પ્રકાશન ખાતુ 'ટાઈમ્સ'
છાપાના પત્રો

જુદા જુદા મતના અર્થશાસ્ત્રીઓ

અગ્રેજ કાયદાની બધું અખતાર્ક.

જુવાનોના વ્યક્તિત્વમાં કોતનાર્વ ગયેલી શક્તિમિયતા જેથી
તેમણે પોતાના નરકરી ઇશ્કામો ફગાવી દીધા છે, જેવાકે, મુદ્દખાતાનો
પ્રધાન કેપ્ટન ડ્વ કૂપર હવે મિસ્ટર ડ્વ કૂપર છે, કેપ્ટન એનથની
એડન, મિસ્ટર એનથની એડન છે, તથા કેપ્ટન ઓર્મસ્ટી ગોર,
હવે મિસ્ટર ઓર્મસ્ટી ગોર છે. થોડાક વરઓ પડેના તો મેલ્લેર
વોલ્ટર ઈનિયટે પોતાની જાતને મિસ્ટર વોલ્ટર ઈનિયટે તરીકે જ
સંબોધવાની જાહેરાત પણ કરી હતી.

પ્રેક્ષિતર હેરોલ્ડ જે નાસ્કી

મૃત્યુવેરો.

ઓકસફોર્ડ અને કેમ્બ્રિજ વિદ્યાપીઠના અન્ડર ગ્રેજ્યુએટોના ઉદ્દાગવાદ.

રાજકારણી ધંધો કરનારા તરફનો આદરભાવ.

કોઈ રાજકીય હેતુ પાર પાડવા માટે જાહેર પ્રાર્થના કરવા માટેની 'દાર્મિસ' છાપા દારા અપીલ કરવાની કેન્દરખરીના ધર્મશુરની ટેવ.

માનવજીવદયા મંડળીઓની ઘણી મોટી સંખ્યા.

અંગ્રેજ સ્ત્રીઓની ગાપાઓ તરફના અનુરાગી સ્વભાવની પિતૃમ્રિધિ. બ્રિટિશ સંસ્કૃતિ પુરુષ સંસ્કૃતિ હોવાથી બ્રિટિશ સ્ત્રીઓ પુરુષ જેવો પોશાક પહેરે છે, શિયાળોનો શિકાર કરે છે તથા ગંદની પાક્ષાંમેન્ટેરિયન બનતી હોય છે.

આ બધા પછી છેલ્લી એક વસ્તુ ઇંગ્લેંડની ઝોળખાણમાં ઓછી અગત્યની નથી, તે ઇંગ્લેંડનું રાજકુટુંબ છે. રાજ સ્વદેશ-ખાતામાં ખૂબ જ તંત્રવાદી હોય છે એટલું જ નહિ, પરંતુ એનો દેહ ઇંગ્લેંડ અને સંસ્થાનોને જોડી રાખનાર મુખ્ય શૃંખલા જેવો હોય છે. ઇંગ્લેંડની શાસક જમાતનો એ અંતીમ કિલ્લો છે.

વિંડસરનો ડયુક અને ડચેસ

હુનિયાનાં જુવાનોમાં સૌથી વધારે જાણીતો એડવર્ડ ઓફ વેસ્ટ પાંચમા જ્યોર્જનું મરણ થયું ત્યારે લંડન બિડીને આન્યો. એમ આવવું એ રાજશાહીમાં ચાત્રતી આવતી જૂની પ્રણાલીનો ભંગ હતો. એડવર્ડ પાર્લામેન્ટને પહેલા પુરુષમાં સંબોધી. માર્ચની પહેલી તારીખે એ આખા સામ્રાજ્યના કરોડો શ્રોતાઓ સાથે રેડિયો પર બોલ્યો. પછી એકદમ ખચર પડી મર્ચ ૬ અત્યારસુધી નહિ ઉડેલો એવો પ્રણાલિકા ભંગનો અને અત્યારસુધી નહિ દેખાયેલી એવી નૈતિક દિગ્ભ્રમનો અવાજ ઈંગ્લેન્ડની માત્રી પર આવેલા જુવાન રાજમાંથી બહારો હતો.

પહેલેથી જ એ એવો હતો. રાજમાં ન શોભે એવી ભોક-કલ્યાણની લાગણી એનામાં ધણી મજબૂત હતી. ગરીબાઈથી એનું દિવ રાજનું છતાં હુલાવું હતું. એણે મજૂરોની ચાલો નજરે-નજર દીડી હતી અને રાજ થવાનો છતાં દિવસોજ કામચી હતી.

જ્યારે ૧૯૩૫માં એ ઓગિટ્રયા ગયો ત્યારે તો એણે ત્યાની માનિક લોકની મગ્કારે ધગગાયી કરેલી મમાજવાની છાતણી જોવાના દુરાગ્રહથી એના પોતાના દગ્ગુગિયાઓ અને કાન્કુનોને મજની નાખ્યા હતા.

અને દવે રાગત થયા પછી પણ, હાયમાં ૬૩ ધર્મી પછી અને માથે મુગટ પહેર્યા પછી પણ એ ગનાસગો ગયો. એણે ત્યાં કવીન મેરીની મુનાકાત લીધી અને કવીન મેરીના મજૂરો માથે દિનસોછ દાખવવા મ્લો હતો. એના આવા ચાગિગ્યથી મગ્ગેડની માસક જમાત ચમકી તો જીરી હતી ત્યા વળી ૧૯૨૬માં એ દમિણ વેસ્મના ખાગિયાંએનાં દુખ જાતે જોવા જીપડ્યો અને દુખથી દામેના એણે જોવાના મદમ કયું કે “કર્મ તો કરુ જ નેઈએ...”

અને તોજણ એ રાજવીના પહેના માસ મહેનાઈથી પસાર થઈ ગયા, અને એટલી વાગમા તો એ અત્યંત લોકમિય બની બેઠો. એણે રાગગાહીનો દહ ગિગ્તને ખુશમિગ્ગજ અને ગૌવથી ગળી જવા માંડી. એ રૂદિભંજકે એની આમપામથી ઘરડાએને રમ આપવા માંડી અને ખાવી જગાએ જુવાનોથી પૂરવા માંડી પણ ...પણ, તેથી શુ? એ આનંદી હતો, મગ્ગટ હતો, ચાનાક હતો. હિરેન્દ્રથી બધુ ડીક ચાનજે એમ જાગિગોને વાગતુ હતુ. મગ્ગેડના ગજમદાવયની આમપામ તોજાન જમવા વામ્યું. એવું તોજાન તો મગ્ગેડે એક દમગ વન્સથી ૫ દોકું નડોતુ. એ તોજાનની નાધિકા એક મિમિસ વેલીમ સીપસન નામની અમેગિકન જાઈ હતી.

તે વેલીમ વળી કોણ હતી, જેણે વહેણ આવતુ તેમ વહેણ જતું બિટિશ તંત્ર ખખડાવી મૂક્યું? જેણે બિટિશતતવાદના ઇતિહાસમાં ઠદિ નદિ આવેલી કટોકટી જિભી કરી?

એસી વેલીમ ૧૮૯૬માં પેનમિનવેનિયામાં જેણે દુ ખના દલાડા દેખ્યા હતા એવા એક ઘણા જૂના ને ગણીતા ડહુ મમાં જન્મી હતી વેલીમ જન્મીને બાનટીમેજમાં બિહારીને ગીજી સુદર છોકરી એમાં રધારે સુદર મની ૧૯૧૬માં વેનીસ, નોકાખાતાના એક જુવાન અમેરિકન અમનદારને મગી અને પરણી ત્યાર પછી ૧૯૦૭ની સાન આવી અને પરણ્યા પછીના અગિયારમે વરસે તેણે અમેરિકન અમનદાર માથે છૂટાછેડા કર્યા શી ખમર કે કાપદે મળ્યા આ છૂટાછેડા એને એક દિવસ રાણી થતી અટકાવશે ને એને ચાહનાઝ ગળને તેનો તાજ છોડાવશે ।

પછી ૧૯૦૮માં વેનીસે ન્યૂયૉર્કના એક જુવાન અર્નસ્ટ એન્ડ્રીય સીપસન સાથે લગ્ન કર્યું એન્ડ્રીય સીપસન બ્રિટિશ પ્રજા ગયો હતો તથા વદાણ ઉદ્યોગમાં ૧૬૦માં જ કામ કરતો હતો વેનીમ પણ સીપસન સાથે પન્ણીને બ્રિટિશ પ્રજા મની ૧૯૦૧માં વેલીમ સીપસનનું જોળખાણુ દરખાસ્તમાં કરવામાં આ યુ વેનીમને દગ્ગા મા તે વખતના પ્રિન્સ આફ્ર વે સ એડવર્ડનો પત્નિય થયો

ઓ તેમાં કર્ઝજ ખોડું નડોતુ એકખીજનો પત્નિય પામતા નાખો ભોડો જે નથી કરતા તેનું કર્ઝજ એમણે કર્યું નડોતુ એ મને નાચતા હતા, કોણુ નાચતુ નડોતુ ? એ મને માથે પીતા હતા, કોણુ પીતા નડોતા ? અને એ મને એકખીજ માથે જેન ક તા રતા, અને શિષ્ટ એવી વાનચીત કરતા હતા કેમ ન કરે ? રાજદગ્ગારમાં વેનીસ જેવી ચતુર બીજી હતી કોણુ ? દર બારીઓ અને દગ્ગાજોમાં એના જેવી વિનયી, ચાનાક અને મોહક એ જ હતી એની સોમતમાં એડવર્ડને આરામ હતો એ ૧૧ મ ગમાં એને આનંદ હતો, કારણુ એ જ એની સાથે રાજ તરીકે નહિ પણ

માણુમ સાથે માણુમ તરીકે વર્તીવ કરતી અને તેથી એની સોગતમા પોતાની જાતને ખૂબ મજી જોતો એડવર્ડ પ્રેમમા હતો.

વેનીસ મીપમન અને એડવર્ડનો પ્રેમ કોઈ જાતની શૂંચળી ભરી જાડેગત વિના વધતો જતો હતો. અમેરિકા છાપાએએ એડવર્ડ સાથે વેનીસના નામનો પરો છોડ્યાર ૧૯૨૪ ૬ ઉનાળામા કર્યો પછી ૧૯૨૫ની શરૂઆતમા એડવર્ડ છુડાપેટ અને વિચેતા ગયો ત્યાં વેનીસ માથે હતી પણ ૧૯૩૬ના જાન્યુઆરીમા રાજા જોર્જ મન્સ પાછો ત્યારે એડવર્ડને માટે એની અગત માગતોને અગત ગણવાનું મુકેન મન્સ એડવર્ડ નવો ગળ મન્સો અને નવા રાતએ પોતાની અગત માગતોને છુડી મુકવાનો નિગ્ધા કર્યો.

૧૯૬૧ના ઉનાળામા ભૂમધ્ય અને ઈજિપ્તની મધ્યે જાપડેના એડવર્ડ સાથે વેનીસ હતી ડાનમેગિનન કિનારા પર મન્સના માથ અનેક ફોગએ લેવાયા.

પછી તો છુડે અને અમેરિકામા લોકવાપકાનો એ જ એક પ્રિય નિયમ મની ગ્યો એડવર્ડ અને મિનિમ મીપમનના નામ એકેએક ચોરે ચણતરે, એકેએક ઢોળે અને કનગમા નાવા નાગા પણ તમ્મેડના મગાગી છાપા કાલતગખો મો. મેવતા હતા તો પણ લોકો છોડ્યોક કહેતા હતા કે એડવર્ડ માથે પરખવા મિનિમ સીપસન સીપસન માથે છુટાઢેડાનો કેમ કરવાની છે.

ગળ એડવર્ડે નમ કરી નાખવાની ફજા કરી ઓસ્ટોન ની ૨૭મી તારીખે ઈસિવીયમા છુટાઢેડાનો કેમ થયો અને દવે આખી દુનિયા ખીમ પગના માટે આનુજ મની તમમી રહી મામમા એટલે એપ્રિનની ૨૭મી તારીખે વેનીસ ગાનને

માટે અને રાણી બનવા માટે કાયદેમર મુકત થઈ જશે એમ મૌને નાચ્યું.

પણ એ બેની વચમાં ત્રણ જણ આગ્યા એક મિન્ટ-ગ્રોન્ડવિન, બીજી આમની સભા અને ત્રીજી ઈંગ્લેન્ડ દેવળ.

મરકાગી ગાજિત્ર 'દાર્મિસે' ત ત્રીપદેથી આગાદી કરી, "તોફાન ઠગી નીકળવાન છે" આવી કટોકટીમાં આમની મલાએ પોતાની યોગ્યતા પુનઃ કરી છે બીજે જ દિવસે, જાણે મ કેતથી મધુ થતુ હોય તેમ, ગ્રેડકોર્ડના ધર્માચાર્યે રાજની મામે ભગવાનનો અવાજ કેંકર્યો, "ગમના અગત ખ્યાલો એના પોતાના છે પણ ગમ માથે ગમસાદીની બાવના છે તેથી ગમને પોતાના પદ માટે ભગવાનની મહેરગાનીની જરૂર પડે છે અને આશા નાખીએ છીએ કે એ જહરિયાતનો આપણા રાગને ખ્યાન છે. આપણામાના કેટલાક મન છે કે એ જહરિયાતના ખ્યાનની ગમએ પ્રતીતિ કરાવતી."

ભગવાનનો અવાજ ધર્મશુરના ગળામાં બોલાવના ગિયતિ મુન્ત શામક ટોળકી હતી તે વાત સ્પષ્ટ હતી. એ ટોળકીને ગમ મામે રોષ જાગ્યો હતો કારણકે રાગ ધણા જૂના અને તેથી આજ યોગ્ય એવા આગ્યા ધર્મો અને ફિલ્મોને ફગાવી દેરા તૈયાર થયો હતો, અને વધારામાં એ જ ગમએ રાજકારણમાં ગોખાતું કપક ગહેવાને મદ્યે મકિષ ભાગ લેવાનો નિગ્રહ કર્યો હતો.

"નહિ, રે નહિ" ધર્માચાર્યે ચોખવટ કરી. "મને ગમના અગત જીવન મામે કરોય રોષ નથી, અને તો તાજપોષીના દિવમ પાસે આનતા જતા છતાં ગમ નિયમિત દેવળે પણ જતો નથી તે સાથે છે"

અંગ્રેજ જનતાને તાબુખી પેદા થઈ. અંગ્રેજ જનતા હેરતમાં પડીને આધાત પામી રહી. “આવા રૂડા રાજા સામે ‘ઈંગ્લેંડનો ધર્મોચાર’ જેવી સેંકડો વસ્તુઓ કેઈ રાજા સામે નફોતી બોલાઈ તેવી વાણી ઉચ્ચારે !”

“એવું તે રાજાએ શું કયું છે ! છુટાછેડા તો છોડ્યોય ત્યાં છે, અને લગ્ન પણ કોણ નથી કરતું ?” દેશ આખો ડોક જીવંતીને ચક્રિત થઈ ઉભો.

અત્યાર સુધી ચૂપડીદી સેવતાં ઇંગ્લેંડનાં છાપાં છાપાંના માસિક મંડળની પરવાનગીથી એક સામટાં ત્રીજી ડીમેંબરે મૌન તોડીને બોલી ઊઠ્યાં. છાપાંઓએ બર્ષકર વાત ઉચ્ચારી. એ વાત બધે ધણીઓ જીવતાં છતાં રાજા સાથે પ્રેમાચાર કરવા નીકળેલી વેલીસ મીંપસનની નફોતી પણ રાજાના બાવિની હતી.

બોલ્ડવિન ઓક્ટોબરના ૨૦મા દિવસે રાજાને મળ્યો. રાજા માથેની ઝીની એ મુલાકાત ખાનગી હતી. એ મુલાકાતમાં એણે રાજાને તેની વેલીસ સાથેની વાતચીતોથી પોતાને લાગતી ખીક કહી અને હિમેયુ કે “એથી કદાચ તાજને તુકસાન પહોંચે અને છુટાછેડા પછી તમે જે પગલું લો તે કદાચ બધી પરિચિતિ બદલી નાખે.”

નવેંબરની ૧૬મીએ રાજાની પોતાની ઇચ્છાથી બોલ્ડવિનની ખીજ મુલાકાત થઈ. પણ તે દરમ્યાન વેલીસના સીંપસન સાથેના છુટાછેડા થઈ ગયા હતા, એટલે બોલ્ડવિનને રાજા સાથે નીચેની વાત કરવી પડી: “દેશ તમારા વેલીસ સાથેના લગ્નને વધાવી દે તેમ હું ધારતો નથી કારણકે એ લગ્નથી, એક સ્ત્રી રાણી બને છે અને તેથી હું જૂનો વિક્ટોરિયન હોવા છતાં પણ મારો દુરમન પણ કબૂલ કરશે કે મારા જેવું માણસ તો ઠીક, પણ બધા અંગ્રેજોની

યુરોપની ભીતમાં

લાગણી તેથી આધાન પામશે દેશમાં કોઈપણ વ્યક્તિની સ્ત્રીનું સ્થાન એ ગમતી સ્ત્રીના સ્થાનથી ઘણું જ જુદી ભાવનું હોય છે. ગમતી સ્ત્રી તો માણી બને છે. રાણી દેશની રાણી બને છે અને તેથી જ રાણીની પમદગીમાં રામને દેશના અવાજને સ્થાન આપવું જોઈએ.”

“હું મિસિસ સીપસન સાથે જ વગ્ન કરવાનો છું. એ વિષયમાં મારી તૈયારી છે અને નિશ્ચય છે.” જુવાન એડવર્ડે શાસક સમાજના સરદાર પર હકુ પાણી છાટ્યું. આગત પામેલો મોડવિન બનડ્યો, “એ વાત અતિશય હું ખદ છે. એ ઉપર આજે કંઈ જ કહેવા હું નથી ઇચ્છતો.”

ત્યાર પછી નવેબરની ૧૬મી તારીખે બોલ્ડવિને પ્રધાનમંડળના આ મંત્ર્યો સાથે જ મસનત કરી ખોતાની જવાબદારી પર રામને સંભળાવી ગીધું, “રામસાહેબ, આપનું લગ્ન અશક્ય છે.”

ગમત સમજી ગયો વેલીસને રાણી ન થવા દેવાનો બોલ્ડવિને ગમત સાથે નિશ્ચય કર્યો હતો બોલ્ડવિનની ત્રીજી મુલાકાત નવે મગની ૨૦મીએ થઈ આ બધી મુલાકાતો ખિટનની વિરાટ જનતાથી કેવળ અગમ્ય હતી આ મસનતોની અગત્ય ખિટનમાં બાર માણસોને પણ નહોતી થઈ.

ડિસેમ્બરનો બીજો દિવસ તોફાની દિવસ હતો. રામને આઠ આઠરા દિવસો નિર્ભય ધડવામાં પસાર કર્યો હતો એની સામે ત્રણ વાતો જવાબ મારી રહી હતી કા તો વેનીસ મી પમનનો ત્યાગ કરવો, અથવા તો બોલ્ડવિનના પ્રધાનમંડળને અસ્તરફ કરી નવું પ્રધાનમંડળ બોલાવવું, અથવા રાજગાદી પગથી ઊતરી પડવું.

ગમત પગ પાર્ટમેન્ટ સર્વોપરિ છે તે વાતની એને ખબર હતી

માઝના ચાટાના સગપથી રાજાએ અને પાણીમેન્ટે પોતાનાં મળની તુલા કરી જોઈ છે તે એ જાણતો હતો. પાણીમેન્ટને અવમાનીતે રાજા ચાલ્સે પહેલાએ પોતાનું માથું યુમાનું હતું તેની પણ એને ગાદ હતી. આજે એના પ્રજાસિકાભંગ સાથે બાલ્ડવિને ક્ષિતિજમાં તોફાનનાં વાદળોની મેઘી રેખાઓ રચી હતી. ચર્ચિલને લાગતું હતું કે રાજાને ખોટી અને અન્યાયી રીતે બીડાવવામાં આવ્યો છે અને છતાં પણ પાણીમેન્ટમાં રાજાના પક્ષની વાત લોકમાનસના સ્વભાવથી વિરુદ્ધ હતી.

આ તોફાન ઘણું ચાપ ત્યાં સુધી મિસિસ રીંગ્લેસન યુપથાપ રાજાના કેટલાક મિત્રોને સાચમાં લઈ ફ્રાન્સને ઓળંગી કેનીસમાં પહોંચી ગઈ હતી, અને ત્યાં ગાંતિથી રહેતી, ફૂલો અને ચીજો ખરીદતી બજારમાં ફરતી હતી. એણે જાહેર જોગ નિવેદન કર્યું કે, “જેથી રાજાને કે ગાદીને સરકત પહોંચે તેવું કોઈ પણ પગલું હું નિવારવા માથું છું. આજે હું ફ્રાન્સ એવી પરિસ્થિતિમાંથી ભારી જતને જોઈ લેવા માથું છું.”

ડિસેમ્બરની ૧૦મીએ કટોકટી આવી પહોંચી. વડીલો અને અમલદારો પાસે બધી વિચત આવી ગઈ હતી. રાજા અને બાલ્ડવિન સતત સંદેશાઓ અલાવતા હતા.

રાજકુટુંબ છેલ્લા ફ્રાન્સ આજ્ઞા માટે અને રાજાની છેલ્લી વિદાય માટે જોઈ મળ્યું હતું. પોતાના ત્રણ બાઈઓની સાક્ષીમાં રાજા એડવર્ડ ગાદીત્યાગના ખત પર સહી કરી !

અપેરના પાણીમેન્ટની જોડક મળી. સ્પીકરે એડવર્ડનો સંદેશ વાંચી સંજળાળ્યો અને બાલ્ડવિન જોડવા જોડો થયો. લોકોનાં ટોળેટોળાં આંગળાં કરડતાં, આધાન અનુભવતાં લોકોવાઈ જતાં આંતરકલ્પ સાથે સાંજળતાં હતાં.

ડિસેમ્બરના અગિયારમા દિવસે એડવર્ડે રેડિયો ઉપર પોતાની છેલ્લી સલામ વાંચી સંભળાવી અને આખી દુનિયાએ શ્વાસ અટકાવી સાંભળ્યું:

“ ઘણા લાંબા સમય પછી હું મારા પોતાના થોડાક શબ્દો બોલવા શક્તિમાન થાઉં છું. મારે મારા વિચારો સંતાડી ગમ્મવાની ઇચ્છા નહોતી, પણ તંત્રના ચિસ્તમાં મારે માટે બોલવાની શક્યતા નહોતી. ”

“ થોડાક કલાક પહેલાં મેં એક રાજા અને શકેનશાદ તરીકેની છેલ્લી ફરજ બજાવી લીધી. હવે મારા પછી મારો ભાઈ ડ્યુક ઓફ યોર્ક રાજા થાય છે. મારા પ્રથમ શબ્દોમાં હું હૃદયપૂર્વક નવા રાજા તરફની વફાદારી જાહેર કરું છું. ”

“ ગાદીનો ત્યાગ કરવાનાં કારણો તમે જાણો છો. ન્યારે હું હું કે જે સ્ત્રીને હું ચાહું છું તેની મદદ અને ટેકા વિના હું રાજકાર્યમાર કે રાજા તરીકેની મારી ફરજોની જવાબદારી અદા ન કરી શકું ત્યારે મારા કથનમાં તમારે વિશ્વાસ કરવો જોઈએ અને તમારે જાણવું જોઈએ કે જે નિશ્ચય પર હું આગ્યો છું તે મારો અને મારો પોતાનો જ છે. ”

“.....અને હવે આપણને સૌને નવા રાજા સાંપડે છે. તેને, તમને, સૌ કોઈને અતઃકરણથી હૃદયાણુ ઇચ્છતો હું વિરામ પામું છું. ”

એડવર્ડ રાજા વિરામ પામ્યો અને જગત આખાએ એડવર્ડમાં માનવતા બ્રાળી. એડવર્ડ રાજા મટીને મનુષ્ય બન્યો. વાણી સ્વાતંત્ર્ય પર મુસ્તાફ મહાત્મા ઝિટને રાજાના છેલ્લા બોલને પણ

~~વિંડસરનો~~ વિંડસરનો ડયુક અને ડયેસ ~~વિંડસરનો~~

રાજા સાથે દફનાવી દીધા. રાજાની છેલ્લી વાણીનો આમોદાન રેકર્ડ્સ પર પ્રતિજ્ઞ મૂક્યો.

એડવર્ડની અંદરનો રાજા પૃથ્વીના પેટાળમાં દફનાઈ ગયો. એડવર્ડ—વિંડસરનો ડયુક એકલો એક હીરટ્રોયર પર ક્રાન્સ તરફ સફર કરી ગયો. શાસક સમાજે શાસનતંત્રમાં માનવતા માગનાર રાજાને દેશવટો-દીધો હતો.

ત્યારે માથે હાથ દબાવે બ્રિટનની ગહેર મારી ગયેલી ખુદિ વ્યાધાત વિચારતી સરમાતી હતી.

કે ઇંગ્લેંડના તંત્રમાં રાજા નહોતો હતો છતાં રાણીની કિંમત એટલી તો અંકાઈ કે રાજાને ગાદીત્યાગ કરવો પડ્યો!

અને ઇંગ્લેંડની જે ધર્મસંસ્થાએ છુટાછેડના સવાસ પર રાજા પર પ્રતિજ્ઞ મૂક્યો તે જ ધર્મસંસ્થા રાજા માટે છુટાછેડ કાયદેસર કરવા રાજા હેનરી આઠમાએ રચી હતી.

અને વેક્સીસ સીંચસને એક પછી બીજા એમ જે આદમી સાથે લગ્ન કર્યું હતું એ વિના એના ચારિત્ર્યમાં એકે ડાખ કાઢીને દેખાયો નહોતો તથા રાજા એડવર્ડે ગાદીત્યાગ કર્યો તે કોઈ સ્ત્રી ખાતર નહિં પણ જેને એ ચાહતો હતો તેને જીવનસાથી બનાવવા ખાતર.

અને રાજા એડવર્ડને સ્વચ્છંદ જીવન જીવવું નહોતું, રાજાને સ્વચ્છંદી જીવન જોઈતું હોત તો એને માટે અનેક યાદીઓની શક્યતા હતી પણ એને ચેતાની પ્રિયતા સાથે લગ્ન જોઈતું હતું, સંસાર માંડવો હતો, કુટુંબ રચવું હતું. નીતિમાન બોલ્ડવિને નીતિનો જ આશરો લઈ રાજાને તેની ના પાડી.

યુરોપની હીતરમાં

અને ઇંગ્લેન્ડની ધર્મ સંસ્થા અનીતિ સામે નહિ પણ શાસક જમાતે સંકેત કરેલી ઠાઠ પીછા જ વાત પર રોષ કરી બેઠી.

કટોકટી આવી અને પસાર થઈ ગઈ. જગતે નીતિમાન બોલ્ડવિનને, ધાર્મિક ધર્મોચાર્યને અને સરકારી વાનિજ્ય 'ટાઈમ્સ'ને જોયાં અને જગતે જોયું કે છેવટે રાજા મનુષ્ય છે.

પછી ૧૯૩૭ના વસંતમાં એડવર્ડ અને વેલીસ ક્રાન્સમાં પરણ્યાં. ત્યારે તોફાન ચમી ગયું હતું અને સહૃદયી નરનારીઓ એ બન્ને તરફ પોતાની શુભેચ્છાઓ પાઠવતાં હતાં.

ચેમ્પરલેઈન અને બોલ્ડવિન

ચેમ્પરલેઈન

ઇંગ્લેન્ડમાં આજનો વડોપ્રધાન ચેમ્પરલેઈન છે. ચેમ્પરલેઈન પહેલાં બોલ્ડવિન હતો. બોલ્ડવિન મિડલેન્ડમાં આવેલા ક્ષેત્રમાં કારખાનાનો માલિક હતો. જેમ બોલ્ડવિન તેમ ચેમ્પરલેઈન પણ વેપારી માણસ છે.

એ ઇટિન, હેરો, કોમ્પિન જે ઓકસફોર્ડ કરી ભણ્યો નહોતો. એની નિશાળ ફ્રેન્ચીમાં હતી અને વિદ્યાપીઠમાં તો એ ગયો જ નથી.

ઇંગ્લેન્ડનો એ કોઈ વડો ઉમરાવ નથી, કોઈ એવો મોટો શ્રીમંત પણ નથી અને વિદ્વાન નથી કે બાદશાહ જેવો ચિંતક નથી. પણ ચેમ્પરલેઈન હાડોહાડ લાક્ષણિક મધ્યમવર્ગી અંગ્રેજ જન છે.

૧૮૬૯ની સાલમાં બર્મિંગહામમાં એનો જન્મ થયો. જેણે પોતાની ઉંમરના પ્રમાણમાં કામના બોગમથી કંટાળી જઈ મુખ્ય

પ્રધાનપદ છોડ્યું તે બોલ્ડવિન કરતાં હિંમરમાં એકબે જ વરસે નાતો છે.

એને એનો બાપ ધણી વાર પાદ આવે છે. મહાન ગ્રેડરનનો તે મહાન દુશ્મન જોસેફ ચેમ્પરલેઈન હતો. જોસેફે વડાપ્રધાનપદ માટે ધણી ગડમથક કરેલી પણ પગથિયે ચડીને પાછા પડ્યું પડેલું. એને એ કેમ ન સાંભરે? કેવળ ક્રિયાશીલ ખરજીયડી અને ભરાડી જેવા કેખાતા જોસેફે જ એના પર સારી પેઠે અસર કરી હતી. જોસેફે પહેલો અર્ધગ્રીન શાહીવાદી થયો અને એના જ બૂટમાં એડી રાખી જીભનાર નેવિલ ચેમ્પરલેઈન માટે ઓઢાવાની શાહીપરિપદમાં રહેતો ખુલી ગયો.

તેવિલે સિટિશ વેસ્ટ મિનિસ્ટ્રમાં સાત વરસ ગાળી વેપારી તાલીમ લીધી. ત્યાં એના બાપાની કાછીઓની એ સંભાળ લેતો હતો. પછી એ ૧૯૧૧માં ખર્મિંગહામ આવ્યો અને મિસ એની કોક્કને પરણ્યો. એનીએ એને રાજકારણ તરફ ફેરવ્યો. ૧૯૧૫માં એ વેપારીને ખર્મિંગહામનું મેયરપદ મળ્યું. પછી મુલખાતાના વડાપ્રધાન લોર્ડ ન્યોર્થ એને માટે તેજનત્ર સર્વિસના ડાયરેક્ટરની ખાસ જગા ભરી કરી. પણ લોર્ડ ન્યોર્થના મત પ્રમાણે એ જગા પર એ અસફળ નીવડ્યો અને બીજા પ્રધાનમંડળે એને પાછો ખર્મિંગહામ તરફ રવાના કરી દીધો.

એ ૧૯૧૮માં પાર્લામેન્ટમાં પહેલી વાર પેટો ત્યારે એની હિંમર લચમગ પચાસ લરસણે હતી. પછી ૧૯૨૩માં બોલ્ડવિન વડાપ્રધાન થયો ત્યારે એને ચેનસેલરની જગા આપવામાં આવી. તેવિલ નવી પદવીથી ખુશ થઈ ગયો.

ત્યારે બોલ્ડવિન છૂટો થતો હતો ત્યારે એ મુખ્ય પ્રધાન બનતો હતો. ૧૯૩૫ અને ૧૯૩૬માં બોલ્ડવિન નામનો જ મુખ્ય પ્રધાન હતો, ખરો મુખ્ય પ્રધાન તો નેવિલ હતો. કહે છે કે હવે ૧૯૪૦ સુધી તો નેવિલ જ મુખ્ય પ્રધાન રહેશે.

એને બાગકામ, માછલાં મારવાનું અને કુદરતનો અભ્યાસ કરવાનું ધણું ગમે છે. પક્ષીઓનો એ પરમ પ્રેમી છે. નં ૧૦ અને ૧૧ ડાઉનિંગ સ્ટ્રીટની વચ્ચેમાં એણે એક મોટું વિભાગ સ્થાપના કરાવ્યું છે. અને દરરોજ સવારના નાસ્તો કરતાં એ એની સ્ત્રી સાથે પક્ષીઓને નહાતા જુએ છે અને આનંદે છે.

નેવિલ ઘણો શરમાળ છે. તેથી એના નજદીકના મિત્રો નહિ જવા છે. શરમમાં ને શરમમાં ન્યૂઝ કેમેરાની પકડમાંથી જાને લાથે મોઢું સંતાડી દેતો એને ઘણી વાર દેખવામાં આવે છે. એને એક વિચિત્ર શોખ છે—નિત્રો બજન ગાવાનો. ઘણાં વરસો પહેલાં વેસ્ટ ઇન્ડિઝમાં એ બજનો શીખ્યો હતો.

જરૂર કરતાં વધારે બોલવાની એને ટેવ નથી. છેલ્લા અંદાજ-પત્ર વખતે એ બરાબર ખીસ્તાલીસ શબ્દો જ બોલ્યો હતો. લીપઝીંગ કટોકટી વખતે અને સ્પેનિશ વિગ્રહ વખતે પણ એણે સભાને શાંત રાખવા અને સાવચેત રહેવા સૂચન કર્યું હતું અને ત્યારે લોર્ડ જ્યોર્જ એના તરફ દાંતિયાં કરતો બોલી બિડ્યો: “કોઈ પણ માછલું ઠંકુ માથું રાખી શકે છે.”

ચેમ્બરલેઈને ૧૯૩૭ના મેની ૨૮મી તારીખે પોતાનું પ્રધાન-મંડળ રચ્યું. નેવિલન સામે સૌ પહેલાં આવી બિલેટી ગંભીર કટોકટી નક્કી કરના વેરામાં ત્રીસ ટકાના વધારાની હતી. એ વેરાનો ઉદ્દેશ ખ્રિસ્તના રક્ષણ માટે શસ્ત્રસરંજામમાં જખ્ખર વધારો

કરવાનો હતો પણ એણે તોફાન જગાડ્યું. ટોક માર્કેટ સકેનાઈ ગઈ અને એક સામગ્રી કિંમતો, ૫૦૦,૦૦૦,૦૦૦ પાઉન્ડ સુધી પહોંચી ગઈ. સૌએ એમરલ્ડને એ બીન પાછું ખેંચી લેવા સમજાવ્યો. અર્થિક એમરલ્ડને માટે પાછા હાવાનો માર્ગ મળ્યો.

પણ ને કોઈ દરિયાઈ ખાડીની પેલી પાઠ કે ભૂમધ્ય પર નજર નાખતું તે બોલી બિહાર કે શસ્ત્રસરજમમાં જન્મર વધારા વિના ચાલવાનું નથી હાસિસ્ટ આક્રમણ છિટન સામે સાથળ ટોકતું હતું, અને છિટનની માસપેશાઓ હવે પડેનાના જેવી મજબૂત રહી નહોતી જે માવડા મજબૂત હોત તો છિટને રાજકો છુની શેતરજના દાવ ખેંચવામાં જ મધુ ખ્યાન આપ્યું હોત પણ હવે તો શસ્ત્રમંજમમાં જન્મરો વધારો કરતા સુધી એ આક્રમણને પાછું ઠેલ્યા વિના બીજો માર્ગ નહોતો.

ખદગદી બિહાર અને અધેરમાં અટવાઈ જંગલ એમરલ્ડની સામે બિહાર હતું રેપેનિશ વિઝહે ભૂમધ્યમાં કટોકટી જન્માવી હતી એમરલ્ડને એક સાથે જર્મની અને ઈટાલી મળે સાથે ગ્રેમસળધ આપુ રાખ્યો અને તે સાથે જ ફ્રાન્સ સાથે ભૂમધ્યની આસપાસની કૃતકદમમાં પણ સાથ આપ્યો. પણ એટલું અધૂરું હોય તેમ, દૂર પૂર્વમાં ધડાકો થયો. ચીનમાં દરેક રથને બ્રિટિશ એ મસેડેર સર નેચલુન પર જાપાનીસ વિમાની કાફલાએ બોમ નાખ્યા અને તોપો ફેડી એમરલ્ડની સરકારે જાપાન પર સખત નોંધ મોકલી પણ જાપાન તરફનો સંતોષકારક નહિ એવો જવાબ સ્વીકારી લીધો.

બોલ્ડવિન

બોલ્ડવિન ૧૮૬૭માં વરસેસ્ટરશાયરમાં જન્મ્યો એનો બાપ બોલ્ડવિન નિમિટ્ઝ નામની બોખાંડી કંપનીનો વડો હતો. એ કંપની

બોલ્ડવિને જ સ્થાપી હતી અને અદારમી સદીથી ચકાવે રાખી હતી. બોલ્ડવિનની માતા સ્કોચ હતી અને આપ વેશ્શ હતો.

એના બાપના લોખંડના કારખાનામાં એ પેઠો અને વીસ વરસ સુધી એ જાહેરમાં બોલ્યો નથી. કંઈ કામકાજ ક્યું નથી. ૧૬૦૮માં બોલ્ડવિનનો બાપ મરણ પામ્યો અને ૧૮૯૨થી ચાલતી આવેલી પાર્લામેન્ટની પોતાની બેઠક દીકરા માટે ખાલી કરી. બોલ્ડવિને પાર્લામેન્ટમાં પહેલી વાર પ્રવેશ કર્યો. બોલ્ડવિનને આમની સભામાં બાવણ દેવાની હિંમત ડેળવતાં ચાર માસ વીતી ગયા. એની ૪૧ વરસની ઉંમરે એ ખાણીઆઓ માટે આઠ કલાકનો દિવસ કરવા સામે પહેલીવાર બોલ્યો.

પછી બોનર લો એન્સેલર થયો ત્યારે તેણે એને પોતાનો ખાનગી મંત્રી બનાવ્યો. ૧૯૧૭માં બોલ્ડવિન ખાનગીને શીનેનશિપ્સ સેક્રેટરી બન્યો અને જાણે પ્રધાનમંડળમાં પેસવાના ઉંબરા પર પગ ઠોકી રહ્યો.

૧૯૨૧માં બોલ્ડવિન બોર્ડ ઓફ ટ્રેડના પ્રમુખ તરીકે પ્રધાનમંડળમાં પેઠો. પછી લોર્ડ ડ્યુરોન પતન થયું અને વરસેસને પુગ આપી ગયો. બોલ્ડવિને લોર્ડ ડ્યુરોનના વિરોધની આગેવાની લીધી. બોનર લોએ પ્રધાનમંડળ રચ્યું. બોલ્ડવિન એન્સેલર થયો અને અમેરિકા જઈને દેવાની સમજૂતી કરી. એણે કરેલી સમજૂતીથી બોનર લો ગભરાઈ ગયો, અને સમજૂતીને વખોડી કાઢી. ૧૯૨૩માં બોનર લો માંદો પડ્યો અને રાજીનામું આપી મુક્ત થયો. રાજ્યે બોલ્ડવિનને પ્રધાનમંડળ રચવા આમંત્રણ આપ્યું. બોલ્ડવિન વડો-પ્રધાન થયો. એણે છાપાંઓના પ્રતિનિધિઓને કહ્યું: “મારે તમારાં અભિનંદનો નથી જોઈતાં, મને તો પ્રાર્થનાની જરૂર છે.”

બોલ્ડવિને ઇટલિમાં નવું ઘર બંધાવ્યું છે. બોલ્ડવિનના ચારિત્ર્ય-
 ઘડતરમાં દ્યુસનો કાળો નાનોસૂનો નથી. બોલ્ડવિનનું એક સ્વરૂપ
 સાદાત જોઈ જાય છે અને બીજું કોઈ અવધૂત જેવું દેખાય
 છે તેમાંય દ્યુસનો કાળો છે. એડવર્ડ છૂટાછેડા કરેલી સ્ત્રીને પરણીને
 તેને રાણી બનાવવા બેઠો હતો ત્યારે દ્યુસની નીતિભાવનાએ જ
 બોલ્ડવિનને ઉત્તેજ રાજકુટુંબનું બોલી શુદ્ધ રખાવ્યું હતું પણ એને
 એક દુઃખ છે-એનો દીકરો બોલ્ડવિન સમાજવાદી છે તેવું. આવાં
 રૂઝાં માસિક સમાજના છત્ર જેવાં બાળાપાને આવો દીકરો ક્યાંથી
 સાંપડી પડ્યો હશે વારુ!

ગ્રેફસર લાર્ડકીએ લખ્યું હતું કે બોલ્ડવિન કુછરો રાખે છે
 અને હોકલી પીએ છે તેથી કોઈ છેતરાશો. એ તો બહાં બોળાં
 બોલો પર અસર પાડવાની સાદાર્ણની તરફથી છે. એન્ગરમેઈનના
 ઓરથીડની જેમ અને ડીઝરાયલીની રીંગબેટની જેમ બોલ્ડવિનની
 હોકલી અને કુછર પણ રાજકારણની એક ચુકિત માત્ર છે.

બોલ્ડવિને હંમેશાં દોષાત તરફ બેઠરકારી જતાવવાનો દેખાવ
 કર્યો છે. જો કે આઠ કલાકના દિવસનો એણે વિરોધ કર્યો હતો
 પણ બોલ્ડવિન સિમિટીનાં મજૂરોનો મુદ્દા પછીનો પગાર એણે
 પોતાના ગળવામાંથી કાઢી દીધો હતો. એ બોલ્ડવિન સિમિટીનો
 માસિક જરા પણ સંકોચ વિના હડેચોક બોલી શકે છે, કે માસિક
 અને મજૂરનો સંબંધ વાઝી અને આશ્રિતનો કે આપબેટાનો હોવો
 જોઈએ, અને છતાં પણ એની સરકારે ટ્રેડ યુનિયનોનો વિરોધી
 એવો કાયદો પહેલી જ વાર ૧૯૨૭માં પસાર કર્યો. ટ્રેડ યુનિયનો
 સામે એવો કાળો કાયદો સો વરસ સુધીમાં એકે થયો નહોતો.
 અને છતાં પણ બોલ્ડવિન એસેસ્ટરશાયરમાં ફરતો હતો ત્યારે એને
 બે બાઈઓ મળી. બે બાઈઓ નળાં મનની છોકરીઓને

ઠેળવવાની એક સંસ્થા સ્થાપવાની ચિંતામાં હતી. એણે એકદમ સખાવતી હાથ લાગાવ્યો અને પેટ્ટી જાઈ અને જસો પાઉન્ડની નોટો એક જૂના કાગળના કટકામાં વીંટીને મોકલી આપી. બોલ્ડવિન વડોપ્રધાન થયો ત્યારે એનો પગાર વરસનો પાંચ હજાર પાઉન્ડ જેટલો હતો. પણ એ કહેતો કે એની ઉદાર સખાવતને લીધે પોતાના ખર્ચ માટે બંને છેડા જેમ તેમ મેળવવા પડતા અને તો પણ સૌને ખચર હતી કે એના ૧૮૧૫૨૬ શેર બોલ્ડવિન પ્રિમિટીવમાં હતા અને તે ઉપરાંત ૩૭,૫૯૧ પ્રેક્સ-સ શેર હતા જેની તે વખતની કિંમત બજારમાં એક લાખ પાઉન્ડથી વધારે અંકાતી હતી ! અને તો ય એ કહી શકતો કે પોતે મરીજ છે ! એવો બોલ્ડવિન ઘણીવાર મજૂરો સામે સામે મુક્કી ઉગામતો છતાં મહાત્મા જેવો મોહક અને મૂઢ લાગતો.

૧૮

ઈંગ્લેન્ડના કેાણુ કેાણુ ?

રામ્સે મેકડોનાલ્ડ

મજૂર પક્ષનો સ્થાપક અને ઉચ્છેદક જેમ્સ રામ્સે મેકડોનાલ્ડ ભાંખો પકોળો પાત્ર વામન જેવો ૧૮૬૬ની સાતમાં રકોટલેન્ડમાં જન્મ્યો હતો અને ગરીબાઈમાં, અપમાનમાં જીવ્યો હતો. એને ગરીબાઈનું, ગરીબાઈની જૂખનું, ને જૂખનાં દુઃખોનું મહાન ધર્મને વેર વાળવું હતું. ત્યારે એ મુખ્ય પ્રધાન જન્યો ત્યારે હાંત કમકચાવતો ઉદ્ધત્તી ઊઠ્યો હતો, “જમત આપું જખ મારે છે, હવે આવતી કાલથી દરેક ડબ્બેસ મને ચૂમવાને પગપડી કરશે.”

રકોટલેન્ડની નિશાળમાં એ ચોદ વરસનો બણતો હતો ત્યારે રોટલીના સવાસે એને સતાવ્યો. એણે નિશાળ છોડી અને રોટલાની શોધમાં ખાલી દાથે ઇંગ્લેન્ડના બજારમાં બટકવા માંડ્યું. એક અઠવાડિયાના બાર શિલિંગ અને છ પેન્સનો પગારદાર એ કારખાનાનો કારકૂન જન્યો. નિશાળ છોડીને કારકૂન બનેલો મેકડોનાલ્ડ રોજ રાતના વિજ્ઞાન અને અર્થકારણ પાંચતો હતો.

મંગલેડના કોણ કોણ ?

પછી ૧૯૧૪ની સાલ આવી. ૧૯૧૪ની ત્રીજી તારીખે આખા આમની સભા સામે પડકારતો એ ઊભો હતો અને જોરજોરથી કહેતો, “ હું યુદ્ધને ધિક્કારી કાઢું છું. હું યુદ્ધનો સામનો કરું છું.”

“ એકા એ રામસે, ભાગ ભાગ.” એની સામે અનેક અવાજો ઉતરડી ઊઠ્યા.

પછી ૧૯૧૭ની સાલ આવી. રશિયામાં રાતીકાન્તિ સળગી ઊડી. એણે કહ્યું, “ હું રશિયન કાન્તિને ટેકા આપું છું.”

પછી ૧૯૨૨ના વરસમાં પાર્લામેન્ટમાં એ એક પક્ષનો સરદાર બન્યો અને બીજો જ વરસે મુખ્ય પ્રધાન થયો. જે લોકોએ એને સત્તા પર ચઢવા હાથ દીધા હતા તે ઉદ્ધામે હતા અને વિશ્વાસ રાખતા હતા કે એ ખરેખર ઉદ્ધામ કાર્યક્રમ હાથ ધરશે.

અને ખરેખર વડાપ્રધાનના પદ પર બેઠેલો એ બનજરમાન ને જોરાવર દેખાતો હતો. એની સ્કોટિશ વાણ્યાતુરી, એની બબ્બ સરદારી, એના બરમાવનારા હાવભાવ, અને પાર્લામેન્ટરી ચતુરાઈ, એની ક્ષિંબતબરી બહાદુરી અને કાવાદાવાની આવડત એ બધું એને બ્રિટિશ ઇતિહાસમાં પહેલો મજૂર પક્ષનો વડાપ્રધાન બનાવી રહ્યું.

પણ સત્તાની ઉંચાઈએથી એની આંખો ઝંખવાઈ. સત્તાના શિખર પરથી એના માથાની આસપાસ મગરૂરી ને મિથ્યાભિમાન નીતરવા લાગ્યાં. એના સમાના સાથીદારો, મિત્રો અને અનુયાયીઓ સૌ એની અસલ્ય મહત્તાઅન્યિને તિરસ્કારી ઊઠ્યા. એનો ખુશમિનન જીડી જતો દેખાયો, એની જક્કી ઇચ્છાઓ એનાં જટિયાં પીંખી રહી, એની આંખ સામે મિથ્યાભિમાનનું ધુમ્મસ ઘેરાયું, એની નજર વસમી બની. એ એની સ્ત્રીને જ પૂજતો હતો પણ તે તો

યુરોપની લીતરમાં

૧૯૧૧માં અવસાન પામી અને એણે પોતાની જાતને પૂનરુદ્ધાન બનાવી બીજાઓની આરાધના માગી. એને આરાધનાને બદલે ઉપદાસ મળ્યો. ૧૯૨૬માં યુનાઈટેડ સ્ટેટ્સની મુલાકાતે જતાં રસ્તામાંથી બાઈ રામસેએ વાયરલેસથી લંડન પહોંચ્યું કે “મારે—પ્રથમ સમાજવાદી વડાપ્રધાને અમેરિકાની મુલાકાત લેવા કેવા પહેરવેશ પહેરવે?”

“જિંમી ટોપી અને સવારના ડગલામાં આપ ધણી રૂપાળા લાગશો.” લંડનથી જવાળ આશ્યો.

૧૯૩૧માં ફરી રામસે મેકડોનાલ્ડ વડાપ્રધાન બન્યો. એ વરસ કટોકટીનું હતું. લંડન શહેરે ક્રાન્સ પાસેથી ટૂંકી મુદત માટે ૩ ટકાના વ્યાજે નાણાં લીધાં હતાં અને તે વધારે વ્યાજે લાંબી મુદત માટે જર્મનીને ધીરો હતાં. એ બધું વ્યાજ ખવાય ત્યાં સુધી ઠીક હતું, પણ જર્મનીમાં કટોકટી બીજી થઈ અને એણે દેવાં નાબૂદીની રાડ નાખી. લંડને પોતાની તિબ્બેરી તથામ્સી તો તેમાં સાડા પાંચ કરોડ પાઉન્ડનું સોનું હતું અને ૨૫૦ મીલિયન પચીસ કરોડ પાઉન્ડની ધીર હતી. લંડનના બેંકરોએ પોતાની જાતને બચાવી લેવા ન્યૂયોર્ક પાસે લોન માગી પણ અમેરિકાએ લંડન પોતાને ત્યાંની બંને આશુ સરખી ન કરે લાંસુધી ધીરવાની ના પાડી દીધી. મેકડોનાલ્ડે ઉપાય બતાવ્યો અને બીધેલા રાષ્ટ્રે સ્વીકારી લીધો. ખિટને પોતાના ચક્રણી નાણાનું મૂલ્ય ઉતારી પાડ્યું. બ્રોડવિન અને મેકડોનાલ્ડની રાષ્ટ્રીય સરકારે સબ્સિડી પરીવર્તને મારી નાખવામાં મંદદ કરી અને અમેરિકાનું દેવું પાછું ફેર્યું.

આવા રાજકાર્યમાં. મેકડોનાલ્ડની તબિયત લથડી. લથડેલી તબિયતમાં એની આંખે અંધારાં આવ્યાં, એની વાણી વણસેલી

વનવલી રહી. ત્યારે ચચિચે કહ્યું કે આપણો વડાપ્રધાન હાડકાં વિનાની અગ્નિયપી છે. તે ઓછામાં ઓછા વિચારના ચોકકસમાં વધારેમાં વધારે ગપ્પો ભરી 'થકે છે. ટ્રાટરપીએ પણ એના એ દિવસોમાં એને 'માયાનો ઉપસો માગ માગસિક દેવાજામાં ગીરો ત્રીધે ૧૧' તર્કે ઓળખાવ્યો હતો.

અં. તારે એના સમાજવાદનું ! ત્યારે એના માયામાંથી સમાજવાદનો ગંધી રેખાઓ જૂંસાર્ક ગર્ક દલી. એના એક વખતના સાર્થીદારોએ મીન્સ ટેસ્ટની (means test) વાટાવાટ વખતે એનો ફરિયો ઓમાવ્યો અને એને વજુગેવાને કુકકર અને શ્રીમંતોનો કુતરો કહીને વખોડી કાઢ્યો. સમાજવાદ અને મજૂરપક્ષને પીડ પાછળથી ધા કરનાર એને ભરજગતમાં આગખાથી ફટકારવાનો સૌએ અભિપ્રાય ઉચ્ચાર્યો હતો. એણે શ્રીમંતોનાં રંગબુવનોમાંથી ધણે યે વિચાર કર્યો પણ પોતાના પતને પાડેયો અમજીવીની સાથીદારી સાથેનો અંતગમ્ય કૂટી જવાને નાલાયક પુરવાર થએલા એ ગમ્મેએ છેવટે નિરંધાર કર્યો કે, " હું એ લોકને છોડી જવાને દિગીર છું પણ તારે કોણ અમિતિનું પ્રમુખપદ તો શ્રેયું જોઈશે જ. " એક વખત ખાલિકીને ગાંધીય જનાવવાની વાતો કરતો એક વખતનો સમાજવાદી રાએ છેવટે મગકારને રાષ્ટ્રીય જનાવવા શક્તિમાન નીવડ્યો.

પણ છેવટે રણત્ય એવું એક ધમધું તો એણે ભર્યું જ. એણે ૧૯૩૫ની સાલમાં દિલ્લતને વખોડી કાઢ્યો અને જર્મની કેવું ભયંકર જનનું જાય છે તે જતાવી દીધું. દિલ્લત મામેનું એનું આ પગલું દિલ્લત સમાજવાદીઓની કલ્સેઆમ બોલાવતો હતો તેથી નહોતું, પણ દિલ્લતે તાજેતરમાં એ સુંદર ગર્ભશ્રીમંત કુટુંબની ફીકરી, એવી- જનમુમ જાપ્તિને વિધી નંખાવી હતી તેથી એની લાગણી નાત્રી ભયંકરના મામે ધવાઈ બિહી હતી. ૧૯૩૫ના નવેંજરમાં

ફરીવારની ચૂટણીમાં ગરમે મદાગાસ્કાર પામ્યા અને ઈંગ્લેન્ડના ખેતી નગ્નારીઓ આનાંદ પામ્યાં. મેક્સિકોનાં પછી જોડાવિન આર્યો અને જોડાવિન ચેબ-સેર્વિન માટે જગ્યા ખાતી કરી ત્યાં સુધીમાં જેમ ગરમે મેક્સિકોનાં તાડે જુનમાંથી પન્દારી મયો દતો.

સર સેમ્યુઅલ હોર

યોરપડીમાંથી માયુ જિંચકીને જિબો થઈ ગયા હોય એવે નાજુક જાંધાને સર સેમ્યુઅલ હોર ત્યારે પચ્ચેજખાતાને પ્રધાન હતો. એક વખતે તે એ વાત દિંદ પગે જીડીને આગ્યો હતો. એ દિંદી વજીર હતો ત્યારે એજે ધરેયું ઇંડિયા ગિન જિટિય પાનાંમેન્ટના ઇતિહાસમાં દગુમાનના પૂજડા જેવું જાંખામાં લાંબું હતું. એ ગિન વિને એજે પદ્મ દગુ ગજોનો એકવાર એક જવાન આગેશે, એના પર એજે હમો વ્યાખ્યાનો રીપેનક અને પચીસ દગુ પાનના હેવાયો વાંચેના અને એના પન્ની આગમાન વચ્ચે ચાલેની ૧૫,૫૦૦,૦૦૦ રૂબડો વપરાયેની ચર્ચામાં બાગ લીધેશે. એ ચર્ચાની ચોપડી જાંધો તો અંગ્રેજી બાઈગિનના કદની વીસ ચોપડી બને. આ બધી ચર્ચામાં એનો નામાવાજો વિન્સ્ટન ચર્ચિન હતો.

૧૯૩૫ના જુનમાં હોર પરદેશમાંથી થયો, કારણકે જોડાવિન એની કાયકાને પિછાનતો હતો અને કારણકે દિંદમાં એજે ગદા-વૈનડું કર્યું હતું. એજે આટઆટલી મજૂરી કરીને બનાવેના ઇંડિયા ગિન હિપર એક બાજુ દિંદના ગજુવાદીઓ ગતાયેજ થઈ ગયા અને બીજી બાજુ પાનાંમેન્ટમાં ટેરી શોક દડડી જિડ્યા.

પણ મહાત્મા ગાંધીને હોર ગમી ગયો કારણકે મેક્સિકોનાંડની જેમ જોખ અને લંબજોખ વાનો કગવાને બદલે જ્યાં ના કહેવાની

હોય ત્યાં હોર જોખ્ખીચટ ના પાડી ગ.તો હતો. એક વખતે મદાત્મા ગાંધીએ મર્વિનને કહેલું કે, “ તમે જાણો છો? જેમ તમાગમાં, તેમ પૈના હોરમાં પણ મને વિશ્વાસ છે. ”

ગાંધીજીનો વિશ્વાસપાત્ર હોર એક પુરાણા બેન્કિંગ ક્લુબમાં જન્મ્યો હતો. એણે ગરબાતમાં ગણિત નિશાળમાં ભણવા માંડ્યું હતું. વિશ્વયુદ્ધ વખતે પણ એ સ્વિટ્ઝર્લેન્ડ મર્વિનના (જસુમી ખાતુ) મળ્ય તરીકે ગણિયા ગએલો. પોતાના ત્યાંના કામમાં એ એવો તો પાવગ્યો હતો કે, ૧૯૩૩માં આપેલા એક બાપણમાં એણે જ ન્યક્ત દર્શુ ત્વું કે ગમપુટીનના ખૂનની એને અગાઉથી માહિતી હતી એવો આરોપ ઝારે એના પર કરેલો. ૧૯૧૭માં હોરે ગણિયા છોડ્યું. અને લોર્ડ મીલન માથે ઇટાલી ગયો. યુદ્ધ પછીનો થોડો વખત એણે એંગ્લોવેલ્થમાં પમાર કર્યો તથા નંડનની એંગ્લો-એક મંસ્થાનો પ્રમુખ મળ્યો.

હોરે કલ્પ હતું કે ઇંગ્લેન્ડની પરદેશનીતિ મત્તાની તુના ઇંગ્લેન્ડના રાયમાં પકડી આવવાની છે. એમનબેઈને પણ કલ્પ છે કે અમાર્ગ બધા જગત યુદ્ધો કોઈ એક વરકરી સત્તા યુરોપ પર અધિકાર ન જમાવી જાય તથા નીચવા પ્રદેશોના બંદરો પર ન જમી જાય તે માટે કડાયા છે. ટ્રેવેનિયને પણ એ જ વાત ઉચ્ચારતા કલ્પ છે કે, કેહ દુરુરકાળથી આજસુધી ઇંગ્લેન્ડની પરદેશનીતિમાં દલિા પાન્ના સુવકો પર પોતાનું વ્યામીત્વ મનામત રાખવાના એક જ હેદ્દેશથી ઇંગ્લેડે યુરોપીય ગજકા-બને રહેલ્યા કર્યું છે. એ જ રીત પ્રમાણે ત્યારે ક્રાન્મ જર્મની કરતાં વધારે જોરાવર હતું ત્યારે એણે જર્મનીને ટેકો આપ્યો; ત્યારે જર્મનીનું જોર વધ્યું ત્યારે એણે ક્રાન્મનો પત્ત લીધો. વિશ્વયુદ્ધ પછી એણે એ જ મુરાદને જાત્યવના ગાદમ વનો પ્રદના થડી કાઢી, એ પ્રદના ત્યામધી સ્વિટ્ઝ

દિતો. મગરી શકે ત્યાં મુની જ તેની જીવનદોરી ન ગાય એ જ આગમને લીધે સિત્તને ૧૯૧૯માં કમિનિયમ અને દિલ્લો તેમાં પ્રવેશ કરી તે ચોકાનો ૧૧ નાં પણ એ ન હોયથી વડાપા સિત્તને ગાંધી જેવો છ કાગડો એણે દુનિયાના કડખી વીધેના મળરામાં વેપાર કરવો કે

એ નીતિની બાપામાં જ બાપી મકાન તેવું એક કાવતરું સિત્તને તે અગસામાં થકી કાઢવું, જે હોગ-સારન ચોળવા તરીકે બહુીતુ જે મુસોનિની વાગબગ આપુ મુથોપિના બગખી જાન અને મુદ્દ મધ નહે એવી એ ચોળવા હતી સિત્તની જાનતા આ ચોળના મામે આવેશ અને મીઠથી ચોકી બીરી હોગ માટે થઈને સ્પીટકર્સેન્ડ બાગી ગયો અને એકને એ ચોળાનો મચ્છાન કરવા જતા મોઢે શીશુ આવી ગયા એ વાતલગ પાઠળની પણ સિત્તની પડેશનીતિ પોતાના વેપારી દિલો જાળવવા નાઈન નદી નીચેનો મરો મુથોપિના ઈટાનાને વખી દેવાની હતી એ ઉપરાંત સિત્તની શાસક જમાતને ભાન થયું તુ કે મુસોનિની જે મુથોપિનામાં પગજવ પામે તો ઈટાનીમાં પણ પરાજય પામી મકોઆઈ જાન, અને એમ મને તો યુરોપની મડીવાદી પટના હચમચી બિરે પણ મામલ જમાતની આવી ચોઝારી ધનાઓ નીચે ઝાંના ખાતી અગ્રેજ જાનતા ૧૧ મગી ઉઠેના મુખ્યપ્રકોપને તેની નાખવા થાડીક ધૂળ નાખનારી જરૂર હતી. તે સમયના વડાપ્રધાન મોન્ડવિને જવાબ માગતી જાનતાના પ્રકોપમાં હોરને એમી ધૂળની ચપટી મનાવીને નાખ્યો. હોરને હોળીમાં નાગિયેર જનાની એના પરદેશ ખાતાના પ્રધાનપદ પરથી ખેરવી નાખ્યો છએકની વેપારી શામક જમાતના દિલો સાચવતા હોર રાજકારણમાંથી વિનાઈ જઈ અગ્રેજ મડીવાદી સરકારની માનમાં રાખી ગયો.

એન્યની એડન

શાંતિનો વાતમાં એન્યની એડનની સહાયતા શોધવા જવાની કરી જ જરૂર નથી. એના જે ભાઈઓ યુદ્ધમાં કપાઈ મુગ્યા પછી અને એના સૌથી વડો દીકરો એડવર્ડ ક્રાન્સમાં અને સૌથી નાનો સોળ વરસની જ ઉંમરનો વિલિયમ નીકોલસ જુટલેન્ડમાં યુદ્ધમાં જ વધેરાઈ ગયા અને એડનને વિશ્વશાંતિની વાત પગથી માથા સુધી સમગ્રાઈ ગઈ.

સેમ્યુઅલ હોરના પરવારી ગયા પછી પરદેશમંત્રીના પદે આવનાર એડન ૧૮૯૭ની સાલમાં જન્મ્યો.

એડન પોતે સત્તર વરસની ઉંમરે યુદ્ધમાં ગયો હતો અને ઝેરી ગેસનો સ્વાદ ચાખીને પાછો આવ્યો હતો. એકવીસ વરસની ઉંમરે એડન કેપ્ટન બન્યો અને પછી થોડાં વરસે એ રાજકારણમાં પડ્યો. 'રાજકારણમાં એ ઝડપભેર આગળ વંધ્યો. 'કેમ ન વધે? મોટા કુટુંબનો, ઈટન અને ઓક્સફર્ડમાં ભણ્યો. ગણેલો, સુંદર સ્ત્રીનો પતિ બનેલો, જે મજબૂત દીકરાઓનો આપ અને લેઈએ તેટલાં ધનહોલત, સંસ્કારી કપડાં અને સંસ્કારી રીતે જોવાની ટેવ, એ બધું શું આછું કહેવાય!

૧૯૨૬ની સાલમાં એડન એમ્બરલેઈનનો મંત્રી બન્યો, પછી પરદેશમંત્રી બન્યો. આત્મક બોલવિનની નજર પણ એના પર હતી. ૧૯૩૧થી જોન સાયમનની લોકપ્રિયતા ઘટવા માંડી અને એની વધવા માંડી. જીનેવામાં એણે કેડ તોડીને કામ કર્યું. ૧૯૩૪માં તો એ લગભગ પરદેશખાતાના પ્રધાન જેવો બની ગયો. ૧૯૩૫માં રાષ્ટ્રસંઘ તરફથી એને પ્રધાનમંડળમાં બેઠક મળી, કારણકે શાંતિ માટે એને ઘણી તમજા હતી તેથી નહિ, એકે સ્વીડનમાં એ એક

વખતે શિકારે ગયેતો ત્યાર એક સાયન્ને ગોળી માનની એણે
ના પાડેની કારણકે તે ખૂબ મુદ્દર હતું તો અમલની ક
પ દેશખાતામાં એ ગોડવિનનો માણસ હતો અને તથી સાનમાં
પર જાય નહીં શકતો હતો

નોરમન

મોટેમ કોલેટ નોરમન ઇંગ્લેન્ડના એકાઈ અગત્યનો આદમી
કહેવાય, કાન્યકે જે ઇંગ્લેન્ડનો ગામક અમાજ એનાના પુત્રાની
આસપાસ નાચે છે તે સુવર્ણના દેરમદિરનો નોરમન કુળના માલિક
છે ૧૬૪૦ની સાનથી એ ઇંગ્લેન્ડની બેકનો ગર્નર છે એના
દાદાઓ એકના કાયરેકટરો હતા એણે ઈટનમાં બે ના પછી અને
દક્ષિણ આફ્રિકાના યુદ્ધમાંથી પાછા આવ્યા પછી પણ મલાન
બેકરોની જેમ વેપારી બેકિંગનું કામ કર્યું આજે એ ઇંગ્લેન્ડની
બેકનો ગર્નર પૈસાદાર થવામાં ખૂબ રસ ધરાવતો નથી

૧૯૨૫માં નોરમને ઇંગ્લેન્ડને સોનાના ચપલ તરફ ધકેલ્યું
બ્રિટિશ ઉદ્યોગને એથી ધોકા પહોંચ્યા અને તો પણ સૌ બેકરોની
જેમ એણે સુવર્ણની પૂજા છોડી નહિ અને ૧૯૩૧ની કટોકટી
સમયે અને તોય એના એકના અનુભવો જ એને એની જગા પરથી
ન ખમવા દે તેવા અગત્યના હતા એ ઉપરાંત તો એની બેકિંગ
નિષ્ણેનો નિકાન કરવાની ચતુરાઈ અદ્ભુત હતી એ બધા ઉપરાંત
વણખરા અંગ્રેજો જેવી મોહક નમ્રતા એનામાં હતી એણે
૧૯૩૨ના ઓક્ટોબરમાં સાકરીયા પાણી છાટતા સાધુઓન શોભે
એવા શબ્દો ઉચ્ચાર્યા, “મુરકેરીઓ એવી તો મોળી છે, શક્તિ
એવી તો અદ્ય છે, પૂર્વમાહિતી એટલા બધી એકાઈ છે કે હું
આખાય સવાનને અડવા જાઉં છું ત્યાર બાંધે અસહ્યને અડવા

જતો હોઈ એમ લાગે છે... મારે માટે એ અતિશય વિરાળ છે...
...મારે કબૂલ કરવું જોઈએ કે હું અધારમાં પગલાં માંડું છું."

એમ બોલતો સુવર્ણભગવાનના બેંકમાં દિરનો અદ્દગ પૂજારી નોરમન કોર્થ ગૂઢવાદી જેવો લાગતો હોય છે અને તે જ રીતે પોતાનો જેના પર મદાર છે એવી મૂડીવાદી ઘટના સામે એ લાક્ષણિકી ધરવાની ચૂક્યો નથી. એણે ૧૯૩૧માં કહ્યું કે, "જે કોર્થ ખરેખર સચોટ ઉપાયો યોજવામાં આવશે નહિ તો મૂડીવાદી સમાજરચનાનું કમઠાણ એક વરસમાં દુનિયાભરમાં વિનાશ પામશે."

હેન્ડરસન

કહેવાય છે તેમ ઇંગ્લેન્ડનો સમાજવાદ ક્રાન્તિકારી નથી. ઇંગ્લેન્ડનો મજૂરપક્ષ જે રૂબીઅન સિદ્ધાંતનું ફરજંદ છે તેણે ઠેક ૧૯૧૮ સુધી સમાજવાદી સિદ્ધાંતો સ્વીકાર્યા નહોતા. ઇંગ્લેન્ડના મજૂર મહાજનમાં કામ કરતા સમાજવાદીઓ પર શરૂઆતથી જ માકર્સની અસર ઓછી રહી છે અને જ્યારે પહેલી મજૂરપક્ષની સરકાર બની ત્યારે તેણે એવી સ્ત્રેમજૂતી કરેલી કે શક્ય હશે તોય પોતે સમાજવાદી ધારણો અખત્યાર કરશે નહિ. ટ્રેડ યુનિયનની સંસ્થાઓએ મદતિસર રીતે ૧૯૨૪માં જ સમાજવાદનો સ્વીકાર કર્યો. સૈકાજૂના ગુલામોના વેપારમાંથી અને પછી સંસ્થાનોની ખૂની લૂંટમાંથી ગળ્યર થતા રહેતા ઇંગ્લેન્ડમાં જ્યાં મજૂરોની જાંજીરોને મજબુત કરનાર સુધારા અને દીનદયાનાં અપમાનજનક સ્વરૂપો શક્ય બને છે ત્યાં ક્રાન્તિની આ દશા હોય જ. ત્યાં પણ હેન્ડરસન જેવા સમાજવાદીઓ તો દેખાતા હોય છે જ.

ત્યારે રામ્સે મેકડોનાલ્ડને મજૂરપક્ષની સરકાર ગતિવાગ્ધનું આમંત્રણ મળ્યું ત્યારે સકચ એવા ત્રણ ઉકેલ એની સામે ખડા હતા. એણે સત્તા પર આવ્યા પછી દિશ્વતપૂર્વક સમાજવાદી કાર્યક્રમની અમુક યોજનાઓ રજુ કરવી જોઈતી હતી તથા પાર્લામેન્ટમાં પોતાની બહુમતિ ન હોવાથી પોતાનું પદ તેમ કરતાં ફગાવી દેવું જોઈતું હતું. અને એ જ વસ્તુ પર દેશને નવી ચૂંટણી માટે જાગાડવો જોઈતો હતો, અથવા તો ઉદારમતવાદ સાથે સહકાર કરીને પોતાના હાથમાં સત્તાની તુલા ટેકવી રાખવી જોઈતી હતી અને કાં તો એણે મુખ્યપ્રધાન બનવાની ના પાડી દેવી જોઈતી હતી. એણે એ ત્રણ વાતમાંથી એકે ન કરી અને કાદવ ઉરાડ્યા કંઈ.

તે સમયના સવાસમાં નિઃશસ્ત્રીકરણનો સવાન ગંભીર બનતો જતો હતો. ઉદામો માટે તો એ ચિંતાના વિષય હતો જ. છેવટે નિઃશસ્ત્રીકરણનું વૂત વૂટી ગયું. મજૂરપક્ષના આગેવાન હેન્ડરસનને એથી જામરો આધાત થયો. ત્યારે એ બીજા મજૂર-સરકારમાં પરદેશખાતાનો પ્રધાન હતો ત્યારે એના અમલદાર વર્ગે એને, મુસોલિની અને પોપને લેટેરન સંધિ માટે અભિનંદનનો તાર કરવા કહ્યું, ત્યારે એ ગુસ્સે ધર્ષને બરાડી બીધો, “ નહિ, હું કદિ પણ પોપને તાર કરવાનો નથી. હું મુસોલિનીને પણ તાર મોકલવાનો નથી...મેં તો એને બહેર રીતે ધિછારી કાઢ્યો છે. એ મેટીઓટીનો ખૂની છે.”

ઇંગ્લેન્ડના સમાજવાદીઓમાં ઉદામ અને માનનીય એવો એ આર્થર હેન્ડરસન હતો. લોકો એને કાઠો આર્થર કહેતા. એના મરણથી ઇંગ્લેન્ડના મજૂરપક્ષને ખૂબ ખારે ખોટ ગઈ છે.

બ્રિટિશ સમન્વયવાદ વિખરલિખ્ત ફામિલિયમ ને કમ્યુનિઝમનો
 પાદપિપાસ રચની ત્રિપુમી ફાસિસ્ટ મોડને વિખરવિગ્દ ૧૧૦ ને
 કમ્યુનિઝ કોષ્ઠ ગાથે લખા ૨

સર -ટેફોર્ડ કીપ્સ

હેન્ડમેન પત્રીનો બીજો મમાજવાદી ઉદાગ સર ટેફોર્ડ કીપ્સ છે કીપ્સ મજૂરપક્ષનો સૌથી મોટો બુદ્ધિશાળી છે અને માયા નની જેમ શક્તિમાન. જ્ઞાન છે એ મમાજનાની વર્ગના પાસે ધણા અમીર ઉભરાયો. પણ પોતાના ઠેસ માટે આનયુ ૫૬) અને તેમની પાસે શી તરીક બારે રકમો લેતો એ કહ્યું છે કે ' એ લોક પોતાની જાતનું મુશ્કેલીઓમાથી જાણવા મન જગી રકમો આપે છે એમના પ્રિય પછી અને કહેતા જરા પણ મ કોચ થતો નથી આ દેશના કામદારો રાજ્ય ચલાવવાને એ નોક કરતા ધણા વધાર યોગ્ય અને નાયક છે "

એમ એના કથન ભદ્રતાવન ગમતા નથી એણે લખ્યું હતું જ બ્યારે બેન્ડી રીતે કહ્યું કે " આપણે બ્રિટિશ રાજ-મલાન ત ફરી આનતો વિરોધ જૂસી નાખવો પડશે" ત્યારે વધુ લોકો આગત પામ્યા હતા તથા માચી રીતે ધાનના હતા કે જે કીપ્સના હાથમા મત્તા આવે અને એ મુખ્યપ્રધાન મને તો એ જરૂર મમાજવાની કાર્યક્રમ અમનમા મૂકવા માટે અને પાર્લામેન્ટમાથી અમારોની મહાને વિખેરી નાખે

કીપ્સે બતાવી આપ્યું છે કે થોડા જ વખતમા સરકારી દીન ક્યાના કાયદા પર (poor law relief) નબનાસની સ મ્યામા આ લાખનો ઉમેરો થયો છે આટલો મોટો વધારો શોષણની બીષણતા ઉપનત પ્રિટનના છુનનની અદર ઘૂસતો ફાસીઝમનો ખૂની પળે પણ દેખાડી આપે છે, તથા ફાસીઝમ તરફ જવાના પહેલા પગથિયા રૂપ કીપ્સ ૧૯૨૭નો ટ્રેડ ડિસપ્યુટ એક્ટ ધરે છે કીપ્સની આખ સામે પ્રિટનમા ફાસીઝ સરખુખતવારી ઘૂસતી દેખાય છે એ

ફાસીઝમની ખૂનખાઝ મુઝુખ શરીને ફેખનો કીધ્મ કહે છે કે
 'ફિટનમા ફાસીઝ મુઝુખ શરી માટે એક જ યક્તિની જગત ૧૪ી
 ફિટનની સામક જમાન એક રીતી મીજે જાહેર રીતે જિત્યા
 ઔરોગિક શાંતિ ॥ નામમા જે રીતે મજૂરોને વેળા અને
 મુલામ મનાવે છે તે રીત ૧૫ ફાસીઝમની જગત જનનીના અ
 નિર્મિતીના વાગદારો જ ખૂની નિર્મિત ॥ નામમા જે કામ
 ૧૬૧૧ જ તેમજ કાપદાઓ લાન ફિટન ॥ જામનારા ૫૦ પશુ
 ફાસીઝમ લદાતુ જન છે કીધ્મ એને કાગી ડગલીવાળી ફાસીઝ
 સેના નિનાતુ, નાગરિક માનિક લોકતુ ફાસીઝમ (Country
 Gentlemen Fascism) કહે ૧ કીધ્મની એરી વાતો બદ શામક
 મમાજને નથી ગમતી જ્યાર એલુ કલ્હુ કે ફિટિંગ શાહીવાડના
 ઇતિહાસના કોર્ડ પશુ પાન ૫૦ માત્ર તમે ૧૯૧૦ જ નામો આ
 તમે ફિટિશ કા તો તમારે ચમમા માયુ સતાડી દેવું પડશે, તારે
 તો ફિટનની બદ સમાજ ૧૧ ટાળકીએ બચક જણકો કયો હતો

લાલ કિનારી

એના ફિટનના રાજકીય દેદને આજે નાન કિનારીની કોર્ડને
 બચક વાગતી ને કોર્ડને મામાલિકાસ ॥ મન્વની રેખા જેવી
 દેખાતી આજી રખાઓ નજર ચડે છે ૧૯૩૫મા એક કોમ્યુનિઝ
 મન્વ પાર્ટીમેન્ટમા ચુટાયો એવું પૂરું નામ વીધી ગેલેશન હતું.
 પહેલા એ હિદારમતવાદી હતો, પછી સમાજવાદી હતો અને પછી
 સામ્યવાદી થયો ૧૯૧૫મા એણે યુદ્ધ સામેની પડેલી હડતાની
 દોરવણી કરી તારે લેનિને એની ખૂન પ્રથમા કરી હતી

પશુ ગેરેશન હેરી પોલીટ નેટવી અગત્યતા ધરાવતો નથી
 પોલીટ કોમ્યુનિઝ પક્ષનો નેતા છે, લિન્યાલોનો આગેવાન છે તથા
 કોમ્યુનિઝ ઈન્ટરનેશનની કાર્યવાહી સમિતિનો સભ્ય છે

પોનીઝ મોર્ડન યનાનનારા હતો, આમનાની યન્યા પડી એ માઝર્મના મિદ્દાતોનો જાણકાર થયો, તથા કુશળ રાજકારણી અને ચાનાક રનકા યન્યા આજે છગ્ગે ડના પત્રપારામા એ મૌથી મોડુ યથાન ધાવે છે પોનીટ દુસ્મનોના કિનાને અદ્યદા થી તોડનામા માને છે આમનાદી પક્ષના નિયામક તરીકે એન અવસાનના ચાર પૌં પગાર તાકે મગે છે

પોનીઝને ગેરિયા મદાજનના ખીદારના ખીચડિયાઓથી દોરાતા એક ન્વત્તન મજૂરપક્ષ નામના ઇંગ્લેંડના મજૂર મદાજન માગે પણ જેનાં જગવડી પડેલી એ કહેવાતા મજૂર મદાજનો ભોગવાયેના આંખરખ યનેના મજૂરોના નામમા મુસોનિની સામે મૂકવામા આવેના પ્રતિનધોનો વિરોધ કરશે અને કોમ્યુનિસ્ટો મામે નડત ચલાવેની જાગ્રત થતા જતા મજૂરોની નમૃતિ માથે એ મજૂર મદાજનના બામઝ અગો લાગતા ગયા ૧૮૭૭મા તો એ મડદુ યનાને પડ્યુ, જોકે આજે એ રાજ દેશાયા નિનાયુ છે

મેકમટન

શાતી કિનારીમા પોનાની જાતને ગણાવતો પણ લાન રગની કાગાશ જેવો મેકમટન એક નખત મજૂર મદાજનનો નેના હતો એક વખતે એ લસ્કગમા સિપાહી હતો એના શરૂઆતના આવેગ ગિયતિચુસ્તતાના અને પ્રગતિવિરોધી હતા ગનાસગોમા એવી વાત પ્રચલિત છે કે ૭ મારે ઇનિયમ ફેળીઅન હતો ત્યારે મેકમટન ટોરી હતો

શ્વેત અને રનામ નાજની કેશનામીથી મજૂર એવો દુમજો મેકમટન ઇંગ્લેંડની જૂખમતાની કૂચોને આગમથી ચાનવા માટે રસ્તા યનાવવામા મો મીનિય પૌડ ખગ્ગી નાખ્યા માટે કોર્ષ કોર્ષ વાગ માલગિ ને મોડુ કટાણુ કરીને ધિછારે છે અને તોય મોલડવિન

અને મકડોનાડ ગજ એને આમની મખાના કોમપ્રિય માણુમ તરીકે
નિના મ માન્ય સ્વીકારે છે

શાહીવાદી બે ખલાતા

એમેરી અને લોડ લોઈડ

શાહી હતા એ બે ભ્રષ્ટ્ર ના, ઈર્ષાશીલ અને રૂઝ રીઓ જેવા
ઠક મરાગનાજાઓથી પણ વધાર જમણા એવા એકબી પડેલી
બે ખાઈઓ જેવા શાહીવાદના બે ખનીતાઓના નામ છે અને આ
બંનેથી છે એમાનુ અક નામ એમેરીનું છે અને બીજું લોઈડનું
છે એમેરી પડેના સમ્યાનાનો પ્રવાન હતો અને લોઈડ પડેના
મુ મર્મનો ગવર્નર હતો અને ઇજિપ્તનો હાઈ કમિશનર હતો

લોઈડ પોતાની નાયકાતને ઠંક સાહિય વેત્ત મુધી ખચી જતો
મગફરીથી ઠહી શકે છે કે એની ઓનાદનો છડો નવસો વરસ
પડેના ॥ સાહિય વે સના રાગ્યએ મુધી અડી શકે છે લોઈડ પાતે
અરેમિનન માન્યમા ઠર્નન લોરેન્સનો સાથીદાર હતો મુ મર્મમા
ગવર્નરશાહી ચનાવના આવેલો ત્યારે ગાંધીને ગિરફતાર કરનાર એ જ
હતો અને છતાં પણ કાકો આર્થર (હિન્ડમન) ત્યારે પદેશ
ખાતાનો પ્રધાન મન્થો ત્યારે લોઈડને ઇજિપ્તમાંથી પાણીચુ મળ્યું
એ પડેના અફસોમની વાત છે

કાળી ઝાલ

બ્રિટનના જોજીનને પામેલી પ્રતિમા પર એક કાળી ઝાલ
લટકે છે બ્રિટનમાં ફેનાતા માન્યવાદી વિચારના લાન રગની
અપેક્ષાએ એનો રગ કાઢો છે તથા જર્મની અને ઇટાલીની કાળી
ડગલીઓથી માંડીને મરમુખત્યારીની બધી સ્થામનતા સાથે તે

મનુષ્યતિ છે સર ઓમ ૧૫૩ મોરનીએ છિન્નમા ફાસીઝમાં
વાતને વહેતી કરી છે એવ ૭ વેક્સ મોન્વીને દિવસ અને
મસોનિનીની વાત જગ્ના કાણુ માથુ કહે છે

મોન્વી મદત્વાકાક્ષી છે, શરીરે દેખાડો પગ છે અને
વળી રખા છે એનું વ્યક્તિત્વ પણ ઘણું વિશાળ છે મોન્વી
કામીગટ મન્યો તે પહેલા તે અનેક મર્વોત્તમ છુદિમાનેને પોતાના
તર આકર્ષણને મદન રમેતો, પણ પછી ૧૯૦૫ની આખરે
એની આમાં દિ આન ઉગાડી પડી ગઈ અને નવે મગની ચૂટબીમા
એનો એક મળતિયો પણ ચૂંચાયો નહિ

આવળા મર ઓમ ૧૫૩ને ૪૭,૦૦૦ પૌડો વાગે મેરો
ગાપ પામેથી મળ્યો આ પોતે પાચમો મેરોનેટ બન્યો ત્યારે
મોન્વીનો દારો ૧૮૧૫મા મળ પાન્યો ત્યારે એને, ૧૦,૦૦૦ પૌડ
વધાન ૥ મળ્યા ૧૯૨૦મા એ રોડ કર્જનની ફીકરી મીન્વીયા માથે
પડ્યો એ ફીકરી પણ મનન અર્ભશ્રીમંત હતી એના નગે
તમરમા એ નાન્યો અને એ રાખીઓ નાજર ગ્યા હતા

૧૯૨૪મા મોન્વી મજૂરપક્ષમા જોડાયો અને પછી એણે
નવ જર પૌડનુ એક મુદ્દા ઘર ખરીદ્યું અને તેને બીજા દમ
દમન પૌડ ખર્ચાને રોનકદાર મળા યુ દરમ્યાનમા શ્રમજીવી શોધાએ
સાબળ્યુ કે એની ઓએ પોતાના ઈકામો ઠોડી દીધા છે તથા
પોતે માગી અને મરણ મિસિમ મોન્વી મળી ગઈ છે પણ ગાપ
મયાં પછી મોન્વીએ પોતે બાપના બધા ઈકામો ઓઠી લીધા

૧૯૨૬મા ૩૯ વગસની ઉમરે મોન્વી મજૂરપક્ષ તરફથી
પ્રધાનમંડળની વગોનગ પડોચી ગયો બેકારીનો અત આણવાનુ
કામ એને માથે હતુ. એણે જરે ગાધકામોની ચોજનાઓ કાઢી,

પણ પછી ત્યાર જ એ મજૂરપક્ષમાર્થી નીકળી જઈ પોતાનો જુદો જ પત ન્યાયવા લાગ્યો. શરૂઆતમાં એની માર્થે માન માન માણસો લેડાયા પણ પછી એના વિચારો ખુલા પડતા એનું કારીગર મુકબ દેખાતા માડયુ અને એના મારીદારો ખરી પડ્યા લાગ્યા. ૧૯૩૦માં મોસ્લી બ્રિટિશ નાસીયોનાલ યુનિયન (British Union of Fascists) નેતા તરીકે પ્રખ્યાતિ પામી ચૂક્યો.

મોસ્લીનું કાણુ પોતે પ્રકાશી બિંદુ, એવો જયમોડો પર પ્રદાન કરવા માડયા હિંદને મજબૂત હાથે દેવાની દવાના મત કહેવા માડ્યો મજૂરો પામે ટિટલની જેમ અવળચડી વાતો ઉચ્ચારવા માડી. એ કાળા ડગના પહેવા લાગ્યો જર્મન નમુના પર કાળી ડગનાઓ વાગી દુકડીઓને જમાવવા લાગ્યો. ૧૯૪૧ના જુનની ૧ તારીખની ઓનિઝીયામાં બન્યેની એક વિશાળ મહામા મોસ્લીની કાળી ડગનીવામી આંમરૂક્ષક દુકડીઓએ ખૂબ જ નુકસાન ઠર્યું.

“ પણ મહાગય મોસ્લી પોતે મારા ધર્મપત્ની તો જયુ છે જયુ ” એક વખત એ એક મહામા જયુ પર ક્રિષ્ના નમોવતો હતો ત્યારે આ મવાનસુની એનું મોઢું લેવાઈ ગયું ટિટલરના મોઢાનો જુદાણનો દરવાને કોઈના ખૂની જાય છે તેમ મોસ્લી ખુલા મુખે એક પળવાનું દાણી રહ્યો.

“ મારી સ્ત્રી... લોર્ડ કર્ઝનની દીકરી .! ” એ કેડ પર ગમે ત્યાં ટેકવી ગમે ખમાઓને પાછળ મ કેવી વઈ ખૂમ પાડીને એની બાંધ્યો, “ મારી સ્ત્રી તો કય આનાની છે...” અને પછી એનો દગિયો બોનાયો.

પ્રમુખ હી-વેલેગ

મહાકુદની ગરબાત માથે યુરોપના દેશોની મુશ્કેલી નાચતી હતી, નાનીમોની થતી હતી, નાંમીટંકી નચતી હતી. જ્યારે કમાન આના લુક પાંચામાં ખૂનતો હતો ત્યારે આયોનિકા દર્શીના ભાગ હતો, જ્યારે મુન્ની ગ ખજા પગ દરત બેગી નિશાળે જતો હતો ત્યારે રીગા ઓગિટ્યાનો એક ભાગ હતો. હી વેલેગ ન્યુયોર્કમાં ૧૮૮૭માં જન્મ્યો ત્યારે આજે જે એના મામનનું પાટનગર છે તે એના જન્મસ્થાનથી ત્રણ દળગે માર્ગનું દૂર હતું. હી વેલેગનો ગાય ગયેનમાથી ન્યુયોર્કમાં આવીને વસ્યો હતો અને મા આગરિશ સી હતી.

અને હીક થયુ કે એ આયરિશ નેતા અમેરિકન હતો. નહિ તો એ ઇન્ટર ગળવા પછી ૧૯૧૬માં કાંમીને માંચડેથી ઊતર્યો નહોત. સિટિશ ક્લકગી અદાનતે એક અમેરિકનને ત્રિચી નાખી અમેરિકાના પોતાના માટેના અભિપ્રાયને ગમાડવાનું હીક ન ધાકું.

એના વિના તે ગણના બીજા ગધા જ નાયકને વિધી નાખવામાં આવ્યા હતા. જો એ અમેરિકાને અદ્યે બીજા કોર્ન ફેશમાં જત-એ હોત તો હદાય આવશે-હતો હનિદામ આજે જુદો જ બખાયો હોત.

હીઝરાયની અને ફ્રેવેલ્ટની જેમ હી વેવેગનુ જાડક નામ છે આપર્લેન્ડમાં દરેક જણ એને દેવ (Dev) નામથી ઓળખે છે આપર્લિંગ વોઝ પોતાના નેતાને એન નામ જ્યારે ત્યારે નથી આપતા હી-વેવેગને મજેલી એ ભેટ લોઝ માથેનુ એનુ માનિધ્ય અને સહજાત મુચ્ચે છે આખા આપર્લેન્ડમાં ઈમેન-હી વેવેગ, માત્ર દેવ છે.

એકધાગ મગજનાળા લોડોની જેમ હી વેવેગ પોતાનું કામ કર્યે જાય છે. મામાન્ય ગીતે એ સાડનરને ફશની વચમાં ઓફિમ પન આવી નય છે પછી એ દરેક ખાતાની નાનામા નાની વિગત જાતે તપામે છે. પછી એ છ વાગે જેન જાય છે, સાપાળી લે છે, જાતે પાછો રાતના કામાપન ચડી જાય છે મધગત પછી પાનુ રહી વાગ તો એના કામ કરનાના ખડમાં ગતીઓ મજગની હોય છે. એ રોટની અને માખણનુ ખાણુ ખાય છે અને માદગી મિવાન કનિ જન માળતો નથી. એને શ્રોડેસ્વારીનો ખૂબ ઓખ છે. રોજ જનિવારે ડિનનથી દગ માઈન દગ એ ટેફીઓ પગ ફરતો હોય છે. એ ફરતો હોય છે ત્યારે આગળ ધીમી ગતિએ એની મોટરકાર ચાલતી હોય છે, પાછળ દેવ ઉતાવળી ગતિએ ચાલે છે, ઉપાડા અને માથા પગ હોવા યજ્ઞ મયેના વાગ માથે ત્યારે એના મિત્રો એની પાછળ પડી નય છે એના આર અંગન્ડાડો જે એના અંગથી નકનિ જુદા પડતા નથી તે પણુ ઉતાવળા પગ ઉપાડે છે.

એ દારને ધિહારે છે, આપર્લેન્ડ કે મંગ્લેડમાં એ કનિ દારને અડતો નથી, પાનુ અમેરિકા જાય છે ત્યારે થોડોક પીએ છે, એ

એની વિચિત્રતા છે. ઝણુરીય કે જીનિવાના કેફેમાં ખીર ચૂસતા બેસવું અને લોકોને જોવા એ એને મન એક લક્ષણ છે. ૧૯૨૬ સુધી જ એણે ફૂંકાય એટલી ખીડીઓ ને મીઠગરેટા ફૂંકી વીધી, પણ દલે એ કદિ ફૂંકતો નથી.

એવી એક વાત છે કે ઈસ્ટર બળવા પછી એ કાળે પાણીએ જતો હતો ત્યારે રસ્તામાં એણે હોકલીમાં તમાકુ બરી ને સળગાવી એ ફૂંકવા જતો હતો ત્યાં એને યાદ આવ્યું, કે જોડમાં પહોંચ્યા પછી તો એની હોકલી લઈ દેવામાં આવશે ને એ ફૂંકી શકાશે નહિ, “એ લોક મારી હોકલી પડાવી ચે ને મારો એ આનંદ ઝૂંટવી સે તેમ હું થવા દઈશ નહિ.” એ બળકડો અને ધૂમાડાનો એક પણ ધૂંટડો બધો વિના એણે મળમળી હોકલી ફમાવી દીધી. ત્યાર પછી એણે કદિ પણ ધૂમાડો કાઢ્યો નથી.

એને કસરત કરવા ઉપરાંત એસ ગમવાનો, રેડિયો માંબળવાનો અને ગણિત ગણવાનો શોખ છે. આંખો જમડી ત્યાં સુધી એણે ખૂબ વાંચ્યું છે. એ આયર્લિશ વાળી બોલવામાં વાચાળ છે. એને બુદ્ધિનો ગણિત વિના ખીન્ને એકે આનંદ નથી. એક દિવસ એ રોમ જતો હતો ત્યારે એણે એના મંત્રીને પૂછ્યું, “કવેટનરી-થીઓરમ’ વિગે તમે શું ધારો છો?”

“કાઈ નહિ.” મંત્રીએ મજાકમાં પતાવ્યું. “તો શીખો...” દેવે પોતાના મંત્રીને કવેટનરીથીઓરમ શીખવવા માંડ્યો. સખત ગરમીમાં જ્યારે બીજા આથીદારો કાઈ આબોહતા કાઈ ઊંઘતા હતા. ત્યારે દેવે સતત જાર કરાક સુધી પોતાના મંત્રીને કવેટનરી થીઓરમ શીખવ્યો. મંત્રીએ કપૂંવ કહ્યું કે દેવનાં જાર કલાકના બાપણમાં એણે કદિ નહિ જેમ્સો એવો બુદ્ધિનો ચમકારો બાળ્યો દેહાત દંડ જન્મટીપમાં કેરવાઈ ગયો, ફારણુકે ત્યારે મહાયુદ્ધ મંડાવું

હવે. ૧૯૧૮માં ત્યારે ડી-વેલેરા જેવમાં હતો ત્યારે ત્યાં એણે આર્મિનસ્ટીનના મિદ્દાંતો સર કરવામાં ગંધા વખત માળ્યો હતો.

જેની, એની પત્નિ નિયાળની શિક્ષિકા હતી. ડી-વેલેરા જેની પાસે ભણતો હતો. પછી ૧૯૧૦માં દેવ જેની માથે જ પરગણો. જેનીથી એને સાત બાળકો થયાં.

એક વખત જેની ખૂબ સુંદર છોકરી હતી. આજે એના એક વખતના સોનેરીવાળા જૂખરા થતા જાય છે. આજે એ જ ને કોસ એવન્થુ પર આવેલા એક સાદા ઘરમાં રહે છે. એ ઘરમાં એમણે એક છોકરીને જ નોકર તરીકે રાખી છે. ૧૯૩૦ પહેલાં તો વેલેરાના ઘરમાં એક પણ નોકર નહિ હતો અને '૧૨' પણ ધાણું નાનું હતું તથા ઘરનું બધું કામકાજ જેની જાતે કરી લેતી.

પ્રેસિડેન્ટ ડી-વેલેરા પાસે ઘણાં લોકો પહોંચી શકે છે. ડી-વેલેરાના મિત્રો પણ ઘણાં છે. એક કારમન નામનો ખેડૂત ડોક્ટર એનો ખાસ બાળિંધ છે. મોડી રાત્રે પણ ડી-વેલેરા કારમનને ત્યાં જાય છે અને ખૂબ સાથે લાંબે સુધી ફરે છે. કેથેલીન ઓકોનેત પણ ડી-વેલેરાની મંત્રી તથા મિત્ર છે. વીસ વરસથી કેથેલીને દેવનો સંગ સેવેશો છે તથા એના મનજને અંદરથી અને બહારથી સારી પેટે પિછાવ્યું છે. ડી-વેલેરા રત્નીઓની દૃષ્ટિએ ખૂબ આકર્ષક છે પણ એ અવિનયી કે મિથ્યાભિમાની થયા વિના તેમના તરફ વધારે ધ્યાન આપતો નથી.

એને નાંણામાં મિલકત રસ નથી. એણે સરકાર સંભાળી કે તરતજ પોતાનો પગાર ૨૫૦૦ પૌંડને બદલે ૧૫૦૦ કરી નાખ્યો. એને અંગત મિલકતો નથી, ખરચાણ ટેવો નથી. અને વિલાસનો ગામ નથી. એને સંગીત ઘણું ગમે છે અને એ ધાર્મિક પંથુ છે.

એના જ એક માળમે કયું હતું કે એનું આખું જીવન એક પ્રાર્થના છે.

આર્થક્ષેન્ડ ને આર્થરિશો માટે જ ઉપજાવનાર એ રાષ્ટ્રવિધાતા આવેા દેખાય છે. પગથી માયા સુધી સંયમી, રામેરામ આર્થક્ષેન્ડ તત્કાલા રાષ્ટ્રજનનથી ઝળકી ઉઠેલો, આર્થક્ષેન્ડ વિના આખી દુનિયા તરફ અને દુનિયાદારી તરફનો અડગ વિરાગી, અનેક અથડામણોમાં ધસાર્ધ ધસાર્ધ ને મૂર્તિ ગનેશી અડગ શિક્ષા જેવો પણ હાકલો આપતો આર્થરિશ બનેલો, દેવ કોઈ જ વાર ગુસ્સે થાય છે, કે ચતિત બને છે. ૧૯૨૧માં જ્યારે સાત મતથી જ સંધિનો સ્વીકાર થયો ત્યારે એ આવેશના આંચકાથી ઊભો થઈ ગયો હતો અને બોલ્યો હતો, “ આ છેલ્લાં ચાર વરસથી આપણે મગાભાષાઓની જેમ એક સાથે કામ કર્યું છે.....” પછી એના અવાજ વચમાંથી જ એકાએક તૂટી ગયો. એ એસી પડ્યો અને એણે બોલ્યામાં મોઢું ધૂપાવી દીધું. નહિં તો કોઈ જાહેર પ્રસંગે પણ એ જાહેર જગામાં પ્રવેશ કરે છે ત્યારે પણ જીવતી થઈ ગએલી પ્રતિમા જેવો આવે છે, સીધો સોટા જેવો શૂપચાપ આલ્યો જાય છે અને તરંગ એવો આવ ધારણ કરે છે કે ત્યાં કોઈ માનવ મેદની છે જ નહિ.

અળવાખેર

એવા દેવે એ જ વરસની ઉંમરે આર્થક્ષેન્ડ દેખ્યો હતો. ગાપ વ્યયોર્કમાં મરણ પામ્યા અને પછી એને મામાને ઘેર આર્થક્ષેન્ડમાં મોકલી દેવામાં આવ્યો. અને લીમગિકમાં એ દારીને ઘેર રહેવા લાગ્યો. એની મા અમેગિકામાં જ ગ્હી અને ત્યાં ફરીવાર પરણી. એ રીતે દીકરો બાબાપાથી જીવનની ગરબાતથી જ વિખૂટો પડ્યો.

રાજકારણમાં પડતાંની સાથે જ ડી-વેલેરા ઉદ્યોગમાં અતિ-ઉદ્યમ એવો દેખાયો. ૧૯૧૬માં ઈસ્ટરમાં આર્થરિશ રીપબ્લીકની

યુરોપની ભીતરમાં

જાહેરાત કરનારા પીઅમ', મેકડોનોગ, મેકડરમોટ અને પીનનઓ માથે એ અનિવાર્યરીતે જોડાયો પણ એ રાષ્ટ્રહિન્માદી અને આત્મ-ધાતી સાલ્સ માત્ર હતું. એક અઠવાડિયાની હડત પછી જળવો તરવારના જોરે જ્યાંવી દેવામાં આવ્યો. આયરિશ ધરતી પર ઇંગ્લેન્ડનું લોખંડ આયરિશ લોહી રેલાની રથુ. ડી-વેલેરા સિવાયના જળવાના બધા નાયકોને વીણી વીણીને વિંધી નાખવામાં આવ્યા. લોહીની નીકમાંથી બચી ગયેલો એ એક જ કહેનો હતો કે ઇંગ્લેન્ડ જળવો એક વિજય છે અને એ વિજયમાંથી સ્વતંત્ર આયર્લેન્ડ મરજશે. આજે સ્વતંત્ર આયર્લેન્ડના માથા પર જીમેલો દેવ એ જ વિજયમાંથી કરતો માનમ પડે છે.

એ વિજયી જળવામાં ડી-વેલેરા, જળવાખોર હુકડીઓના નાયકોમાંનો એક હતો. એને જામ ડબ્લિનની બહારના ખોલાન્ડ મીલ્સ નામના રથજનો કમળે લેવાનું કામ આવ્યું હતું. એ રથજ દરિયામાંથી ભીતરતા અને ડબ્લિન તરફ આગળ વધતા અંગ્રેજોના રસ્તાની વચમાં આવતું હતું. ડી-વેલેરાનાં માણસો સૌથી વધારે કેળવાયેલા ને તાલીમબદ્ધ હતા. ખોલાન્ડ મીલ્સ પરથી આગળ વધતા અંગ્રેજો પર બમકેર ગોળાબાર વરસી રહ્યા. ડી-વેલેરાની તોપો ખોલાન્ડ મીલ્સમાંથી ડબ્લિન પડ્યું ત્યાં સુધી જરાડી રહી. છેવટે ડી-વેલેરા પર જળવાના સરદારનો હુકમ આવ્યો, કે આપણી હાર થઈ છે. જીવતા શરણે જાઓ. ખોલાન્ડ મીલ્સમાંથી ડી-વેલેરા બહાર આવ્યા, “તમારી ઈચ્છા હોય તો મને વિંધી નાખો, મારા માણસોને છુવવા દો.”

લશ્કરી અદાલતે એને વિંધી નાખવાનો ન્યાય ચૂકવ્યો, પણ પાછળથી ખમ્મર થઈ કે ડી-વેલેરા જાતે અમેરિકન છે ત્યારે એ હતું અને મહાયુદ્ધમાં અંગ્રેજ ખેલાડીઓને અમેરિકા પોતાની પડખે

તટસ્થ બોધિતું હતું એટલે કંઈ અમેરિકન-આયરિશ બળીયાખોરને વિંધી નંખાય !

દેવને ડાટ્મુર કારાગારમાં મોકલી દેવામાં આવ્યો. પછી આયર્લેન્ડને થોડાક સુધારા આપવામાં આવ્યા. સુધારામાં ખીજા બધા સ્વાતંત્ર્યપીરો વિંધાઈ ગયા હોવાથી એને પાર્કમેન્ટમાં બેસવા માટે ચૂંટ્યો. એ ૧૯૧૭માં છૂટ્યો. પણ પાર્કમેન્ટમાં એ કદિ ગયો જ નહિ. ૧૯૧૮માં ફરીવાર એને ગિરફતાર કરવામાં આવ્યો તથા લીકેનના કારાગારમાં મોકલી દેવામાં આવ્યો.

દેવ કેની બનીને લીકેનના કારાગારમાં બંડો હતો અને એની ગણિતમાં આરપાર જિતરી જતી શુદ્ધિ કારાગારમાંથી આગી જવાનો પરામર્શ સેવતી હતી. એણે એક પોસ્ટકાર્ડ લીધું તે તેમાં એક ફાર્પીવાનું ચિત્ર દોરવા માંડ્યું. દારૂગિયા ચિત્રમાં એક તાળામાં એક ચાવી બેસાડતો હતો. એણે એ કાર્ડ કારાગારની ચોકીમાંથી પસાર કરાવી બહાર મિત્રને મોકલ્યું. બહારના મિત્રને પણ દેવની ચાકાકી સમજાઈ નહિ અને કારાગારમાં ચક્કર બનેલા દેવ આવાં અર્થ નિનાનાં ચિત્રો કાઢતો ફરે એમ માની એણે તે કાર્ડને એક કળાદના ખાનામાં ભડસેરી દીધું. પણ ખીજા વાર એવી જ જાતનું એક કાર્ડ મિત્રના હાથમાં આવ્યું. મિત્રે બેળું ચકાવ્યું અને કાર્ડમાં દોરેલા માપની એક ચાવી તૈયાર કરાવી ખાનગી રીતે ડી-વેલેરાને પહોંચાડી દીધી. પણ તે ચાવી દેવની ખોડીના તાળામાં બેસતી આવી નહિ, એટલે વેલેરાએ માથુની એક ચાવી બનાવો બહાર પહોંચાડી. થોડા દિવસે દેવ માટે એક બાખરીની બેટ આવી. બાખરીમાંથી ચાવી કળકી પડી. અને એક સુંદર રાતે દેવે ચાવી લગાડી કમાડ ખોલી ચૂપચાપ કારાગારની બહાર ચાલવા માંડ્યું.

ડી-વેલેરાનો શિકાર કરવા સરકારી ફોતોએ અયરિશ ધરતી

ખૂંદવા માંડી ડી—વેલેરા મેનચેસ્ટર પહોંચી એક પાદરીનું કમાડ ઢોકતો હતો.

ગરામર તે જ સમયે પાદરી બાઈબિલમાં વાંચતો હતો, “આપણા ખખડાવો ને તે તમારે વાસ્તે ખુલ્લી જશે.” દેવે બારણું પદ ટોકરા માર્યો અને પાદરીએ બાઈબિલ વાંચી બારણું ખોલ્યું. દેવ પાદરીનો મહેમાન બન્યો. પણ મહેમાનને ન સંધરી શકાય એવી જોરદાર તપાસ આપશેન્ડ અને છઞ્ઞેન્ડમાં શરૂ થઈ ચૂકી હતી.

એટલે દેવ ખલાસી બન્યો અને એક જહાજ પર બહીમાં કોલસા પૂરનાર મજૂર બનીને અમેરિકાના બંદર પર પહોંચી ગયો. ન્યૂયોર્કમાં પહોંચ્યા પછી નવ દિવસે છઞ્ઞેન્ડે અજામ બનીને એના સમાચાર સાંભળ્યા. ડી—વેલેરાના પડછાયા ઢૂંઢતી અંગ્રેજ નોકરશાહી વીલી પડીને એનાં અમેરિકામાં આયર્લેન્ડ પર અપાતાં બાપણા સાંભળી રહી. ડી—વેલેરા યુનાઇટેડ સ્ટેટસ પર ફરી વળ્યો અને ઠેરઠેર બાપણા આપતો આયર્લેન્ડ માટે નાણાં ઉઘરાવા મંડ્યો.

પાછો એ આયર્લેન્ડ આગ્યો. સેલ્ડીક જહાજમાં એ પહેલો લીવરપૂલ જિતયો. ત્યાંથી એક સ્ટીમરના અમલદારને ૧૦૦ પૌન્ડની લાંચ આપીને ડી—વેલેરાએ પોતાને આયર્લેન્ડની ધરતી પર ઉતારવાની ગોઠવણ કરી. પણ લાંચમાં ૧૦૦ પૌન્ડ જેવી રકમ આવતાં જ ડી—વેલેરાને પોતાની કેબિનમાં બેસાડી અમલદાર પીવા ગયો અને પીવાય તેટલો દારૂ પીધો. અમલદારને નહિ બાળી કેપ્ટન જાતે તેની શોધ કરવા કેબિન પર આંખ્યો.

દેવે આ નવા આવેલા બચને જોતાં જ પોતે દારૂડિયો હોવાનો દેખાવ શરૂ કરી દીધો. એની આંખમાંના ડોળા ફરવા લાગ્યા, એની છલ લવવા લાગી, એના પગ લથડવા લાગ્યા.

“ચાલ, બાગ અહીંથી.” ડી—વેલેરાને પાણીયું મળ્યું, “મારો

સાથે મહેમાન પણ કેવા લઈ આવે છે !” ક્રેટન આ દારૂડિયાને જોઈને ખિન્ન થઈ ગયો અને ડી-વેલેરાને ઓળખ્યા વિના હાંકી કાઢ્યો. ૧૦૦ પૌંડ ગુમાવીને પણ પોતે સજામત રહેવા ખુશ થતો દેવ સ્ટીમર પરથી ચાલ્યો ગયો. પાછો પેતા અમતદાર સાથે આવ્યો. પછી વડાણ હંકારાયું અને ૧૯૧૯ની સાલના એક દિવસે દેવનાં છૂપાં પગલાં આયગિશ ધનંતી પર પડ્યાં અને આયરિશ ઇતિહાસની કાન્તીનાં પન્નિજો જાણે ફરીવાર જાગીને બેઠાં ધઈ ગયાં.

ડી-વેલેરાના અનુયાયીઓએ રાષ્ટ્રીય મંડળ બાંધ્યું. રાજા તરફથી વફાદારી-શપથ લેવાની ના પાડી દીધી અને પોતાની જાતને અંગ્રેજ ગાફોવાદ પાસે લગાડી પડેલી જમાતથી કેવળ સ્વતંત્ર જાહેર કરી. પછી આંતરવિગ્રહ સર્જ થયો. અંદર અંદર અથગ લોકો રડાયાં. આયર્લેન્ડના ઇતિહાસ એ કમલને લોરીના અદ્ધાર આલેખ્યા રાખ્યો છે.

પછી ૧૯૨૧ના જુલાઈથી ચાર માસ સુધી વાઢાધારો ચાલી. છેવટે સંધિપત્ર ઘડાયું અને સ્વીકારાયું. એ પ્રમાણે અલસ્ટરને ગિપ્પુડું પાડી દેવામાં આવ્યું અને બાકીના આયર્લેન્ડને કુમિનિયન નેટવર્ક આપવામાં આવ્યું. પણ ડી-વેલેરા અને એના દોસ્તોએ ફરીવાર એ સંધિને નકારી. સંધિની શરતોને વખોડી કાઢી. પાછી ફરીવાર આંતરવિગ્રહ આયર્લેન્ડની સીમામાંથી અમડી ઉઠ્યો. પણ એ વિગ્રહ બને જાગ્રુઓ થાકી ગયા પછી એની મેળે શમવા લાગ્યો. બંને જાગ્રુએ જંદુકો હોંકે મૂકવાના હુકમો આપ્યા.

પછી ૧૯૨૭ની સાલ આવી. કોસંગ્રેવની સરકારે એક ગિલ પસાર કર્યું. ડી-વેલેરા અને એના ૪૩ મિત્રો આયરિશ પાર્લામેન્ટમાં આવ્યા. બીજી ચૂંટણી વખતે ડી-વેલેરાનું જોર ૫૭ નેટવર્ક થયું અને છેવટે ૧૯૩૨માં ડી-વેલેરાની જલ્દમતિ થઈ. પરિણામે કોસંગ્રેવ પ્રમુખપદથી પરવારી ગયો અને ડી-વેલેરા પ્રમુખ થયો.

રાજશાહીનું શમન

પીસમા શતકના રપેનમાં રાજશાહીનું પ્રતીક આકાશોનમાં તેરમો ત્રણ પાયા પર ટેકવર્ધ રહ્યો હતો. એક જમીનદારી, ધીમું લશ્કર, અને ત્રીજી ધર્મસંસ્થા.

રપેનની એક ટકા વરતી એકાવન ટકા જમીનની માલિક બની બેઠી હતી. જમીનનો ખેડનારો વર્ગ, જલમહેનત કરનારો ખેડૂત, જમીન વિનાનો જમીનનો વેડીયો હતો. રપેનનો મોટો જમીનદાર આજ્ઞાનો ડ્યુક હતો જે બેલ્ગિયમ નેવડા જમીનના કટકનો એકલો માલિક હતો. જમીનદારો જમીનમાં પૈસા રોકતા નહોતા. જમીનનો કસ ચૂસાતો જતો હતો. જમીનને ખેડનારાનો કસ પણ ચૂસાતો હતો. રપેન પર નહેરોને લાવવા દેવામાં આવી નહોતી, ખેતીવાડીમાં ચંત્રનો ઉપયોગ જાણે નિષેધાયેલો હતો.

રપેનની છાતી પર રપેનનું લશ્કર આડે પહોર-કૂચકદમ કરતું થડકતું હતું. લશ્કરના સાવસો, સરદારો હતા, એકવીસ હજાર

અમનદારો હતા તત્કરી જમાત રોષ્ટ્રની ઉપજનો થોથો ભાગ ખાઈ જતી હતી લશ્કરી જમાતને રાજવાડાશાહીએ મળેના અદાતનો જ નાગરિકોના ન્યાય જોખતી.

અને રોષ્ટ્રના જીવનમાં ધર્મસંસ્થા બાળકમાં પથરાયેલી પડી હતી. એ મગ્યામાં ચાલીશ હજાર આચાર્યો અને પાંડિત્યો એવના માથા પર નિરતર નેકી પોકારતા તાળવું ચૂંટતા હતા. મૌને મગ્ગાર પગાર આપતી હતી, કારણકે સૌ ગજશાહી, જમીનદારશાહી અને લશ્કરવાદને આશીર્વાદ આપનારા હતા ધર્મસંસ્થા મોટા મોટા ખેતરોની, ખાણોની, ઉધોગોની, વહાણવટાની, અને જોકોની માનિક હતી, મનુષ્યની આધ્યાત્મિક ઉન્નતિની સાથેમાથે તેની વ્યાપારી, ઉધોગી, રાજકીય અને નાણા વિષયક ઉન્નતિ કરવા ધર્મ મંચી પડ્યો હતો. રોષ્ટ્રમાં ૪૫ ટકા નિરક્ષરતા હતી અને તેથી તે જ્ઞાનનું નિષેધાયેનું કળ નહિ ચાખનારી વસ્તીમાં ધર્મસંસ્થાની નિરકુશ જુલમી સત્તાઓ જામી હતી ધર્મનિન્દા ફેલાવવાની શુનો હતો, અને ૧૯૩૧ સુધી ધાર્મિક બામતની અદાતની સત્તા આચાર્યો પાસે જ હતી.

પણ એના ત્રણે થાભના પરથી એના પોતાના જ ભારને કીધે રાજવાડાશાહી ૧૯૩૧ની સાનમાં મનડી પડી અને થાભવાએ રહી ગયા રાજવાડાશાહીનો મૃત્યુઘટ સમગ્રાય તેણે વાગ્યો નહિ, રાજવાડાશાહીની દક્ષિણ જાણ પડે તેમ ઉજ્જવર્ધ નહિ. ફક્ત ચૂંટણી થઈ અને વહેલી સવારે મૌને ખગર પડી મર્તકે રાજવાડાશાહી ખરી પડી છે. રાજ આનંદનંદ્રો એક ફટાકડો પણ ફેડ્યા વિના સનામત મેડિડમાંથી નીકળી નાકો એ ગજશાહીએ પાંચ મૈકાઓથી એવન પર એકમારો ચરખો ચલાવ્યો હતો, ચાણુકો વીઝી હતી,

રાગ્નશાહીની દૈવી સત્તા ॥ મારુલુ દમ ॥ દાખના હતા અને એક જ ગતમા

એક જ રાતમા રજવાડાશાહી પૂરવાના ૧૫ પગથી ઉખડી મર્ડ ઉખડી મર્ડ અને ઇતિહાસની ધૂળમા નિર્ધાર્મ મર્ડ જાણે ૩૫૫ પગથી ઇશ્વરજી હુ ખરી પગથુ અને ધૂમાડા થઈ ધમા મધુ શો ઇતિહાસ ને શા એના પગિમળ ' ગળના દડ નળવનો તાજ ને નળગાળી મધુ ૧ જો ધ તીમાથી ડિગ્ડુ હતુ તેમા જ માગીમર થઈ ગડ

એ બધુ કેમ થયુ ? એ મધુ એમ થયુ જેમ બીજુ મધુ થાય થાય છે તેમ એ પણ થયુ

થયુ એમ કે ૧૮૩૦ ॥ ડિસે મુગની એક અ વાગી ગતે મેફિની એક શરી પર એક ધગડી દેખાતી રહિત ઉતાવળી જતી હતી એતુ ૩૫૫ શરીર જાણે ગોગમટોગ ગળડણ હતુ એનો મ્યુન દેવ અને તેમાનો આનાક ચહેરા, મોટા જડમા ને દેડકાની હોર તેરી દગમગતી અળશિયા જેની આમે મધુ ૧ જાણે ઉતાવળુ હતુ એકલી દાઢી જે મોટા ચહેરા પર પ્રમાણસર નહોતી તે જ આરામથી ફગ્દરતી હતી

" એના એ, આઝાના આઝાના " કાઈએ એો થોબી દર્દને કહ્યુ હોત કે " જે વગસમા તુ જ રપેનનો વડોપ્રધા ॥ બનવાનો છે" તો, એણે માન્યુ નહોત, કાઈએ પણ ન માન્યુ હોત

પણ એ જ અધારી રાતના એક બીજી મોગી યક્તિ એક ભારેખમ મોરકાગમા માફિની એક બીજો ગરેતે થઈને સગી જતી હતી અદર બેડેવી એ વ્યક્તિ જિંચી ને ભરાવદાર હતી અને અછડ ને રોનકદાન હતી એ વ્યક્તિ સામાજિક સ્થાનમાય મૌથી જિંચી અને ઉમદા હતી પાચસો વગસથી તાજ પહેંગતા, દડ ધરતા માગીનરીન કુકુળમા જન્મી હતી અને તેથી નજવી હતી

પણ એક ગતી ઈટાચાગા રાતા મકાનની દિવાન પાસે એણે મોટા અટકાવી મકાનો મોખરે માનવમેજની જમા થઈ હતી જમા થએની જનતા જૂમરાણુ કગતી હતી અને હમતી હતી “આ કારાગારની આમપામ આ લોક બધા કેમ જમા થયા છે ?” પેનાએ મોગી મોટરમાથી મોગે ચડેરા નટકાવીને પૂછડ

પણ એ જ રાતના એ જ કારાગારની અદર એક વિચિત્ર એરી સભા મળતી હતી જાણે એ પ્રધાનમંડળની સભા હતી પ્રધાનો દફતર વિનાની સરકાર હતી એ મંડળને ગજનએ પ્રધાન મંડળ બના યુ નહોતું એ મંડળી તો ક્રાન્તિકારીઓની હતી એ મંડળીમા જેન પખીઓ પાખો ફફડાવતા હતા ને જોડવાનું શોધતા હતા અને તેથી તો પેત્રો હિતાવળો ચાનતો અધારાના ઓળા જેવો આઝાના એક છાપાના ખગરપત્રીના ધરમા ચૂપચાપ પેમતો હતો એ ખગરપત્રી ‘લડનદાઈ’નો હતો શુ કરે’ આ અઠવાડિસામા એવુ જ ચાનતું હતું ક્રાન્તિકારીઓ કાગળાગમા ધકેનાઈ જતા હતા એ પકડાતો તો એ ય પૂર્ગા જાન ને’

પછી પેની બારેખમ મોટરમા જિંદી નીચી થતી વ્યક્તિ જે રાગ આનદોઃઓ હતો તે ચિતાવુર થઈ’ રાગમહાનનો દગાજો પડોચો ચિતાવુર શુ કામ ન થાય ? પાચસો પાચસો વરમમા જે માબજ્યુ નહોતું તે બાજે એની દયેગીમા નખાઈને પડ્યુ’ જે ગ્વખે પણ શોચુ નહોતું તે સગી આમે દેખવાનુ થયુ’ કોઈ વખતમા નહિ ને એના જ કાગમા લોક જમી જાકયો ને રાગશાહીને પેન્શા આપી દઈ પ્રગતત્ર સ્થાપવાની વાત કરવા લાગે

અને તેથી એને ચિતા ન થાય શુ ? એની આખોમા, કાનમા, નાકમા, એના અણુ અણુમા બગવો બરાડતો હતો, એણે ઠાઈ ન

પણ તેમ રોમાય અનુભવો, દ્રવ્ય પર આસના પૂતળાં જેવા બિભેતા અગ્નિકેઓ અને અંદર પેસતી મોટાને ઝૂકીને સનામ ભરી તે પણ એણે ચિંતામાં જોઈ નહિ, અંદર મહાનયની આસ-પાસના આગમાં એનો અભિગેહ કરતા ફવારાઓ તરફ, ફવારાઓની ઢિનાગી પર બિભેલી અને પાળીની અંદર પાતાનું ઉપગૈત નાગી અપ્સરાઓની પણ એણે દરકાર કરી નહિ.

એ તો ઉતાવળો મોટામાથી બિતરી પડ્યા ઉતાવળો સીડી ચઢી ગયાં અને ઉતાવળો ઓરડામાં ઘૂસીને ટેનિદાનન બ્રગ્ધું ઉડાવતો જાન અને મોં પર ગોઠવતો એના મંત્રીઓ માથે ઉતાવળા આન બોલી રહ્યા.

“જેનમા પૂગયેલા કાન્તિકારીઓની મુલાકાતો બધ કરવો, એમનાં તાર દપાલ પં સખત ચોડી મૂકો, એમની ચાલ ચનકત પં ચોક્કસ તકેદારી રાખો.”

“હા, જેની નામદાની આજ્ઞા.” એવો ત્યારે એણે જવાબ સાબળ્યા ત્યારે જ એનો શ્રામ જગાહ હેઠો બેઠો, પણ પાછું એને યાદ આવ્યું ને એ બરાડી બિંધો. “હા શુ, મારું કપાળ ? પેશો કાન્તિકારીઓનો સરદાર આનકાના ઝામેરા જે અંદર છે ને...”

“હા, હજુર !”

“તેને ગઈ કાલે જ બરામર સત્તરસો આદમીઓ મળવા આવ્યા હતા. દરેકે પોતે ઝામેરાનું સચું છે એમ કહીને તેની મુલાકાત લીધી હતી. શુ સાલું અંધર ! અંધરની પણ હદ હોય ને ? હવે એ એકદમ બધ કરી દો.” રાગએ ઉતાવળી આજ્ઞા કરી.

“હા, હજુર !”

પણ તે અંધ થયું નહિ. જામેરાની મુઠ્ઠાકાત તો મત્તરસોએ લીધી પણ પછી થોડા જ સમયમાં જામેરાને છોડવો પડ્યો. ત્યારે સત્તર દબાર બધ્યા હતા. અને થોડો ડોન-મેન્યુઅલ-આજાના તો બદાર જ રહ્યા હતા. તે પણ મો છૂટેકાને આપી મળ્યો હતો તથા કાન્તિકારી મમત્તો કરતો હતો.

રાગને કોઈએ સલાહ આપી કે ઘણું વરસોથી અટકાવેલી ચૂંટણી થવા દો.

અને એ સલાહ રાગને કબૂલ કરવી પડી. પછી ચૂંટણી થઈ. અને તેમાં કાન્તિકારી સમિતિનો વિજય થયો. કાન્તિકારી સમિતિ સરકારે ધડવા એક ડોક્ટરના ઘરમાં બેસી હતી. રાજશાહીની પળો ગળાવા લાગી હતી.

પછી કાઉન્ટ રોમાનોન ઉતાવળો આવકોનઝો પાસે પહોંચ્યો. રાગનો એ પરમ મિત્ર અને રૂપેનનો સૌથી શ્રીમંત જમીનદાર હતો.

“રાગ સાહેબ, ગાદી છોડો અને બાગી બવ.” રોમાનોને રાગ સાહેબને કિંમતી સલાહ આપી.

અને રાગ સાહેબને શરીર પર હાથતા માયાની સલામતી એ સલાહના સ્વીકારમાં દેખાઈ ગઈ. પાંચ શતક જૂની રાજશાહી અંદરથી સડી ગયેલા અંડેર જેવા ઝાડની જેમ ધરાશાયી થઈ ગઈ અને અંદૂકના એક પણ અવાજ વિના ધૂળભેગી બગી ગઈ. શો હતિદાસ ને શા એનાં પરિજનો ! એ કેવાં અચૂક, આવશ્યક અને અનિવાર્ય હોય છે !

ભુમધ્ય પરની લાલ પટ્ટી પર

છતિદાસ રમવા નીકળ્યો 'તો. ભુમધ્ય પરની રાતી થતી પટ્ટી પર છતિદાસનાં પરિચિત્તો પૂર્વ તૈયારી કરતાં'તાં.

રાજશાહીનું શમન ઘઈ ચૂક્યું હતું. ખાલી પડેલા રાજમહાલપના એક અખ્યાસ ખંડમાં એક મેજ પર એક કુતેન્ડરવાળી નોંધપોથી પડી હતી. એમાં એક તારીખ હતી. એપ્રિલ ૧૩, ૧૯૩૧. નોંધપોથીમાં મુચાકાતોના આખા અઠવાડિયાની તારીખોનાં ખાનાં ખાલી હતાં. એ અઠવાડિયામાં છતિદાસે એક જ વાત નોંધી. પાકી ઉડેલી રજવાડાશાહી છતિદાસ વૃક્ષ પરથી ખરી પડી હતી. રપેનમાં જન્મતાં લોકપરિચિત્તોએ રાજશાહીને રપેનની બહાર જન્મતાના પ્રાણની એક જ ફૂંકથી ફેંકી દીધી હતી.

પણ રાજ આજફોનઝો એમ એમનો એમ, બંદૂકનો બાર કયાં વિના, જરા જોટલું પણ ધમસાણુ કયાં વિના, એકાએક કેમ ચાલ્યો ગયો ? કદાચ ખૂનાગરકી ટાળવા માટે, કદાચ રાજાની

ક્ષેમકુશળતા સાચવવા માટે, કે કદાચ એના અમાધ્ય રોગથી ગિભાર અને બાળકોને અચાવત્રા માટે.....!

આલકોનજો રાતોરાત્રા મોટરકારમાં કમ્પાઈન્ટના પહેાંચેા. બીજી જ સવારે રાણી ટ્રેનમાં પેરિસ જવા બેપટ્ટી ગઈ. આગતી આખી રાતનો રાણી અને એના બાળકોને ઉગ્નગરો હતો, કારણકે એમના ઉતાંગની અદાર લોકોનાં રોજાં જમ્યાં હતાં, અને આખી રાત જગારા માગતી બત્તીઓનાં આંજી નાંખે એવાં અજવાળામાં આ રાજકુટુંબને વિકરાળ પડછાયા નાચતા દેખાતા હતા.

જામોગએ કામચલાઉ સરકાર સ્થાપી. મરકારમાં સૌએ પોતા-પોતાની જગા સંભાળી. એક જ જગા માટે સૌ સર્વાનુમતે સંમત હતા. એ જગા યુદ્ધ ખાતાના પ્રધાનપદની હતી. એ પદવી પર ડૉન મેન્યુઅલ આઝાનાનું નામ એકે અવાળે ઉચ્ચારાયું. આઝાનાએ યુદ્ધખાતાનું પ્રધાનપદ સંભાળી લીધું, અને જીતાઈથી ઓકટોત્તર સુધી કોરટીસના પ્રધાનમંડળમાં એ ચૂપચાપ બેસી રહ્યો. ચોમામાના દેડકા જેવો એ ક્યારેક રણકો ઉઠતો પણ તે લશ્કરી અંદાજ પર બોલવાનું હોય ત્યારે જ, તહિ તો બીજા બધા વિષયોમાં એ ચૂપચાપ માંબબ્યા જ કરતો.

વીસ વરસ પહેલાં એ કેવળ સાહિત્યશોખીન હતો. સાહિત્યના શોખમાં એક વધારાના શોખ તરીકે એ લશ્કરી અંદાજને યુદ્ધના વ્યૂહો વગેરે ઉઠેતો હતો. “ આઝાના જેવા સાહિત્યશોખીન શાંત નાગરિકને આ શો ત્રિચિત્ર શોખ ! ” લોકો ટીકા કરતા હતા.

“ કારણકે વીસ વરસની અંદર હું યુદ્ધખાતાનો પ્રધાન બનવાનો છું. ” આઝાના હસતો બોલતો હતો.

૧૯૭૧ના ઓક્ટોબરમાં ઝામોરા સરકાર એક ગંભીર કટોકટીમાં ઝડપાઈ. રાજ્યધારણમાં આવેલી “ નેસ્વીટ મંડળ ”ને વિસર્જન કરવાની એક કદમચી રોમન કેથોલિક ઝામોરા પ્રજાની જિંદગી. એણે તપી જઈને વાંધો લીધો. એણે પોતાનો વાંધો નોંધાવી રાજ્યનામું પેશ કર્યું. સરકાર માથા વિનાની થઈ પડી. સરકારી વડો નિવૃત્ત થઈ ગયો. પ્રધાનમંડળની પાટલી પરથી આજસુધી ચૂપચાપ બેઠેલો આઝાના સળવળતો જિભો થઈ ગયો ને બોલ્યો, “ તો સરકાર હું ચીસા.”

તે મિનિટમાં આઝાનાએ નવી સરકાર બનાવી. ઝામોરાને ધણાજ માનની પણ મત્તા વિનાની એવી એક જગ્યા પર શોભાના પૂતળા તરીકે ઝાંકવામાં આવ્યો. આઝાના મુખ્ય પ્રધાન બન્યો. રોમન રાજકારણમાં લોકોને ધીળા ચહેરાવાળો ઝામોરા છીછરૂં નાક ઢલાવતો કાચથા જેવો ફરતો હતો ત્યારે એની પીઠ પર આઝાના એકાએક દેડકાની જેમ કૂદીને બેસી ગયો, અને બે વરસ સુધી આઝાનાએ સરકાર ચલાવે રાખી.

એ આઝાનાની સરકાર આદર્શવાદી હતી. એ સરકારમાં આદર્શવાદીઓનો મેળો જામેલો હતો. એમાંના ધણા ખરા સાહિત્ય-શોખીનો, બુદ્ધિવાદીઓ ને અધ્યાપકો હતા. અત્યંત જ વડાઓમાં રાજકારણીઓ કે લસ્કરી નાયકો ન હતા પણ ડો. મેરેનોન જેવા ડોક્ટરો હતા, હિનામુને જેવા ચિંતકો હતા, ને ગેસ્ટ જેવા નિર્જાલ લેખકો હતા.

નવા ને સ્વતંત્ર રોમન રાજદૂતો પણ એવા જ તરંગી જમાતના હતા. સાલવેડોર નામનો એક અધ્યાપક જીનિવા મોકલાયો, બીજો નવલકથાકાર રામોન ઘંડન ગયો, જર્મનીમાં એક બુદ્ધિવાદી અને

હિંમત સમાજવાદી આરા કવીરેઈન નામનો પહોંચી ગયો. અને જુલોયો વાળે ને મેડ્રિડમાં 'મેન્સેરટર ગાર્ડિયન'નો ખજરપત્રી હતો તે મેકરીડો ગયો તથા રોમમાં ગ્રેગરીઅલ નામનો એક કવિ મોકલાયો.

નવા પ્રધાનમંડળમાં ખજરપત્રનો એક પ્રતિનિધિ ડોન-ક્રાન્સિરોડો-કારગો કેમેરેરા નામનો હતો. પ્રધાનમંડળનો એ આગળ પડતો સમાજવાદી સભ્ય હતો, અને એ પ્રધાન થતા પહેલાં ધંધે ધર રંગનારો કારીગર હતો. પ્રધાન થયા પછી એ એક ભવ્ય ખાણમાં ભાગ લેતો હતો ત્યારે એની યજમાને એને પીરસતાં પૂછ્યું, "આર, કેમેરેરા, હું માનું છું કે તમે આવા મોટા મકાનનો અંદરનો ભાગ કદિ જોયો નહિ હોય!"

"જેવી મારા હાથની લથેળાને હું 'પિછાણું' છું તેવું જ આ મરનું અંતર મને જાણે છે. પાંચ વરસ પહેલાં મેં ને ચીતર્યું હતું. તમારા માથા પરની છત જુઓ; એ મેં ચીતરેલી છે," કેમેરેરા જરાક વધારે મોટો ઠાળિયો મોડાની અંદર ચકતો બોલી જાયો.

કોરટીસમાં નવા ચૂંટાયેલા પ્રતિનિધિઓની ૧ એની વાત હતી. એક જૂનો ખખડધજ ગજકારણી ને કોરટીસમાં ધણાં વરસોથી બેસતો હતો તે મેલકવીડીસ અલ્વારેઝ નામનો આ વખતે પણ બેઠો હતો. પણ આ વખતે કોરટીસમાં તદ્દન નવી જાતના ડેપ્યુટીઓ ચૂંટાઈને આવ્યા હતા તેમાંનો એક નવો આવેશો ડેપ્યુટી મેલકવીડીસને અભિનંદન અપવો હતો, "હસો...આપ મને જૂલો ગયા છો !...એ વરસ પહેલાં સેવિઝીમાં, આપનાં પોટલાં ઉપાડીને ને પોર્ટર લઈ જતો હતો તે જ હું....." ખીન્ને એક જૂના વખતનો મરકારી એક્સિસનો હારખાજ હતો તે પણ ડેપ્યુટી

ધર્મને આપ્યો હતો. અને એક તેમની વડસની ઉમરે નિશાળે બળવા જતો હતો કારણકે તે ય કાર્ટીમમાં ચૂંટાયો હતો.

નવી મંચરે અગત્યવાદી રીતેનો કાર્યક્રમ લખવા માંડ્યો અને રાજ્યધારણને નવેસરથી ઘડવા માંડ્યું.

એણે ધર્મને ઉમેડી નાખવાનો અને સગકારને ધર્મથી મુક્ત કરી દર્મ દરેક ધંધાના અમજીવીઓની સગકાર રચાવવાનો નિર્ધાર જાહેર કર્યો. એણે ગેઠાપદેસર બાગકના વનજીને ગેઠાપદેસર કહ્યું, પ્રાથમિક શ્રેણીની કુળિયાત બનાવી અને એને મતાધિકાર આપ્યો. એણે પરસ્પરની સંમતિથી જ છુટાછેડાને શક્ય કર્યો. અને એની પરદેશનીનિએ કુળિયામાં પડેલી વાર રાષ્ટ્રસંઘર્ષ પોતાના બંધારણમાં બદલાવ આપ્યું તથા રાષ્ટ્રસંઘની ગજ વિના એને કોઈપણ દેશ સામે વિમુક્ત કરશે નહિ એવો અભિપ્રાય મૂક્યો.

નવી સરકારે એની એકએક વાણી અને એકએક આચારમાં ઉદારમતવાદને વહેતો કરી દીધો. ઉદારમતવાદમાં એ નવી સરકારના દુશ્મનો હથિયાર સજ્જતા ગણ્યા. નવી સરકારે વાણીરવાતંત્રને એટલું બધું વહેતું કહ્યું કે જે વાણીરવાતંત્રના પિનામમાં જે માનતા હતા તેમને પણ બેધમ બોલવા દીધા. અતિશયિત આગમથી આજોરવા માગી. સરકારના મંચાલકોએ ઉદારમતવાદમાં પોતાની હસ્તીનો ખ્યાલ પણ બેદરકાર્યો. એ બધા આદર્શવાદીઓ માનતા હતા કે વિશ્વવ વિના અમાજ કાયાપણ કરશે. એ સૌના ખ્યાલ મલત હતા, એ બધા ખોટા હતા. ૧

નવી સરકારે ઉમરાવજાઓ અને ઉમરાવજાઓના ઈલાખો પાછા ખેંચી લીધા. પણ તેમની સામાજિક હસ્તીને હાથ અડાડ્યો નહિ. છવીમ લીંટીઓના વંજાણવાળો ઈલાખ ધરનાર

આદમાના ડચકનો ઈસ્કામ પણ પડાવી લેવાયો અને ડપૂક સાદો ને સડ સિનોર નામે ઓળખાઈ રહ્યો. પણ ડપૂક ઓફ આદમાને પોતાને હિપેડી નાખવામાં ન આવ્યો. રોબનના મતે જમીન નહિ ખેડનારા એવા બધા બેહાખાહિની જમીન સાચા ખેડનારાઓને આપી દેવાની લંબાણ યોજના તૈયાર થઈ અર્ધ પણ તે કાગળ પરથી બિનરે તે પહેલાં પ્રતિક્રિાન્તિએ પાસો ફેંક્યો.

દેવજોને પણ આજ્ઞાનાએ ગેંગકાપદેસર કદી દીધાં, ધર્મસંરચાઓની એકેએક સત્તા અને તેમના ખાસ લક્ષો પડાવી લીધા, પણ મોટામોટા આચાર્યોને જરા જોટલા પણ હિપેડી નાખ્યા નહિ. ૧૯૩૩ના આજ્ઞાનાના ધાર્મિક કામદારોએ એક કરોડ પૌંડની કિંમતની ધર્મની મિલકતને જપ્ત કરી, ધાર્મિક મંથોને નાબૂદ કર્યા. તથા પાઠરીઓને ધર્મોપદેશ કરવા પર પ્રતિબંધ મૂક્યો.

એક મોટા પ્રકાશનું પૂર આવતું લોગ તેમ રોબન પર નિશાળો પથરાવા માંડી. પહેલે 'જ' વરસે દગ લગ્નર જોટલી 'ધી' ગઈ. લસકરમાંથી મોડો કાઢવા જૂના લસકરી અમલદારોમાંથી દસ લગ્નર જોટલાને પેનશન આપી દેવામાં આવ્યું, એટલે મવાક્કનો સત્યાગ્રહક નિશાળ આખવામાં આવ્યો.

પણ ૧૯૩૬ની પાનખર કાળથી રોબનમાં પ્રતિક્રિાન્તિ ગર થઈ ચૂકી હતી. પ્રતિક્રિાન્તિના પાસવી પડાયા જેવો એક બેરોડા પ્રતિક્રિાન્તિનો નાયક હતો તથા મીસ રોબેલ્સ નામનો એક જીવવાન કેથોલિક પ્રતિક્રિાન્તિનો સિદ્ધાંત આખનારો હતો. એ બન્નેએ હિમરાવોને ઊભા કર્યા. જેકરો સાથે મસલતો ચલાવી, ધર્મના વડાઓને ટેકા લીધો. મીસ રોબેલ્સની સરદારી નીચે એક મવાક્કનો સંઘ ગમ્યો.

બેરોક્ષ આજનાના પ્રધાનમંડળોમાંથી છૂટી થઈ ગયો. કારણકે એને સમાજવાદીઓ માથે બેસવું રુચતું નહોતું. એ છેક સરઆતથી આજના સામે કાવતરા રચતો હતો પણ પ્રજાતંત્રવાદના જ નામમાં ક્રાન્તિને વખાણતો હતો એ જૂના રૂપેન સાથે પ્રેમ કરતો હતો. એ પોતે એક ઉદ્ધામવાદી ટોળાકીનો પ્રમુખ થયો હતો છતાં આચારમાં ઉદ્ધામવાદને કુંકરાવતો હતો. એ મોડું કાકીને અવગણ્યાથી ઉચ્ચારતો કહેતો હતો કે ખેતીવાડીના સુધારાની વાત ગરાબર છે પણ ધીમેધીમે, અમજવી જનતાની સરકારની વાતની કાચુ ના પાડે છે પણ કૅથોલિક રૂઢિઓનું અપમાન કરીને નહિ. કેટલેક સ્વસત્તાની વાત ઠીક છે પણ આજના કહે છે તેમ એકદમ નહિ. લશ્કરમાં સડો સાફ કરવાની વાત પણ માગી છે, પરંતુ અમુક હદ સુધી જ. એવી એવી અનેક ગોળમટોળ વાતો ગબડાવતો એ આજનાના ઉદ્ધારમતવાદમાં કાવતો હતો અને એના અનુયાયીઓને જમાવતો જતો હતો. બેરોક્ષ અને ગીલ્ડ રોમેક્સ એ રીતે પ્રજાતંત્રવાદી સરકાર પર લૂંટી પડવાની અને રૂપેનની રાતી થતી ધરતી પર સામ્યવાદી વિચારો કરતાં લાથ માયાંઓને એક સામટાં ઉતારી લેવાનો બળવો પુકારવાની બળ પાથરતા હતા.

એના અધ્યાપક બાપની જેમ એ લશ્કરી, ધાર્મિક તથા પ્રતિક્રાન્તિવાદી હતો. એ ક્રાન્સ, બેલ્જિયમ અને ઓરિંડ્યામાં યોસિક સંસ્થાઓ જેતો રહ્યો. એણે અમેરિકામાં પત્રકારિત્વની તાલીમ લીધી. ત્યાંથી પાછો રૂપેન પડોંચ્યા પછી એ એક મોટા જમીનદારની છોકરીને પરણ્યો અને રાજકારણમાં પેડો.

સાલામેન્કા તરફથી એ કોરટીસમાં ચૂંટાયો. અને તરત જ સમાજવાદીઓનો સરદાર બન્યો. પણ કોરટીસમાં એના પક્ષને મેકડો ન મળવી જોઈ એ એવો સવાલ રજુ થયો. એ જીએલ થઈને

લખૂડી જિહ્યો, “જો આનું જ નામ કાન્તિ હોય અને જો અમારે માટે કામને ન હોય તો તમે અમને કાંઈ મૂકી શકશો, પણ તમે એ કેમ કરો છો તે હું જોઈ છું. જો તમને કાયદા માટે માન હોય, તો તમારે અમારી ચૂંટણી કાયમ રાખવી જોઈએ. જો તમે અમારો કોર્ટીસમાં બેસવાનો દક્ષ પ્રયત્ન કરો તો તમે કરેલી કાન્તિને કાયદાની કે પ્રજાસત્તાકવાદની કાંઈપણ વાત કરવાનો દક્ષ નથી.”

ઉદારમતવાદી કોર્ટીસના ઉદાર નેતાઓએ એને બેસવાની રમ આપી અને એરને મળે ઉતારી જવાની તૈયારી બતાવી.

પછીએ જાઓ. પછી એણે કાવતરાં પાચરવા માંડ્યાં. જેનીટ સંધને વિમિની નાખવાનું ગિજ આખું ત્યારે એ એના સાથીઓ સાથે વિરોધ તરીકે આવી નીકળ્યો અને એ પ્રજાતંત્રવાદી સરકારનો નાશ કરવાની વાતો કરવા લાગ્યો. એણે આંતરવિપ્રલની વાતો રમતી મૂકી દીધી. એણે ભવાળોનો એક સંધ સ્થાપ્યો. અને પ્રજાસત્તાક તંત્ર સામે યુક્તી દુરમનાવટ શરૂ કરી. પછી આંતરવિમલ ફાટી નીકળ્યો ત્યારે એ પોર્ટુગાલ નાસી ગયો.

અને છેલ્લે ક્રીકોને-સ્પેનના બળવાખોરોના સગદારને. હવે સરમુખત્યાર થઈ બેઠેલ ક્રીકોને ઓળખ્યા વિના કેમ ચાલે?

ક્રીકો એના વર્ગની બટનામાં સાંપડેલો પશુ છે, એના જીવન-સંજોગોમાં જામેલી મૂડીવાદી નીતિમત્તામાંથી નિતરેલો માનવપદાર્થ છે. એની બુદ્ધિ ને દિગ્મતનાં ધણીવાર વખાણ થઈ ચૂક્યા છે અને એની નજરમાં જિતગી છે તેવી સ્વદેશમક્તિ પ્રમાણે એ રાષ્ટ્રતાદી છે જ, એથી ય આગળ એ તો આદર્શવાદી પણ છે. કેમ ન હોય? આદર્શવાદ મૂડીવાદનું તત્ત્વજ્ઞાન હોઈ મૂડીવાદમાં રમતા સાધુને અને સરમુખત્યારને એ વિના ખીજ એકે વિચારણા પચી શકે તેવી

નથી હોતી. એવા મૂડીવાદી સદ્ગુણસંપન્ન ક્રીડાએ જૂની સમાજ-
રચનાને બળવી રાખવા જે વિગ્રહ જમવ્યો અને રપેનબરપર
રપેનિશ નરનારીઓનો સંદાર મચાવવા લોખંડ, લોહી ને અગ્નિના
મૂશળધાર વરસાવ્યા, તે ક્રીડા જો એ વિગ્રહ ભારી જાય તો, યુરોપમાં
ફાસીઝમના પાયા હચમચી ઊઠે, અને એ પોતે વિકૃત માનવતાની
એક કરુણ ને કારખી છબી જેવો રંગની ને ડેનીઝીનની જેમ
રખડતો થઈ જાય તથા પોતે જોનો વિનાશ કરવા મચી પડ્યો હતો
તેના સર્જનને મદદ કરે છે એવો સંભવ હતો.

ઐતિહાસિક અકસ્માતોનો ક્રીડા પહેલા વર્ગનો દાખલો છે.
બળવાખોરોના એકમાત્ર સેનાની તરીકે શરૂઆતમાં ગણના થઈ
નહોતી. સાચો સેનાની તો કામલો-સોટલો હતો. પણ જુદાઈમાં
એનું ખૂન થયું, અને ખીજે સરદાર સાનજુરજો વિગ્રહની શરૂઆત
પછી ત્રીજે જ દિવસે એરોપ્લેનમાંથી પછડાઈને મરણ પામ્યો.
ક્રાન્કોએ ફાસીસ્ટોના એ એ નેતાઓનાં જૂતામાં પગ ભરાવી મારી
મૂક્યું, અને પરિસ્થિતિઓ અનુકૂળ હતી. એની પાસે મૂરના મૃત્યુહતો
જમા હતા. વિગ્રહ શરૂ થયા પછી બરાબર એ માસ પછી ક્રીડા
બળવાખોરોનો મુખ્ય સરદાર બન્યો. અને ૧૯૩૬ના ઓક્ટોબરની
૧લી તારીખે એને રપેનિશ સ્ટેટના વડા તરીકે સર્વાનુમતે સ્થાપ-
વામાં આવ્યો.

પાંચ ફૂટથી ઊંચો નહિ એવો, નાજુક હાથોવાળો, ધાટીપા
ચહેરાવાળો ક્રાન્કો મેડ્રીસિયામાં ૧૮૯૨ની સાલમાં જન્મ્યો હતો.
રપેનના ફાસીસ્ટ બળવાખોરો એને બાળસેનાની તરીકે ઓળખે છે.
જે ઘરમાં એ બેબી જનરલ સાંપડ્યો તેનાં ફરજંદ કેટલીયે
પેઢીઓથી ઘરકર કે નોકા ખાતામાં નોકરી કરતા આવ્યા છે. ક્રીડાએ
પણ શરૂઆતથી જ લશ્કરી તમજા આગળ પડતી દાખવી અને

એનો બાઈ રેમોન હવાઈ. જહાજનો સૌથી મોટો સંચાલક બન્યો. ક્રાંકો, રપેનિશ સરકાર તરી મોરોક્કોમાં નિમાયા પછીથી એનું વર્તન વણસેલું દેખાતાં એને કેનેરી દાપુઓ તરફ રવાના કરવામાં આવ્યો.

તે દરમિયાન સામ્યવાદીઓની અસર પ્રગળ બનતી હતી, અને સોવિયેટ, યુનિયન તરફથી થતી મદદથી એમનું બળ સૌથી વધારે બમણું જતું હતું. ૧૯૩૭ના મેની ૧૫મી તારીખે કેમેક્સે ગયો અને ડોક્ટર નેઝીને તેની જગા સંભાળી લીધી. નેઝીન પોતે સામ્યવાદી ન હતો પણ હિદામ સમાજવાદી હતો.

શરૂઆતમાં જ ઈટાલીએ ક્રાંકોનો પક્ષ ઝર્ક રપેનની ધરતી પર ઊતરવા માંડ્યું હતું તેની શંકા ડાઈને જ રહી નહોતી. જુલાઈની ૩૧મીએ ૨૦ ઈટાલિયન વિમાનો મોરોક્કો તરફ ઊડ્યાં. આંતરવિમલ શરૂ થયો તે પહેલાં પણ કેટલાંક ઈટાલિયન વિમાનો મોરોક્કો પર ઊતરી ચૂક્યાં હતાં. ઓગસ્ટની 'મધ્યમાં જર્મન વિમાનો પણ ક્રાંકોની મદદે આવી પહોંચ્યાં.

ક્રીમિના બળવાખોરોએ નિષ્વાદરની આસપાસના કિનારા પર તથા સેવિલી પર પોતાની સત્તા જમાવી તથા એ ઉપરાંત ઉત્તર તરફનો પ્રદેશ કબજે કર્યો. પ્રજાતંત્રવાદી સરકાર પાસે કરદારીનો મધ્ય પ્રદેશ તથા દક્ષિણ તરફનો કિનારો તથા આખો કેટેલોનિયા હતો. ઓગસ્ટમાં બળવાખોરોએ ધ્રુવ તથા સાન સેબાસ્ટીઅન લીધાં અને માદ્રીડની આસપાસ આગળ વધવા માંડ્યું. પછી તાજુઅ કરે તેવું ટોલેડોનું સાવસ થયું અને એલકોઝર પાસે બળવાખોરો ઘેરાયા. ત્યાર પછી સપ્ટેમ્બરમાં ક્રાંકોની દુકડીઓએ ૨૮ દિવસનો ઘેરો ઘાલ્યો. મૂર લોક ટોલેડોમાં પેકા ત્યારે સરકારપક્ષના છસો

બાયલ સિપાર્થઓ હોસ્પિટલમાં હતા. હસો ધાયબોને તરત જ રીથો રીથીને મારી નાખવામાં આવ્યા. એ પહેલાં જ ખેડેનેડમાં ચાર હજારને અર્ધચંદ્રાકારમાં ઊભા રાખી ક્રીકોએ એકએકને ઊડાવી દેવાની મઝા માણી હતી.

હવે ક્રીકો ઝટપટ છૂતરી એમ સૌને લાગ્યું. ક્રીકોની હરોળો માડિંડને વીંટતી માડિંડની પાસે ને પાસે આવતી જતી હતી. આક્રોબરની શરૂઆતમાં ક્રીકોએ માડિંડને ઘેરા લાલ્યો. નવેંબરની ઊભી તારીએ ક્રીકોનું લક્ષ્કર માડિંડનાં પરાંઓ પાસે પહોંચી ગયું અને સરકાર વેલેનશિયા તરફ નાડી. ક્રીકો ચાલતો આવતો હોત તોય ચોવીસ કલાકમાં માડિંડને સર કરી ચકયો હોત પણ એણે શક જોઈ, અને ટોબેંડો છૂતવામાં રોકાયો. દરમિયાન માડિંડે તૈયારી કરી અને દુસ્મને માડિંડનાં પાદરો પર જોડવાઈને ઘેરા લાલ્યા કર્યો. મહિનાઓ સુધી ઘેરા ચાલ્યો, મહિનાઓ સુધી ઘેરા લાંબાયો. માડિંડ પર પાંચવાર સીધો લક્ષ્યો થયો પણ પાંચેવાર માડિંડની જનતાએ કાસીસ્ટોને પાછા લાલ્યા. માડિંડ પર મહિનાઓ સુધી તોપો ગજતી રહી અને તેની લાખોની વસ્તીમાંથી મનમાન્યો ચારો ચર્ચા કરી. માડિંડ પર આડે પહોર અગ્નિ ને બોંબ વરસાવતાં વિમાનો ઊડ્યાં કર્યાં અને માડિંડ પર એકધારું મરણ વરસ્યા કપુરું. શહેરનો ત્રીજો ભાગ બોંબમારણથી ખંડેર થઈ પાથર નેવો થઈ ગયો. માડિંડની વસ્તીનાં હજારો નરનારીઓ, જીવાનો અને બાળકોનો સંહાર થઈ ગયો, હજારો અખંડ બન્યાં અને હજારો યુવાઈ ગયાં. મહિનાઓ સુધી એકધારો અગ્નિ ને બોંબ માડિંડ પર વરસ્યા કર્યા, માડિંડ એનાં લોહીમાંસ શરીરની ગહાર અખંડ નેવા કરવાને ટેવાઈ ગયું. મરણિયા માડિંડે મરણ પહેલાં શરણીની ના પાડી દીધી.

રપેનિશ દરિયા પર ક્રીકોની મહદે આવતાં જર્મન અને

ઈટાલિયન જહાઝો ફૂતાં થઈ ગયાં. સ્પેનિશ આકાશ પર જર્મન ને ઈટાલિયન વિમાનો ઊડતાં થઈ ગયાં. સ્પેનિશ ધરતી પર માણસનું કાચું માંસ કરડી ખાય એવાં અને અત્યાચારી આક્રમણથી સ્પેનિશ સ્ત્રીઓના દેહ રગડી નાખે તેવા મૂરના જથ્થાઓ ફરતા થઈ ગયા. સ્પેનિશ સરકારે એ પરદેશી લશ્કરી દરમ્યાનગીરીના અનેક પુરાવા બતાવ્યા અને સ્વિટન, ફ્રાન્સ અને અમેરિકન જેવી શ્રીમંત સરકારોને ફરિયાદ કરી. પણ પોર્ટુગાલ મારશ્વ પંદેશી દારૂબેળાના ઢગના સ્પેનની ધરતી પર કાંઠાના વિજય માટે જિતપાં જ કર્યાં. જર્મન લશ્કર પોર્ટુગાલમાં થઈને કાંઠાને આવીને મળતું જ રહ્યું. ઈટાલિયન લશ્કરે તો મેન્જેકોનો આખો ટાપુ રોકી લીધો.

“મારે પરદેશી લશ્કરો ઉતારવાં જ પડશે કારણકે મારા પક્ષમાં સ્પેનિશ જનતા જોડાતી નથી અને મારે મૂર ભેડાને લાવવા જ પડશે કારણકે તે આયો છે.....”

કાંઠા પાસે એણે લીધેલા પગલા માટે કારણો મોજુદ હતાં.

“અને સ્પેનની સમરબૂમિ પર ફાસીઝમ અને કોમ્યુનિઝમ વચ્ચે સંઘ્રામ ખેલાય છે અને તોય અમે ફાસીસ્ટો ન લિતરી પડીએ અને પશ્ચિમ યુરોપમાં સામ્યવાદને આવવા દઈએ એ બને જ કેમ! રાજકીય અને લઘાલઘ દૃષ્ટિએ બોયશેવિઝમનું નિકંદન કાઢવાની આ વીતક વારંવાર નથી સાંપડતી હોતી. આથી ફ્રાન્સ નમળું પડે તેમ છે, મોરોક્કો અને પશ્ચિમ ભૂમધ્યમાં અમારી વગ બામેતેમ છે. એ બધું જાણું કરી શકાય તેમ નથી.” જર્મનીમાંથી ફિટલર અને ઈટાલીમાંથી મુસોલિની પેતાનાં કારણો સ્પષ્ટ રજૂ કરતા હતા. અને તેથી જ ૧૯૩૭ની વસંત સુધીમાં જર્મનીએ દશ લગ્ગર લશ્કરી હિલચાલના ઉસ્તાદોને સ્પેનમાં મોકલી દીધા હતા અને ત્યાં સુધીમાં જ ઈટાલીએ સિત્તેર હજારનું લશ્કર સ્પેનમાં જમા કરી દીધું હતું.

ઔજખવા જેવા

૧૮૮૦ના જન્યુઆરીની ૧૦મી તારીખે મેન્યુઅલ આજ્ઞાનાનો જન્મ થયો. જે સરવનદીસની જન્મભૂમિ હતી તે જ ભૂમિ એતું પણ જન્મસ્થાન બની. એ પેરિસની વિદ્યાપીઠમાં બણ્યા પછી જો સાહિત્યકાર જ થયો હોત અને મુખ્યપ્રધાન ન બન્યો હોત તો જ્યાં જ્યાં રપેનિશ વચ્ચાત ત્યાં ત્યાંના બુદ્ધિમાનોમાં માનીતો બની શક્યો હોત. આજ્ઞાના ફ્રીમેસન હોવાથી એણે ત્રેમથી સૌથી વધારે પરસેવો પાડીને લખેલું પુસ્તક જ્યોર્જ બોરોના બાઈબલનો અનુવાદ હતો.

આજે આજ્ઞાનાને ઔજખતા એવા માણસો ધણા ઓછા છે. એ આજ્ઞાના કમાલ આતા તુર્ક જેવો હોત તો એણે રપેનમાં નક્કર પ્રગતિવાદ જરૂર સાચવ્યો હોત. ક્રાન્તિ પડેતાંના રપેન અને તુર્ક વચ્ચે ઘણું સામ્ય છે પણ કમાલે ક્રાન્તિ પછી મજબૂત હાથે કામ લીધું અને આજ્ઞાનાએ પાર્લામેન્ટ બોલાવી સરમુખત્યારના લોખંડી હાથને બદલે માટીના હાથથી કામ સેવા માંડ્યું, અને તેથી પરાજય પામ્યો.

અને ડોન-એલ્વેન્ડ્રો—લોરેક્ષ પુરોપમાં ઘણું જ એછો જાણીતો છતાં આજના જમાનાનું એણખવા જેવું પ્રાણી છે. ડોરડામાં આવેલા એક રંજવા ગામમાં ૧૮૬૩ની સાલમાં એ લશ્કરી ધોડાઓના એક ડોક્ટરને ઘેર જન્મ્યો. એનાં માતાપિતા દસ જાણકોમાં એનો નંબર છેલ્લો હતો.

જુવાન એલ્વેન્ડ્રોએ કારકીર્દીની શરૂઆત લશ્કરથી શરૂ કરી પણ એ કામ પડતું મૂકીને ચામડાની વસ્તુઓ વેચવા માંડી. વેચતાં વેચતાં વળી રસોઈયા વિશે એક પુસ્તક લખી નાખ્યું. એ બધું ઠીક નહિ પડતાં એણે જુગાર રમવાની શુદ્ધાઓમાં જવા માંડ્યું. પણ એ જ અરસામાં એક છાપાના તંત્રીના અંગરક્ષક તરીકેની નોકરી એને હાથ લાગી ગઈ અને એ નોકરીમાં એ છ જણ સાથે જીવસટાસટની લડાઈઓ લડ્યો. ફ્રાન્સથી આવી ચડેલો એ દંદ-સુદ્ધ લડનારો છે એવી એની ખ્યાતિ જામી ત્યાં તો એ હસિણ અમેરિકા તરફ રવાના થઈ ગયો.

ત્યાંથી રૂપેન પાછો ફર્યા પછી એણે 'પાર્સિલોનામાં' સુકામ જમાવ્યો. એ વસ્તાના મોઢા પર ઊભો રહી પ્રગ્લસતાકવાદ પર ઉરકેરણી કરવા લાગ્યો, અને એ એક છાપાનો તંત્રી પણ બન્યો. ડેલેમેનિયાના મજૂરો સાથે એણે સાથીકારી કેળવી ને તેમને સૌથી વધુ માનીતો બન્યો. એ પેરાગ્વેનો જિલ્લાના શકેનથાલ તરીકે એણખવા લાગ્યો.

એની વિચિત્રતાઓમાં ઉમેરો કરે એવો એનો પોતાનો દેખાવ હતો. એ તરેલવાર પહેરવેશ પહેરતો હતો. એની કાળી મૂછો લાંબી થઈને મરડાતી હતી. એની હેટ પર ચાતા અને પીળા રંગની બે પટ્ટીઓ વિંટાયેલી હતી.

એણે જનતાને બળવો જમાવવા બહેરનામું બહાર પાડ્યું. એણે જ્યાં ત્યાંથી અજણ વકતૃત્વકળા વેરવા માંડી. પણ એક વખતે મુરસે થએલાં ટોળાંએ જાસિયોનામાં આવેલી એની ઓફિસ તારાબ કરવા આક્રમણ કર્યું અને, “ સોરેક્ષ ક્યાં છે ? એને બહાર કાઢો ” એની ખૂબગણ મચાવી. એ એકાએક ઝડપમાં બહાર આવી ગિભો. એના ખમીસના છાતી પરનાં જટન ખુલ્લાં હતાં. પીઠ ઉપાડી દેખાય તેટલું એનું જૂડું ખમીસ ફાટી ગયેલું હતું, અને એ બોલ્યો:

“ હું આ ગિભો.”

૧૯૧૪માં જ્યારે પહેલું જર્મન વિમાન પેરિસ પર બિડ્યું ત્યારે એ ત્યાં પેરિસમાં એક દેશમાં બેઠો હતો. એ ખુરશી પરથી કૂચો. બહાર જઈને હાથમાંની શાકલી કોચકી એણે આકાશમાંના વિમાન તરફ ધરી અને ખૂબ પાડી: “ ફ્રેંચ બોક્સ ! ” દેશમાં બેઠેલા ખીજ મહેમાનો આ મૂછાવાળા વિચિત્ર માણસને જોવા એકઠાં થયાં. તેમના તરફ ગર્જના કરતો એ બોલી ગયો: “ ફ્રેંચ બોક્સ, ગભરાશો નહિ, કારણકે હું અહીં છું...હું એલેન્ડ્રો સોરેક્ષ.”

સોરેક્ષે રથેનમાં એની આસપાસ પોતાના માણસો જમાવ્યા. એ સરખાતમાં પ્રજાતંત્રમાં જોડાયો પણ કાઈને એના પર વિશ્વાસ નહોતો. એનું જોર ધીમેધીમે એટલું જામ્યું કે સરકારને એનાં માણસોને જગાઓ આપવી પડી. ૧૯૩૧ સુધીમાં એના ઓદ અનુયાયીઓ બધા મળીને પ્રધાનો બન્યા.

પણ ૧૯૩૧ની ક્રાન્તિ વખતે એ તદ્દન ઉધાડો પડી ગયો. ડામીંગોએ એને પોલિસને મળી જઈને પ્રજાતંત્રવાદીઓને પકડાવી દેનાર દ્રોહી તરીકે ખુલ્લો કથો, અને તો ય એ રથેનમાં પ્રજાતંત્રવાદી

તરીકે કરવાની ધૃષ્ટતા અને દિનિત અતાવી શક્યો હતો. રુપેનિશ જનતા એના પેટમાં સાત મહાપાપો બરેલાં છે એમ માનતી હતી.

એવો એ ડોમીંગો (લોકો અને ડોમીંગો એટલે બોસ કહેતા) અને એના અનુયાયીઓ ક્રાન્ડોના પરમ મિત્રો હતા, તથા ભોરેક્ષનો એક લક્ષ્મીપતિ જુઆન માર્ચ નામનો મિત્ર હતો જેણે ક્રાન્ડોને નાણાંની ખૂબ મદદ કરી હતી. વરમો પડેલાં વિશ્વયુદ્ધ વખતે ભોરેક્ષ અને જુઆન માર્ચે જર્મન મનવારોને દારૂગોળો વેચી નફાના ઢગલા કર્યા હતા.

પણ ભોરેક્ષ કરતાં ય વધારે બચકર એવો એક ક્રાન્ડોનો જોડીદાર ઝીલ-રોગક્ષીસ નામનો હતો. રોગક્ષીસ, સાતમાન્ડાની વિદ્યાપીઠના એક અધ્યાપકને ત્યાં ૧૯૦૧ની સાલમાં જન્મ્યો. એની બાલ્યવાની કારકીર્દિ ખૂબ ઉજ્જવળ હતી. કેનેરી દાણુઓમાં એ હા-શાગુના વિદ્યાપીઠમાં તેવીસ વરસની જ ઉંમરમાં કાયદાનો અધ્યાપક નિભાયો, પણ એ નિમણૂક પાછી ઠેલીને એ પત્રકારિત્વ શીખવા માર્કિડમાં આવ્યો.

અને ક્રાન્સ ! અને સિદન ! એ બન્નેએ આંતરરાષ્ટ્રીય કાયદો રાષ્ટ્રસંધના નામમાં જોરથી ઝાઝી રાખ્યો હતો તેનું શું ? એ બન્નેએ આંતરરાષ્ટ્રીય જગતમાં ન્યાય તોળવાના અનેક અભિનયો કર્યા હતા તે બધાનું શું ?

આંતરરાષ્ટ્રીય મૂળભૂત સિદ્ધાંત પ્રમાણે જર્મની અને ઈટાલીને રુપેનિશ સરકારને ઘેરા ચાલતાં, એના બહારથી દારૂગોળો ખરીદવા જવાના માર્ગો બંધ કરી દેતાં, એના પર પોતાનાં લશ્કરોથી આક્રમણ કરતાં અટકાવી દેવાં જોઈએ ના !

“હા, પણ.....હા પણ.... ..અમે વિચાર ચકાવીએ છીએ.”

ફ્રેંચ અને બ્રિટિશ સરકારો કુઠવાતી બોઝતી હતી, અને રૂપેન પર રેઠાતાં લોહીની રેલગછેલ, માંસના કીચડ અને લાડચિંજરોના કરપીણ દેખાવો દેખતી હતી.

ક્રાંકો છતે એમ ફ્રેંચ સરકાર ઈચ્છતી નહોતી કારણકે નકરો બોઝતો હતો: “એ રૂપેનમાં ફાસીઝમનો વિજય થશે તો ક્રાન્સે વિશ્વયુદ્ધ વખતે એને બદલે ત્રણ સરહદો પર પોતાનું રક્ષણ કરવું પડશે અને તે વખતે ફાસીઝ સત્તાઓ ક્રાંસના આફ્રિકન સંસ્થાનોમાંથી આવતી મદદ મેરોલ્લે આગળ જ અટકાવી શકશે.” અને તોય ક્રાન્સના શ્રીમંતોના જમાત વર્ગીય લિતોનાં કારણોને લીધે રૂપેનમાં સામ્યવાદનો વિજય પણ ઈચ્છતી નહોતી અને ક્રાન્સની સરકાર ક્રાન્સની શ્રીમંતશાહી હતી.

બ્રિટનની વાત પણ એટલી જ સરળ અને સ્પષ્ટ હતી. જો ક્રાંકો છતે તો જિખાદર બધમાં આવી પડે અને પશ્ચિમ જૂમધ્યમાં જર્મની અને ઈટાલીની શિરજોરી થાય. પણ મિલકત, મિલકતના ખાસ હક્કો અને અંગત મૂડીનાં લિતો એ બધી વાતો અંગ્રેજ શ્રીમંતશાહીને સામ્યવાદના વિજયના નામમાં આંચકો આપતાં હતાં. “ક્રાંકો બલે છતે.....!” ઇંગ્લેંડની શાસક જમાતનો અંતરનાદ બોઝતો હતો. શ્રીમંતશાહીને શાહીવાદ ગમતો હતો પણ મૂડીવાદ સૌ કરતાં વધારે ગમતો હતો. એને પારિનીઝનાં શિખરો પર સામ્યવાદ ફરકે કે રૂપેનમાં બોલ્શેવિઝમ આવે તે વાત પસંદ નહોતી.

એટલે બન્નેએ નાટ્યરંગ માંડ્યો. જિનદરમ્યાનગીરીનો દમકો

ક્રાન્સે કર્યો અને ઇંગ્લેંડે તાણ દીધો. ક્રાન્સ અને ઇંગ્લેંડે આંખ આડા કાન કર્યો અને જર્મની અને ઈટાલીની દરમ્યાનગીરી અટકાવવાનું પગલું બધાં વિના જિનદરમ્યાનગીરીની ધૂન ધીકે રાખી.

જર્મનીએ અને ઈટાલીએ ધરતી પરથી, પાણી પરથી અને આકાશમાંથી દરબાગીરીનો ખેત્ર બજાવ્યા કર્યો.

દુનિયાના દેશદેશનો સામ્યવાદી અને પ્રગતંત્રવાદી વિચાર ખળખળી ઊઠ્યો. રૂપેનને ચારે બાજુથી ઘેરીને તેના પર તૂટી પડેલા ખૂની મૂડીવાદના નશ્વર તાંડવ તરફ અને રૂપેન પર આડે પહોર ખેડાતાં જનતાનાં બેધડક ખૂન તન્દ્ર માનવતાની લાગણી દુઃખથી સળગી ઊઠી. ઉદારમતવાદીઓ, ક્રાંતીક્રમ વિરોધીઓ, સામ્યવાદીઓ અને સમાજવાદીઓની દુકડીઓ દેશદેશથી રૂપેન જવા ઊપડવા લાગી. દુનિયામાં એવી દુકડીઓ ઇતિહાસમાં પહેલી જ વાર ઊઠતી હતી અને માનવતાનો વિકાસ પુરવાર કરતી હતી. પોલ, બેલ્જિયમ, ઝેક, અમેરિકન, ઇંગ્લિશ અને ફ્રેંચ તથા ઈટાલિયન અને જર્મન દુકડીઓ રૂપેન પડેલોવા નીકળી પડી. એ દુકડીઓમાં લરકરી સિપાઈઓ નહોતા, માનવતાને જીવાડવાના, ઇતિહાસના ન્યાયને ઓળખનારા અને ઓળખીને એ ન્યાયમાં ખપી જવાનાં ડોડવાળા મૃત્યુના શયુગાર સજીને પટિયાં પાડીને, માયાપનાં વધાઈ લ્યજીને અને પ્રિયતમાના પ્રેમ રાક્ષીને મરણમાં મદાનવા દોડી આવેલા આંતરરાષ્ટ્રીય જીવાનો હતા. ઇતિહાસે લાખો વરસ પછી માનવતાનો એ અણુમોલ હાથ ઉતાર્યો હતો. ‘જીવો અને જીવવા ડોંની નવી નીતિનો એ પ્રાણુવાન નિર્મોહ હતો. મનુષ્યની ન્યાયી ભુદ્ધિ’ એ પ્રાણુપ્રેરક આંદોલન હતું, મનુષ્યત્વની નૈતિક શક્તિનો એ સહૃદય થડકાર હતો. એ સૌ માફિડમાં આવીને બેઠાં થયાં. જગતમાં પહેલી વાર સાચી માનવતાનો સમારંભ કરવાનું માન માફિડને મળ્યું. માફિડમાં એ સૌની ઈન્ટરનેશનલ બ્રીગેડ બની.

જોતજોતામાં માફિડ પર આવતા આર્થ મૂલ્યોનો બચકર દલ્દો ખાળવા એવાં વીરદમ્બરની ઈન્ટરનેશનલ બ્રીગેડ માફિડમાં જમા થઈ ગઈ.

યુરોપની સ્ત્રીતરમાં

“એનું આક્રમણ અમે જીતશું.” ઇન્ટરનેશનલ ક્ષીગેડે નિર્ધાર કર્યો.

શ્રીમંતશાહીના પાશ્વરી બળનો પહેલો ધા ઝીનવાનું માન સ્પેનિશ સરકારનું વશકર બનેલી જનતાએ ઇન્ટરનેશનલ ક્ષીગેડેને લેવા દીધું. સ્પેનિશ વશકર બીજા દરોગમાં ગોઠવાયું.

જૂમધ્યમાં માનવપશુતાના અકરાલિયા ઘેઝાપૂર ઉભરાતા હોય તેમ માફ્રૂડ પર ફોકોએ ખરીદેની મૂલ્યોડેલી સો દગ્ગરની બચકર સેના ધસી આતી હતી. દુશ્મો બચાવક દિશોળા બેતો ઉછળતો આવતો હતો.

ધીખતી ચૂલમાં

૧૯૩૬ના ફેબ્રુઆરીથી જુલાઈ સુધી 'પોપ્યુલર ફ્રન્ટ' સરકાર જેમ તેમ ટકી રહી. પણ એની દસ્તીને જોખમમાં નાખી દે તેવી હિયલપાયલથી દેશ આખો દબમચી જઈને રહ્યો. જાણે ઉદામ અને મવાળ વર્ગો વચ્ચેનો વરસોઝૂનો હાથેથી કોદ ફાટી જઈયો હતો. સંહાર અનિવાર્ય દેખાતો હતો. ફાસીરોએ અધેર ઉતારવા આક્રમણ શરૂ કર્યું. ઉદામોએ તેનો જવાબ આપવાની તૈયારી જતાવી. મવાલો તરફથી ઉદામ અમલદાર કાટ્ટીચોનું ખૂન કરવામાં આવ્યું અને એના જવાબમાં મવાલ નેતા સોરેલોને મારી નાખવામાં આવ્યો. ખૂન સામે ખૂનના વેમ જીછળી જઈયા. જાણે આ બે ખૂનોએ બે જવાલાઓ જલાવી અને રૂપેન આખું ચિત્કાર કરતું સળગી જઈયું. રૂપેનની ધરતી પર આખી દુનિયામાં ધીખતો હતો તે યર્ષાવિગ્રહ ફાટી નીકળ્યો. શોષકો અને શોષિતો સામસામા આવી ગયા. મૂડો અને મજૂરી વચ્ચે ઐતિહાસિક ન્યાય ઘુસા ધરી રહ્યો. રૂપેન પર આંતરવિગ્રહ જીતરી ચૂક્યો. માર્ક્સ આગાત સાથે પાયા-માંથી દાલી જઈયું. રૂપેનની ધરતીના કચ્છેકણ ધા નાખતા જીછળી જઈયા. રૂપેનનું દવામાન ખૂન મોઝરી રહ્યું.

ગરીબો શ્રીમંતો સાથે થયા, શ્રમજીવીઓ શ્રીમંતોના લશ્કર સામે ઊઠ્યા, ધર્મના નોકર ચાકરો આચાર્યો સામે ઊભા, આયસેવડો બાહુતો સામે ખડા ચર્ચ ગયા, ખેડૂતો જમીનદારો સામે ગોઠવાઈ ગયા, પ્રજાતંત્રે ક્રાંતીજ્વલ સામે મોરચો માંડ્યો. જાણે દુનિયાભરનો સંગ્રામ રૂપેનમાં સમરાંગણ રચી રહ્યો. રૂપેનની મમરજૂથ પર માનવતા ને માલિકોના વ્યૂહ મંડાયા.

જુલાઈની ૧૮મી તારીખે રૂપેનના ઘણાખરા પ્રદેશ પરની લશ્કરી દુકડીઓએ જળપો પુકાર્યો. સાધામાંકા, સેવિલ અને ડોલેડો જેવાં કેટલાંક શહેરોમાં જળવો સફળ દેખાયો. પણ ખીજાં વધારે મોટાં મોટાં અને વધારે અગત્યનાં એવાં માડ્રિડ, બાર્સિલોના, વેનેન્સિયા, મલાગા, ખીજાઓ જેવાં સ્થળોએ જળવાખોરો ગુસ્સે થએલી જનતાની એક નીચે અટવાઈ પડ્યા. જળવાખોરોએ એક રાતમાં સત્તા દાથ કરી લેવાની ઉમેદ સેવી હતી પણ તે ઘર ન આવી.

ચોવીસ કલાકમાં ચાર પ્રધાનમંડળો આવ્યાં અને ગયાં. છેવટે ઉદામ રીપબ્લિકને એને સપ્ટેમ્બર સુધી સાચવી રાખ્યું. સપ્ટેમ્બરની ૬મી તારીખે લારગો કેબલરોએ સરકાર જનાવી જેમાં પોતા સિવાયના ખીજા પાંચ સમાજવાદીઓ હતા. કેસવાયો પરદેશખાતાનો પ્રધાન બન્યો, પ્રીએટો નૌકાખાતાનો પ્રધાન થયો, પ્રધાનમંડળમાં બે સામ્યવાદીઓ પણ ઉમેરાયા. અને તે ઉપરાંત એક બારક રાષ્ટ્રવાદી, એક કેટલેન. અને બે પ્રજાસત્તાકવાદીઓને તેમાં સ્થાન મળ્યું.

પણ કેનેરી ટાપુઓનો ગવર્નર ક્રાન્સિરકો ક્રાન્કો જીડીને મોરોક્કો પહોંચ્યો અને પછી ઈટાલિયન વિમાનોની મદદથી જિબ્રાલ્ટર આગળની કિલ્લેબંધી તોડવાને ફતેહમંદ નોવડ્યો. પછી

ફોકોએ ત્યાંથી રપેનની વસ્તી પર પરદેશી દુકડીઓ અને મૂર લોકોના કાફલા ઉતારવા માંડ્યા. રપેનની ધરતી મૂર દુકડીઓથી ઉભરાવા લાગી. આજ સુધી રપેને મૂર લોકો પર આક્રમણ કર્યું હતું. આજે ફાન્કો મૂર લોકોને રપેનની ધરતી ખૂંદવા, રપેનનાં ધરબાર લૂંટવા, રપેનની વસ્તીની કત્તેઆમ કરવા અને રપેનિશ સ્ત્રીઓ પર અત્યાચાર ચુગતરવા રપેન પર ઉતારતો હતો. ઇતિહાસમાં અનેકવાર એવા કપટા કટાણો નજરે ચડતા હોય છે.

હારગો કેમેલોરોએ વસંત સુધી પદ જાગવી રાખ્યું. એની ક્રિયાશક્તિ અદ્ભુત હતી, એની પ્રતિષ્ઠા મહાન હતી, એની ધીરજ અડગ હતી. પણ તે મ એ નિષ્ફળ નીવડતો હતો. એ છૂતતો ન હતો. વાત એમ હતી કે આવા કામ માટે એ ધણો ધરડો હતો. મડસેક વરસની ઉંમરે એની તબિયત લથડી ચૂકી હતી. એણે જીવાનીમાં કારખાનામાં મજૂરી કરીને શરીર ધસી નાખ્યું હતું. એ માત માત વાર જેલમાં મડીને તાકાત સુભાવી બેઠો હતો.

અને તેને રોકવા નાજુક વીશ હજાર છોકરાંઓ ! એમનાં દિનમાં માનવતાના ન્યાય માટે મરી ફોટવાની તમન્ના વિના બીજું શું વધારે હતું ! પણ એ વિનાનું બીજું જાણું ઓછું પડ્યું.

નવેંબરના ૮મા અને ૯મા દિવસે ઇતિહાસે ચમત્કાર બતાવ્યો. વીશ હજારની સેનાએ એક લાખને ખાળી દીધા.

વીશ હજારનાં મડદા દફનાવાની ના પાડતાં હતાં, વીશ હજારનાં ફાડપિંજર જાપંકર થા નાખતાં હતાં.

“અમ રૂક જવઓ,” શ્રીમંતસાહીના માનવ પશુને માનવતાનો એ આદેશ હતો.

અને માનવતાનો કચ્છરઘાણુ ખેલવા સૂઝીવાટે ખરીદેલા મૂર મારાઓ થંબી ગયા. માડિડનો વિજય થયો.

પણ એક પછી બીજા દલ્લાઓ ચાલ્યા આવતા હતા. માફિડ પાયામાંથી હથમળી ઊઠ્યું હતું. સોવિયેટ સરકારે ટેંકો મોકલી, વિમાનો મોકલ્યાં, બેરાક મોકલ્યા, પણ રશિયાથી લશ્કર આવ્યું નહિ. અને એમને એમ વિગ્રહ ખેંચાતો રહ્યો.

ફુનિયાનાં છાપાંઓમાં હારુણ હમનની બચાંકર વાતો ચીતરાઈ. ફાસીસ્ટ બળવાખોરોએ ચોડાંક અગત્યનાં મથકો કબજે કર્યાં. ફેબ્રુઆરીની ૭મીએ મલાગા અને જુનની ૧૬મીએ બીલ્બાઓ ક્રીકોના હાથમાં પડ્યાં, અને તોય માફિડ હતુ જેવું ને તેવું અણનમ ને અણજિતાયેલું ઊભું હતું, તથા બળવાખોરોને બાસિંબોના અને વેલેન્સિયાથી પણ દૂર જ રાખતું હતું. માર્ચ માસમાં સરકારને ગુડાલાજરાનો મોટો વિજય મળ્યો. ખ્રીફેગા આમળ એક ઈટાલિયન લશ્કરને ઠાપી નાખવામાં આવ્યું. એ એક જ યુદ્ધમાં ઈટાલિયનોના એટલાં બધાં મડદાં ખડકાયાં કે મુથોપિયાના આખા વિગ્રહમાં એનાં એટલાં બધાં માણસો મર્યાં નહિ હોય.

એમ વિગ્રહ વધતો જતો હતો. એક એકને વટી જાય એવી બચાંકરતા એક બીજા પર ગોઠવાતી જતી હતી. ફુનિયાનું તાળવું રપેનના હલ્યાકોડો વાંચીને ઠરી ગયું હતું. ક્રીકોએ બારકપ્રદેશમાં કૂચ કરી. જર્મન વિમાનીઓએ બારક હોકના પવિત્ર ગુરનિકાને માટીમાં મેળવી નાખ્યું. આખા શહેરનો સંપૂર્ણ પછે થએલી તારાજનો ઈતિહાસમાં એ પહેલો દાખલો નોંધાયો. ગુરનિકાની ઈમારતો, ગુરનિકાનાં ધરગ્યાર, દોરદાંખર, ગુરનિકાની બિલાડીઓ ને ફૂતરાં, ગુરનિકાનાં કલ્લોલતાં બાળકો, જુવાનો ને નરનારીઓ બધાં એકે દબાયેલી ચીસ પાડી, એક બચાંકર ચિત્કાર કરતાં, હતાં નહતાં થઈ ગયાં.

‘ટાર્મિસ’નો ખગરપત્રો છ. એલ. સ્ટીઅર એ ગળગનાક હસાકાંડ વિષે લખતાં કહે છે કે “એ શહેરની દસ હજારની વસ્તીને ધીમેધીમે પણ સંપૂર્ણરીતે કચ્ચરધાણુ કરી નાખવામાં આવી. આસપાસ પાંચ માઈલ સુધીનાં ખેડૂતોનાં છાપરામાંથી એક પણ કોટડું સલામત ન રહી શક્યું. આસપાસનાં બધાં ગામે ૫૨ પણ છુટાછવાયા બોંબ પડ્યા. પછી વિમાનોમાંથી એકધારે તોપમારો શરૂ થયો. પછી એકએક વસ્તુને સળગાવી નાખનારા બારે બોંબ વરસી ગયા...એ પહેલા બોંબ પૈકી જે ફટકા વિનાના રહી ગયા તે બોંબ પર મેં સગી આંખે વાંચ્યું કે “રીનફોર્ડ ફેક્ટરી, ૧૯૩૬.”

ત્યારે જે એકલ સાથેની ફાંકોની મુઠાકાતમાં બળવાખોરાના સરહાર ફાન્સિસ્કો ફાન્કોએ નીચેના શબ્દો ઉચ્ચાર્યા હતા:

“હવે આ ક્ષણકાંડ કેટલોક લંબાવાનો !”

“અમારી વચમાં કોઈપણ જાતની સમજૂતી કે સલાહ શક્ય નથી,” ફાંકો બોલ્યો.

“એટલે એમ કે તમારે અરધા રથેનને વિધી નાખવું પડશે !”

“ગમે તે જોખમે.”

“તમે છતશો પછી તમારી સરકાર શું કરશે !”

“લશ્કરી સરમુખત્યારી સ્થાપશે.”

લશ્કરી સરમુખત્યારીને રસ્તે ટચુકડો ફાંકો, વિશ્વની શરૂઆત પહેલાં ત્રણ દિવસ પર મરણ પામેલા જનરલ સાન્ટુરને તથા કાત્રવો સોટેલોના જોડામાં પગ ધાલી દોડતો દતો. એનાં પગલાંમાં લશ્કરી સરમુખત્યારી માટે દોડતો ખીંજે જનરલ ડેન-ગોંઝામે-કનીપો-ડી-લાનો દતો. ઓગસ્ટની રજાએ પોતાના મરાણા

દરેક માણસના બદલામાં પાંચ સામ્યવાદીઓની કતલ કરી નાખવાનો તેણે હુકમ કાઢ્યો હતો તથા પોતાના જૂથના વર જેવા મૂર લોકોને તે વીસ જાણની વચમાં એક સામ્યવાદી છોડરી બીપણ અત્યાચાર ગુજારવા આપતો હતો. એ અંગ્રેજોની વાત આવે ત્યારે તેમને કાચબા કહી તિરસ્કારથી હસતો હતો તથા બ્રિટિશ સામ્રાજ્યનો વિનાશ બાખતો હતો. લાનો સૌથી પ્રથમ રાજ પાસે હતો. રાજ્યે એનું અપમાન કર્યું અને એ પ્રજાતંત્રવાદી બન્યો. પ્રજાતંત્રવાદમાં મળેલી નોકરી પડાવી લેવાઈ કે તરત જ લાનો બળવાખોર બની ફ્રાંકોની ટોળકીમાં બરાબો.

મનુષ્યની કલ્પનાશક્તિને હચમચાવી મૂકે તેવી કલ્પેઆમે, તેવા હતાફ્રાંકો; તેવા અત્યાચારો, લૂંટ અને અગ્નિની વાતો ફ્રાંકોની લશ્કરી હીલચાલે જીવતી કરી દીધી. એ બધાંનો જવાબ આપવા એનાર્કિસ્ટો પણ બંધકર યુદ્ધ-માદમાં બમતા હતા. દેવળો લૂંટાતાં હતાં, પાદરીઓનાં રાખ પથરાતાં હતાં, ફાસીસ્ટોની એકધારી કતલ ચાલતી હતી. આગળ વધતા આવતા ફ્રાંકોની બચાવકતાથી લોક-જનતા બચતી અને ગુસ્સાથી કંપી બેઠતી હતી. સમાજનું નિયમન તૂટી જવું હતું. દરેકજાની વ્યવસ્થાનો અંત આવતો હતો, છતાં સરકાર પક્ષથી એ બધી વિકરાળ નિરંકુશતાઓને કાણુમાં લાવવાનો પ્રયત્ન થયા જ કરતો હતો.

પણ બળવાખોરોએ છૂટી મૂકેલી બચાવકતા ઇતિહાસમાં અજોડ જેવી હતી. લશ્કરના નાયકો અને અમલદારો જ લૂંટફાટ, અત્યાચાર અને કતલ માટે વસ્તી પર મૂર વરસો છૂટા મૂકતા હતા. કોઈપણ નવું શહેર કબજે કર્યા પછી એમાંથી સરકાર પક્ષના એકેએક માણસને વિધી નાખવામાં આવતું હતું. જે કોઈ મજૂર પાસે ટ્રેડ યુનિયન કાર્ડ નહોતું, જે કોઈ ક્રીમેસન માલમ પડે, જે કોઈએ જૂતકાજમાં પોપ્પુલર મોરચા માટે મત આપ્યો હતો તેવી

માહિતી મળે તે સૌને એક સાથે ચીરી નાખવામાં કે વિંધી નાખવામાં આવતાં. છતાંતા કોઈ પણ નાનામાં નાના ગામમાં પણ એવા હતાકાંડ થતા હતા. વિજય પત્રી કોરડોઆમાં બે હજારનો, સારા-ગોસામાં અઠાર સોનો, સેવિતીમાં નવ હજારનો, આનાડામાં છ હજારનો ને પેંપત્રોનામાં ત્રણ હજારનો નરમેષ બળવાખોરોએ છત પત્રીના કાર્યક્રમ તરીકે ઉજવ્યો હતો. એ હતાકાંડ માડિંડની છત પત્રી પણ ભયંકર ઉજવાવાનો હતો. રાજ મરણના દગલા ઉઘેચાતા. રૂપેનના પાટનગર પર છત પત્રીના માનવસંહારને ખોત્રતી અનેક પત્રિકાઓ રાજ ઊડતી હતી કે,

“ રાષ્ટ્રીય લશ્કર હવે થોડા જ સમયમાં માડિંડનો કબજો લેશે અને તમને સૌને ચેતવણી આપવામાં આવે છે કે ત્યારે બળવાખોર પક્ષના એકના મરણ માટે તમારામાંથી દસતું ખૂન કરવામાં આવશે. અમારી પાસે તમારા લાલ લશ્કરમાંથી પકડાયેલા એક હજાર ઢેદીઓ છે, તેમણે પણ તે જ થશે...”

ત્યારે બળવાખોરોએ મસાગા લીધું ત્યારે નગરનાં વતનીઓને પત્રી શું થશે તેની ખબર હતી જ. એ નગરમાં ઠાસીરદ બળવાખોરો પેલા તે પહેલાં ત્રીજા ભાગની વસતી ધરખાર છોડીને શરીર પર શ્વેપાય તે સર્જને નાસતી હતી. એ નાસનારાંઓમાં સ્ત્રીઓ, પુરુષો અને બાળકો મળીને કુલ દોઢ લાખ જેટલાં હતાં. એમની પાછળ એમના શિકારીઓ હતા. બીચળાઓમાં પણ એવી જ મોટી સંખ્યા ભાગતી હતી.

હવે ધીમેધીમે ગિનદરમ્યાનગીરીના નાટકી આચાર મૂકી દેવામાં આવ્યા હતા. ક્રોડોતું લશ્કર જર્મન અને ઈટાલીની રૂપેન પર ચડાઈ હોય તેણે દેખાતું હતું. ત્યારે ક્રોડોએ સંતાનદેર લીધું ત્યારે મુસોલિનીની સરકારે ઈટાલીમાં ખુશાલીનો ઉત્સવ ઉજવ્યો.

મુસ્તફા કમાલ આતાતુક

બૂરી આંખોનાં અન્નવાળાંમાં મસ્તીખોર કુંડાળા ગ્યતો સ્વદેશભક્ત અને માનસવિષમધારી પોતાનાં સાત સાત નામેા પર કોલેમસ નેપુ' અચંડ વ્યક્તિત્વ ધરતો આખા ટકીને વૈતાલી ઓળાથી આવરી બેતો કમાલ જણે આજે ય જિવેા છે.

સામેાનિકામાં માખાપ એને મુસ્તફા કહીને જૂમ પાડતાં. નિશાળમાં એના માસ્તરેા એને મુસ્તફા કહીને યગ વર્તાવવાનો પ્રયત્ન કરતા. એકવાર એક માસ્તર એના ગણિતના જ્ઞાન પર મનકાઈ પડ્યા ને બરડો થાળડતાં બોલ્યાઃ “કમાલ !” પછી મુસ્તફા કમાલ બન્યો.

હારડેનલ્સની લડાઈ પછી એ મુસ્તફા કમાલ પાશા (સેનાપતિ) બન્યો. ૧૯૨૧માં એણે મોકોને કચડી નાખ્યા પછી પાશુ' એના નામની આગળ માઝી (નાચ કરનાર) બોઠવાયું. મુસ્તફા માઝી મુસ્તફા કમાલ પાશા બન્યો. પણ દશ વરસ પછી જ્યારે એણે લશ્કરી ઇલકાબેા જૂસી નાખ્યા ત્યારે એ પોતે પણ માઝી મુસ્તફા

કમાલ બની રહ્યો. ૧૯૩૪માં એણે આતા તુકે (તુકેનો પિતા) નામ ધારણ કર્યું. આ બધી નામાવડિનો છેલ્લો આંક એણે કમાલ આતાતુકે નામ ધારણ કરીને કાઢ્યો.

એણે ધર્મને પદબ્રષ્ટ કયો, ધર્મોચાર્યોને કામ કરતા બનાવી દીધા, અને પછી જાણે એના વિજ્યોની વિશાળતાને દુનિયાં દૂંકી પડતી હોય તેમ મોટો બબ્બ અને બયાનક એક હાથમાં તરવાર, આંખમાં જોડુકમી અને માથા પર રાષ્ટ્રકુતાચનની ધીખતી ચગડી રાખી સુધારા કરવા અને નૂતન તુકી સર્જવા એ નીકળી પડ્યો. એણે પડદા ચીરી નાખ્યા, ઘૂમટા તોડી નાખ્યા, મસ્જિદોમાં અનાજના કોઠારો બપો, બાધાને લેટિનમય બનાવી, બહુપત્નીત્વનો અંત આણ્યો, નૂતન રચનાના નવા કાનૂનો ધડ્યા, ઈસ્તિબ્સનાં બધાં રહેઠાણોને ફરજિયાત રીતે નિરોગી બનાવ્યાં અને તુકીના ઈતિહાસમાં પહેંકી વસ્તીગણતરી કરી. એ ઉપરાંત એણે સંજકીય રજના દિવસો વરસના ત્રણ જોટલા જ રાખ્યા, પરજુનારાંઓની શારીરિક તપાસ ફરજિયાત બનાવી, અંકારામાં નવું પાટનગર નિરમ્યું. જાહુનાં મુસ્તકોને ખતમ કરાવ્યાં, સીઓને આગળ આણી દીધી અને બધી સંસ્કૃતિ ને સંસ્કારનું કેન્દ્ર તુકી છે એમ પુરવાર કરતો જગતનો ઇતિહાસ લખાવવા માંડ્યો.

અને એ... ! એના ચરિત્રવિધાનની વાત કરશે મા. એના અંમત જીવનની ઘટનામાં ડોકાશે તો આંખો ઝંખવાઈ જશે. સરમુખત્યારીનું વ્યક્તિત્વ કમાલમાં પરિસીમાએ પહેંચેલું દેખાશે. એ આખો મહાન પીટર જેવો માલમ પડશે. એની સાથે સરખાવશે તો હિટલર દીંચકો (milksoy) દેખાશે, માંધાતા મુસોલિની ખુશખોદાર લંબૂશ માલમ પડશે અને ગોંબોઝ રામા જેવો જણાશે. કમાલે એક વખતે ઇન્જિનિયરન પ્રધાનને જાહેરમાં ચપાટ લગાવી

દીધેલી. કારણકે તે પ્રધાને તુર્કીમાં નિમેધાયેલી 'ફેજ' ટોપી પહેરી હતી.

સ્વદેશભક્તિના જ પોતાના ખ્યાનને લીધે એણે નેટલા ઉપરીઓને છેલ્લ દીધો છે તેટલાને કાર્થએ નહિ દીધો હોય. ૧૯૧૮માં એને રાજકુમાર વાલીઉદ્દીન સાથે બર્લિન મોકલવામાં આવ્યો. ત્યાં વાલીઉદ્દીનને એણે હિઝનમર્ગ સાથેની મસક્તોમાં મદદ કરવાની હતી. છ વરસ પછી એ જ શેકને—સુલતાન મહમદ છકાને તુર્કીમાંથી તુર્કીની બહાર ખૂટની એડ પર ઉછાળીને ફેંકી દીધો.

કુરદીસ્તાનમાં રાષ્ટ્રીય બળવો થયો. ત્યાં એને સુલતાન તરફથી ઈન્સ્પેક્ટર જનરલ તરીકે બળવાને શાંત પાડવા અને બળવાખોરાને દાખી દેવા મોકલેવામાં આવ્યો. ત્યાં જઈને એને બળવો ચોગ્ય દેખાયો અને બળવાખોરો સ્વદેશભક્તો દેખાયા. એણે બળવાને દાખી દેવાને બદલે બળવાની આગેવાની લીધી. એના ઉપરીઓએ જો બળવો દાખી દેવા એને મોકલ્યો હતો તે બળવાના સરદાર તરીકે બે જ વરસમાં એણે આખા તુર્કી ખાટે વિજય મેળવ્યો અને બધા ઉપરીઓનો ઉપરી બન્યો.

૧૯૨૬માં એને મારી નાખવાનું કાવતરું થયું. એણે વિરોધ-પક્ષના બધા નેતાઓને એક સાથે હારદોર ફાંસીને માથડે લટકાવી દીધા. એ ટીંગાઈ ગએલાઓમાં એનો દરરોજનો સાથીદાર કર્નલ એરીફ અને તુર્કીના નાણાંવિષયક ઉસ્તાદ નેવીડ—બેનાં રાજ પણ લટકતાં હતાં. એ હત્યાકાંડની સવાર પહેલાંની આગલી રાતે એણે પોતાના આવાસ પર એ ફાંસીદિનની ઉજવણીમાં બધા દરબારીઓને મિજબાનીમાં બોલાવ્યા હતા. મિજબાની માણીને વહેલી સવારે ઘેર જતા દરબારીઓ નગરના ચોકમાં લટકતાં શય દેખતા હતા !

એના જીવનવેગનાં એવાં ઝરણાં પાછળ કહે છે કે એના મનમાં એ અસરો હતી: એક એની મા, અને બીજી એની માંદગી. એની માને એ ખૂબ જ ચાહતો હતો. જો કોઈ સૌ તરફ એણે વફાદારી દાખવી હોય તો તે એની મા હતી. ગાંધીન બુદ્ધ વખતે સાક્ષેનિકામાં એની માતા સપડાઈ હતી, અને પછી અસહ્ય પીડનોને વશ બનેલી ગ્રીક કારાગારમાં સડતી હતી. કમાલે એને ત્યાંથી છોડવી પોતાની પાસે રાખી હતી અને પછી તે કમાલના પોતાના ઘરમાં મરણ પામી હતી.

૧૯૧૭માં કમાલ માંદગીને બિછાને પડ્યો હતો. એક પ્રખ્યાત વીએનિઝ ડોક્ટરે એને કાલ્સનાદમાં તપાસ્યો અને કહ્યું કે જો તે પીવાતું છોડશે નહિ તો એક વરસમાં મરણ પામશે. મિમારીની પરવા ક્યાં વિના જીવનવેગથી જીજ્ઞાસો કમાલ લડાઈના મોરચા પર પહોંચી ગયો. પેણે વીએનિઝ ડોક્ટર મરણ પામતો હતો. કમાલ સાંજે યતો હતો અને એની સ્વચ્છંદી ટેવોમાં નિરંકુશ ધસતો હતો. પોતાના બેાહીને શુદ્ધ કરવાને બદલે એ આખા તુર્કીની ઓગાદને નવજીવન આપવા મચી પડ્યો હતો, પોતાની જાતને શિક્ષા કરવાને બદલે એ આખા તુર્કસ્તાન પર નાનામાં નાનો ગુનો ફંડવા ફરી વળ્યો હતો.

કમાલ ૧૮૮૧માં જન્મ્યો. એનો બાપ અલી-રસા હિંદુસ્તાન બાપની જેમ નાનો કર્દમ અમલદાર હતો, પણ એની માતા જુબેદા પીલસુદસ્કી, મુસોલિની અને મસારિકની માતાની જેમ સામાન્ય સ્ત્રીથી ચડિયાતી હતી. માતાને મન હતું કે દીકરા બહુગણીને ધર્મોચાર્ય બને. સ્ટેલિનની માએ પણ એ જ મુરાદ સેવીને દીકરાને દીક્ષીસની ધાર્મિક શાળામાં ધકેલ્યો હતો. કમાલની માએ અલી-રસાના મરણ પછી તરત જ બીજી વાર લગ્ન કર્યા અને કમાલે ઘરમાં ધૂસી જનનાર આ નવા બાપને ખૂબ જ વિકાર્યો હતો.

કમાલે એક બળવાખોર તરીકે જીવનની શરૂઆત કરી. એ ક્રાન્તિની પત્રિકાઓ લખતો અને બળવાની કવિતાઓ બનાવતો. કોન્સ્ટેન્ટીનોપલના કારાગારમાં એને પૂરવામાં આવ્યો હતો પણ લશ્કરી અમલદાર તરીકેની એની લાયકાતે એનો કેદખાનેથી છૂટકારો કરાવ્યો.

કમાલતું કામ બીજાઓ કરતાં વધારે અધૂરું હતું. સૈકાજૂના સામાજિક સડામાં ગરકાવ થઈ ગએલા રાષ્ટ્રને એણે કાઠકમાંથી ખેંચી કાઢ્યું, સાફ કર્યું અને તેને પમથી માથા સુધી નવું સરજી નગત સામે મગફર બનાવ્યું. ૧૯૧૯માં ટર્કી એવો તો ક્યદાઈ ગએલો અને ભાંગી ગએલો હતો કે તે બ્રિટિશ હકુમત સ્વીકારવા તૈયાર હતો પણ કમાલનો હાથ અડયા પછી એ બ્રિટનનો દુશ્મન બનીને પોતાના બળ પર શાંતિની શરતોનું સ્વસ્થાપન કરવા લાગ્યો.

એ ત્રણ જ વરસમાં કમાલે સુલતાનને હાંકી કાઢ્યો. ખલીફાતને રદ કરી, ગ્રીકો સામે યુદ્ધ ખેડ્યું અને તેમને હરાવી નસાડ્યા. એટલિટનને આનંદ આગળ ચમકાવીને બિડાવી દીધું. હુસાની પરિષદમાં પરદેશી હકુમતોને હડધૂત કરી હાંકી કાઢી ટર્કીનું સ્વતંત્ર રાષ્ટ્ર તરીકે નિર્માણ કર્યું. ટર્કીશ પ્રજાતંત્ર ઘડી કાઢ્યું અને નવા પાટનગરમાં નવી પાર્લામેન્ટ બોલાવી. કમાલ તુર્કોનો પહેલો પ્રમુખ બન્યો.

કમાલે અંકારામાં પાટનગરની પાસે ઘર બાંધ્યું અને ત્યાં રહેવા લાગ્યો. ૧૯૨૩માં એ લતીફા નામની સ્ત્રી સાથે પરણ્યો પણ થોડા જ વરસમાં, તેની સાથે છુટાછેટા કર્યું, એકલો રહેવા લાગ્યો. એણે ઇટાલી ગયા અને સુધી વેરવા માંડી. પૂર્વ ઔમધ્યમ ઇટાલી હતું.

અને ડાડેનસ્તમાં નીકળવાનું રશિયાનું ગરમ સાગરનું એક જ સ્થાન હોઈ રશિયા પણ એની સાથે મુખ મલકાવતું હતું. કમાલ અને સાથે રમવા લાગ્યો, પણ એજિપ્સીનિયા પરનું ઇટાલીનું આક્રમણ એને રુચ્યું નહિ. એની ઇટાલી સાથે માંક ઢીલી પડવા લાગી અને રશિયાની ભાર્મિધી વધવા લાગી.

આ નવાં આંદોલનો પાછળ રશિયન પરદેશમંત્રી લિટવિનોવનો અંદરખાનેથી હાથ ફેંચવાની વાતો પણ જલ્દાર આવી.

સાવિત્રી રશિયાનો સરમુખત્યાર

"નેતૃત્વની કળા એક ગંભીર બાબત છે. નેતા ચળવળની પાછળ ન પડી શકે. કારણકે એમ કંઈક એટલે જનતાથી અળગા પડી જવું, પણ નેતાએ જાંખો મીચાને આગેદોડના આંધળિયા પણ ન કરવાં જોઈએ; કારણકે એથી એ જનસમૂહનો સંપર્ક ગુમાવી બેસે છે. જે એક હિલચાલની આગેવાની લેવા માને છે એને જે મારગે લડાઈ લડવી પડે છે-એક તો જે દીલપગા પાછળ પડી જાય છે એમની સામે અને બીજા જે આગળ ધરે છે જતા હોય એવા દોડપગાઓ સામે."

—જેસેફ સ્ટેલિન

એનું 'ખરું' નામ તો યોસિફ વિસારિયો નોવિચ છે. ૧૮૭૬માં દીક્લીસ પાસે ગોરા શહેરમાં યોસિફ એની માતાને સંપડ્યો ત્યારે એનો આપ રસ્તા પર બેસીને જોડા શીવસો હતો, અને ટાંકા ભારતો પોતાના ખેડૂ જીવનને યાદ કરતો હતો.

"ઠીક થયું, હવે છાકરો જામતો જાય છે તો જલ્દી કામે લાગશે..." યોસિફનો આપ આરામ શોચતો બોલતો હતો.

“મારો...યોસિફ !” માતાની આંખો યોસિફ પર ઠરી રહી. એના હોઠ મક્કમ નિર્ણયમાં બેલી ઊઠ્યા, “મારો યોસિફ નિશાળે જશે,...બપુશે ગણુશે ને પાદરી થશે.”

માતા મક્કમ હતી. એણે એનો યોસિફ બપુશે ગણુશે ને મંદિર માંડશે એમ માનીને પંદર વરસ સુધી ધૂળમાં લીટા દોરતા દીકરાને દીકલીસની ધાર્મિક શાળામાં ભણવા મૂક્યો. યોસિફ પંદરથી ઓગણીસ વરસની ઉંમર સુધી બપુઓ. પછી એક દિવસે ધાર્મિક શાળાએ એને વળાવી દીધો. કારણકે એ ક્રાન્તિકારી હિંમતવાન માં રસ લેતો હતો. યોસિફ ઘેર આવ્યો. એની આંખમાં ધાર્મિક શાળા ખૂંચતી હતી, પાદરીઓનો મતાગ્રહ એની અંદર જળવે. જગવતો હતો. એ બૂખમરો જોઈ રહ્યો. એને અંદરથી ક્રાન્તિનો પહેલો હુતાશ ધુંધવાતો લાગ્યો. એણે માર્ક્સવાદીઓની બાઈબલ પાંધી. યોસિફ ક્રાન્તિના પહેલા પાઠ ભણી રહ્યો.

એ ઓગણીસ વરસનો કાળ યોસિફની ધીરજને તાવતો વહેતો હતો. ૧૮૯૦થી યોસિફ એકતાન બની ક્રાન્તિની દિગ્ગજાનની વિગતો ગૂંથતો મચી પડ્યો હતો. એકધારી ધીરજના, તનતોડ મહેનતના, બપંકર બૂખમરાના, બસબસાને બૂલાવી દે તેવી મુશ્કેલીઓના દિવસો વહેતા જતા હતા.

૧૯૦૫નું વાદગાર વરસ આવ્યું અને પસાર થયું. ૧૯૦૫ની ક્રાન્તિ થઈ અને શમી ગઈ. રશિયાની ધરતી પર દારુણ દમનો, અંગવિચ્છેદ, દેહાંતદંડ પથરાઈ રહ્યાં. કારાગારો ઊભરાયાં. આઠે પહોર ગિરફતારી ગૂંચ રહી. જુવાનો અબ્બે થયાં ને દેશનિકાલમાં જઈડાઈ ગયાં. યોડાંક વેશપણટા કરી, નામપણટા કરી છૂપાઈ ગયાં અને ક્રાન્તિને આગળ ધપાવી રહ્યાં. લેનિન અને બીજા કોઈ પુસ્તકાલયોમાં તો કોઈ હોટેલોમાં ભરાઈ બેઠા. યોસિફ એકલો એક

શ્રીમંતને ઘેર ઝાડુ વાળવા રહ્યો. એ ઝાડુવાળો ભીતરમાં બળવાખોર પક્ષ જમાવી રહ્યો. ફરી પાછી ક્રાન્તિની બળ રશિયા પર પથરાવા લાગી.

“ આ તો સ્ટેલિન છે, સ્ટેલિન (સ્ટીવ-બોખ્ડ) ” બોખ્ડી ઝાડુવાળા યોસિફને જોઈને બળવાનો બેનિન બોલતો હતો.

યોસિફ ત્યારથી સ્ટેલિન કહેવાયો.

મુસોલિની અને હિટલર બન્નેએ કારાગારનાં બયાનક ભીતર જોયાં છે પણ સ્ટેલિન જેવું કોઈ સરખામિયારે મહન નથી કર્યું. સ્ટેલિન સાથે જ ‘વિન્સ્ટન’ પંખી ખની રહ્યો. ઝાડની પોલીસે એને પાંચ વાર મિરકતાર કર્યો અને પાંચ વાર કાળાપાગીએ કાઢ્યો. ચાર વાર એ કારાગારમાંથી સરકી નાહો.

ટીફલીસ પાર્ટીની સમિતિમાં એ સભ્ય હતો. પાર્ટીનું કામકાજ આગળ ચલાવવામાં નાણાંની ખૂબ જ જરૂર હતી. લૂંટફાટ કરીને નાણાં મેળવવાની નીતિ સ્વીકારાઈ. એકા પર ધાડ પડી. બોંબ નંખાયા, માણસો મરાયાં. સ્ટેલિને આ કામમાં સરદારી લીધી અને પંદર હજાર પોંડ એક ધાડમાંથી પડાવ્યા પણ તેમાં પાર્ટીના વીસ સાથીદારો કપાઈ ગયા. બેનિને બચંકર બનતા જતા સ્ટેલિનને ઘોડો સમય પાર્ટીમાંથી બરતબ કર્યો, પણ તરત જ પાછો એને લેવામાં આવ્યો.

દેશનિકાલ અને કારાગારની સજાઓ વચ્ચે સ્ટેલિન હવે ધોડો પાડવાની પ્રવૃત્તિ છોડી, શુક પહોંચી ગયો અને ત્યાં છૂપા નામથી ‘ રેમિયા ’ નામનું એક બોલ્શેવિક. હાપુ ચલાવવા લાગ્યો. પછી એણે સ્ટોકોહોમ, કેકો અને પ્રાગની પરિષદોમાં હાજરી આપી. ૧૯૧૨માં એણે સમાજવાદ અને રાષ્ટ્રીય સવાલ નામનું પુસ્તક

લખ્યું. પણ ૧૯૧૩માં એ ડચુમાની અંદરના સોશયલ ઉમેક્રેટિક પક્ષનો નેતા બન્યો, સામ્યવાદી સંઘના મુખપત્ર 'અવદા' નો તંત્રી થયો. ૧૯૧૩ના અંતમાં એ ફરીવાર પકડાયો અને આ વખતે આર્કટીક સરકાર પરના અરફના પ્રદેશમાં બંધકર શિક્ષા સહન કરવા મોકલી દેવામાં આવ્યો. પણ ૧૯૧૭ની ક્રાન્તિએ એને છોડાવ્યો.

૧૯૧૭ની ક્રાન્તિએ સામ્યવાદી બળવાખોરોના હાથમાં સત્તા મૂકી. પોલીટબુરોનો એ શરૂઆતથી જ સભ્ય થયો. લેનિન ઉપગ્રંથ એના સિવાયના બીજા સભ્યોમાં ટ્રોટ્સ્કી, ઝીનોલીવ, કેમેનેવ, સોફોક્લનિકોવ તથા છુખનોવ હતા. બોલ્શેવિકોએ સરકાર સ્થાપી તેમાં એણે કામદારો અને કિસાનોનો પ્રધાન તથા નેશનાલિઝમનો પ્રધાન બની એક સાથે બે જગાઓ મંબાળી.

આંતરવિગ્રહ વખતે એ સંગ્રામસમિતિનો સભ્ય હતો પણ ટ્રોટ્સ્કી જેટલો સક્રિય નહોતો. પણ ૧૯૨૧માં લેનિને એને આખા પક્ષનું સામાન્ય મંત્રીપદ આપ્યું. આ વખતે રશિયામાં જુદી જુદી ભાષાઓ બોલતી સૌ પ્રજાઓ હતી. રૅલિને એ સૌને એક કરવાની તરફીજ શોધી કાઢી. એ બધાં સ્વતંત્ર રાજ્યો મળીને યુ. એસ. એસ. આર.ની યોજના થઈ. મોસ્કો રશિયાનું પાટનગર બન્યું. ત્યાં બેઠેલી બોલ્શેનિક સરકાર સોવિયેટ યુનિયનની સત્તાનું કેન્દ્ર બની.

પણ ટ્રોટ્સ્કી આ સમયે પૂરજોશમાં હતો. લાત્ત લશ્કરનો એ મદદા સેનાની હતો અને રૅલિન અને તે બંને એક બીજાના પ્રથમથી જ અતિસ્પર્ધીઓ હતા, અને એક બીજાના ચર્પણમાં આવી ચૂક્યા હતા. રૅલિન પણ તે સમયે લડાઈના મોરચા પર એક સરદાર હતો. એણે શિસ્તબંગ ખાટે પોતાની જવાબદારી પર

અમલદારોની એક ટોળાને વિંધી નંખાવી. મહાસેનાની ટ્રોફરકીનો વાંધો ઉઠાવતો હુકમ છૂટ્યો, અને રેલિનનો જવાબ માગતો તાર આવ્યો:

“એના તરફ ધ્યાન આપ્યા વિના કામ આગળ ચલાવો.”
રેલિને ઉઘાડો અનાદર કર્યો.

રેલિનનો એક ખીજો ગમૂજી જનાવ એ જ અરસામાં બનેલો. પેટ્રોગ્રેડ પાસે રેલિન હુકડીઓની તપાસ લેતો હતો ત્યારે એને એક ચિઝાર્થ ગએલા બોલ્શેવિક સૈનિકે સલામ કગવાની ના પાડી. રેલિને તેને આ શિસ્તબંગલું કારણ પૂછ્યું. સૈનિકે પોતાના ચિંથરાથી વિટેલા પગ બતાવ્યા અને પછી સરદારને અનુકૂળ એવા લશ્કરી બૂટમાં લપેટાયેલા એના પગ તરફ હાથ લંબાવ્યો. એક પણ શબ્દ બોલ્યા વિના સાથીદારીના ઉમળકાથી રેલિને એનો હાથ દલાવ્યો અને ત્યાં ને ત્યાં જ પોતાના બૂટ કાઢી આપી એ સૈનિકને પગે વિટેલા ચિંથરાં પોતાના પગ પર બીંટી લીધાં.

“આ ક્યોર્જિયન બોજબંડી જ બધું સદન કરી શકશે.” લેનિને રેલિન વિશે મત બાંધી રાખ્યો તથા પોતા પછી પોતાના પદ પર આવનાર તરીકે એને નક્કી કરી રાખ્યો. તે સમયે બોલવાયકા બોલતી હતી: “લેનિન રેલિનમાં વિશ્વાસ રાખે છે પણ રેલિનને કોઈનામાં વિશ્વાસ નથી.”

પછી લેનિન ધવાયો અને એને એનો કાળ નજીક આવેલો લાગ્યો. ત્યારે રેલિને એની જગ્યા પર આવવાની ખાનગી દિવચાલ શરૂ કરી દીધી. કહે છે કે લેનિન એના તરફ બચની નજરથી જોતો ત્યારે બોલ્યો હતો, કે “This cook will make too hot a stew.”

પછી લેનિનના મરણ સાથે જ એ જ્યોર્જિયને પોતાના પાસા નાખવા માંડ્યા. ૧૯૨૪માં લેનિનની હાઠીનો એક છોકો સ્ટેલિનના ખભા પર હતો; બીજો ઝીનોવની ખાંધ પર હતો. અને તોય પછીનાં પાંચ જ વરસમાં એ જ્યોર્જિયન સ્ટેલિને એક વખતના ખભેખભા અડાડનાર વ્યક્તિઓને પણ વિરોધી બનતાં પોતાના માગુમાંથી ફેંકી દીધી. સ્ટેલિન સોવિયેટ યુનિયનનો સમર્થ સરમુખત્યાર બન્યો, અને ટ્રોટ્સ્કી ઈતિરાજના અંગારમાં સળગતો સમસમી રહ્યો.

એ બન્ને વચ્ચે અંતર તો શરૂઆતથી જ હતું જ. ક્રાન્તિના મુખ્યમાં પણ બ્યારે સ્ટેલિન બોલતો હોય ત્યારે કેવળ એના તરફની બેદરકારી બતાવવા ટ્રોટ્સ્કી છાપું વાંચવા માંડતો, પણ દ્વે તે એ અંગત ઈતિરાજ સ્પષ્ટ દુસ્મનાવટમાં ફેરવાઈ ગઈ. સ્ટેલિનને ઉપેડી નાખવા ટ્રોટ્સ્કી શું ન કરે તે કોઈ કલ્પી શક્યું નહિ. સ્ટેલિન શરૂઆતથી જ આવેગવાળો ઉચ્ચ રાજકારણી પુરુષ હતો અને બ્યારે ને ત્યારે આગળ પડતા વિધાયક જેવો સમિતિઓનાં કામકાજોમાં મશગુલ માસમ પડતો હતો. ટ્રોટ્સ્કી શરૂઆતથી જ એકલા વડે જેવો ધૂરકતો ને હિસ્કેરાતો કઠેર વ્યક્તિવાદી હતો અને પોતાના વ્યક્તિવાદને લીધે વીસ વરસથી બોલ્શેવિક અને મેન્શેવિક પક્ષ સાથે ઝઘડતો છતાં તેની સાથેનું પોતાનું જોડાણ જળવી રહ્યો હતો. સ્ટેલિન પશ્ચરતી પ્રતિમા જેવો નિશ્ચલ દેખાતો, ટ્રોટ્સ્કી મીથુના પૂતળા જેવો પીગળતો લાગતો, સ્ટેલિન ઠંડા લોહીનો અને ગણતરીબાજ રહેતો ત્યારે ટ્રોટ્સ્કી હંમેશાં ગિછળતો, નિષ્પાવસ અને વાતોડીઓ માસમ પડતો, અને તેથી જ સ્ટેલિન ધારે ત્યારે બોંબ નાખી શકતો અને ટ્રોટ્સ્કી બોંબના અવાજ કરતાં મોટેથી તડૂકતો છતાં દિંમાથી કંપી ગિહતો હતો. લોખંડી માથાવાળો સ્ટેલિન બ્યવહારુ હતો. નિરપેક્ષતાઓના આદર્શો રચતો; ટ્રોટ્સ્કી કડોર વારતવિકતામાં તરંગી

જનતો હતો. સ્ટેલિન નિયામક અને વ્યવસ્થાપક હતો, ટ્રોટ્સ્કી કોઈની પણ સાથે હાથ ન મિલાવે તેવો પોતાના વ્યક્તિત્વમાં અછકડ હતો. સ્ટેલિન વાધ જેવું ઘૂરકતો હોય તેમ હસતો હતો, ટ્રોટ્સ્કી બાળકની જેમ ખુશખુમા હસતો હતો. સાંઘીયરિયાના કારાગારમાં બંને સાથે સહતા હતા અને બંને એક પછી એક નાહા હતા સ્ટેલિન ઘરણી પર તરાપ મારતા વાઘની જેમ ચૂપચાપ ભાગ્યો હતો, ટ્રોટ્સ્કી શરાતનને શોભે તેમ ધડાકા ને ભડાકા કરતો નાહો હતો.

ટ્રોટ્સ્કીનો હિદામ બાળુનો વિરોધ સતત ક્રાન્તિની વિચારણાથી શરૂ થયો. એણે કોઈ એક દેશમાં સમાજવાદી રચનાનો વિનય શક્ય નથી એમ બહેર કર્યું. એણે માન્યું કે બહારની દુનિયામાં સતત સામાજિક ક્રાન્તિ થતી રહે તો જ રશિયામાં સોવિયેટ સરકાર ટકી શકે.

સ્ટેલિને અખત્યાર કરેલી નવી રીત તરફ ટ્રોટ્સ્કીવાદીઓ ચોંકી ઊઠ્યા. તેમને લાગ્યું કે સોવિયેટ રશિયાનું સામાજિકરણ ખૂબ મંદગતિથી ચાલી રહ્યું છે. તેમને દેખાયું કે આસપાસના મૂડીવાદી દેશો સાથે સહકાર સાધવાની બેનિને અખત્યાર કરેલી નવી આર્થિક રીત ખૂબ લંબાવા માંડી છે.

સ્ટેલિનનો મત એથી જુદો હતો. એણે સંબળાવી દીધું કે, "તમે બહારનાં ગરમ છોકરાંઓ, તમારી લગામો થોડાકાં હસકા બેંચી રાખો; અમે તમારી આસપાસ આવી લાગીશું." ટ્રોટ્સ્કીએ બહારના બળવાઓમાં ઘૂસી જવાની હાકલ કરી, સ્ટેલિને એથી વિરોધી, "પહેલું રશિયા અને પછી બહારના દેશો," એવી ખૂબ પાડી અને મગકમાં ઉમેર્યું, "લગ્નની મધુરાત્રિનો દવે અંત આવી ગયો છે અને સમાજવાદી રચના રશિયા માટે શરૂ થાય છે; ટ્રોટ્સ્કીને રચના નથી જોઈતી, સતત 'હનિમૂન 'માં મદાગસ્કર' છે."

સ્ટેલિન એકથો સાચો હતો. સ્ટેલિનની સમાજવાદી રચનાની પંચવાર્ષિક યોજનાએ તે દુનિયા આખીને બતાવી આપ્યું છે. યોજના પહેલાં ટ્રોટ્સ્કીને હાંકી કાઢવામાં આવ્યો ત્યારે સ્ટેલિનની આ આર્પંદિષ્ટનો ખ્યાલ કણમાં ઓછો નહોતો, આજે દુનિયા આખીની પ્રયોજકપ્રજાં સ્ટેલિનના માનમાં નમે છે.

સ્ટેલિને પોતાનો માર્ગ સરળ કરવા રશિયાના મવાજોને તથા ટ્રોટ્સ્કી જેવા અતિ ઉદામોને એક હાથે હાંકી મૂક્યા. સ્ટેલિને સામ્યવાદી પક્ષનું તંત્ર પોતાના હાથમાં લીધું. ક્ષેત્રિનવાદને પોતાની ગંભીર યોજનામાં સામ્યક બનાવ્યો ને સ્પષ્ટ કર્યો. એ અર્થ સાથે જે અસંમત થયા તે નાસ્તિકો ક્ષેપાયા અને નાસ્તિકો નિર્દય રીતે દંડાયા.

એ વિરોધીઓમાં વિપત્તિ રીતે વકરેલો ટ્રોટ્સ્કી રશિયાજરમાંથી ઊભડી ગયો. રશિયાના ગ્રંથોમાંથી ટ્રોટ્સ્કીનું નામ રદ કરવામાં આવ્યું. રશિયાની નિશાળોનાં પુરાણાં પત્રોએ પણ એના નામ પર છેકો માર્યો. આવતી કાલની અને આજની નવી રશિયન પ્રજા માટે ટ્રોટ્સ્કીનું નામ પણ નકારાયું. અને તોય સ્ટેલિને લખેલા ‘આકટોબર રેવોલ્યુશન’ નામના પુસ્તકમાં સ્ટેલિન પોતાના દુશ્મનને નીચેના શબ્દોનાં ઉલ્લેખ કરે છે: “આપણે કમ્યુન કરવું જ પડશે,એ નકારવું અશક્ય છે કે ગિરાર્દર ટ્રોટ્સ્કી આકટોબરની ક્રાંતિમાં સર્વોત્તમ રીતે લડ્યો હતો.”

સ્ટેલિને ટ્રોટ્સ્કીને ધિક્કાર્યો છે, ન્યાંસુધી મર્યાદિત મનુષ્યોના ધિક્કારને ગ્રેમની સંકલિત ગ્રંથિઓ ઝર્ષ ગંધ ત્યાં સુધી: અને તોય પોતાને ટ્રોટ્સ્કીનો દેવાદાર જરૂર માને છે. પાંચ વરસના આયોજન જેવી જ યોજના ટ્રોટ્સ્કીએ ૧૯૨૧માં બહેર કરી હતી. ટ્રોટ્સ્કીને

ધીરજ નહોતી. સ્ટેલિને ૧૯૨૪ સુધી એનો સમય માધ્યા કર્યો અને જેનું દ્રોટ્સ્કીને સ્વપ્ન આવ્યું હતું તે પૃથ્વી પર ઉતારી બતાવ્યું.

માનવતાની મિત્ર લાગણીઓના રંગની કેવી બહુરંગી રેખાઓ સ્ટેલિનની મનોમય જીમિકા પર રચાતી હતી તેની શી ખબર પડે ?

એક વાત ચોક્કસ છે, સામાન્ય માનવીના માથામાં પ્રેમ ને ધિક્કારના વેગ જેવા જ વેગ રશિયાના આ બંને પુરોપમાં પણ હતો જ.

સ્ટેલિન માનવી છે, દ્રોટ્સ્કી પણ માનવી છે. નિયોજનના નિયામક સ્ટેલિનને વિજય વર્યો છે, નિરંકુશ વ્યક્તિવાદે દ્રોટ્સ્કીને ઇતિહાસની કિનારી પર બંદી ગતીમાં ધકેલી દીધા છે.

સ્ટેલિનની માતાને બહીષોળી જનતાની જેમ આ ઝીણવટની કશી જ ખબર નથી. એ તો દીકરીસમાં જ એક ઘરમાં આજે ય હોવે છે. સ્ટેલિનને જન્મ આપનાર એ ડોસીમાને રશિયન ભાષાના એક શબ્દ બોલતાં પણ આવડતો નથી.

કાળ પુરૂષ જેવો સ્ટેલિન એ મરણની કિનારી પર ઊભેલી ઈકટેરીના નામે ઓળખાતી વૃદ્ધ સ્ત્રીને મન નાનકડો ઠીકો જ છે. ત્યાંના લોક જ્યારે સ્ટેલિનની અસાધારણ વાતો એ ધરડાં માછીને કરે છે ત્યારે તે ખખડી ગએલું વૃદ્ધ માથું હલાવતી બોલે છે, "સોસો *.....! હું નોં માનું."

થોડાં વરસો પહેલાં સ્ટેલિન વૃદ્ધ માતાને મારકો લઈ આવ્યો. કેમલિનમાં એણે એક માસ મહા દુઃખે કાઢ્યો અને એનું જમાના પહેલાંનું માથું ચૂંચવાઈ ગયું. એણે આવું કોઈ દિવસ દોહું નહોતું.

* સ્ટેલિનનું નાનપણનું નામ સોસો હતું.

એને સ્ટેલિનનો બાપ ફાટેલા બેડા શીવીને માંડ માંડ પેટ ભરવા
 નેટ્યું ક્રમાતો તે દિવસ યાદ આવ્યા. અને તે દિવસોમાં બાપા
 પાસે બેસીને ટેબા ખાતો સોસો સાંભર્યો. એ આંખ પલાળી સ્ટેલિનના
 માથા પર હાથ ફેરવતી ગૂંચવાતી બોલતી હતી: “પણ દીકરા! તું
 તારા ખરચ માટે શું કરીને કમાવ છે તે તો કંઈ જ સમજાયું નહિ.”

પછી એ ડાસી દીકરાને સાંજે તાબે બેઠેને પાછી પોતાના
 વતન દીક્ષીસમાં રહેવા આજી ગઈ.

કાળ પુરુષ

અમલગન, ત્યારે દુકાળ પડ્યો હતો. સોવિયેટ યુનિયનના અનાજના ઢગલા પકવતા ઉત્તર કોકેશસ અને યુક્રેનના પ્રદેશોમાં ૧૯૩૩ની વસંતમાં દુકાળ હતો તે વાત કોઈ નકારી શકે તેમ નથી.

એ દુકાળની વાત એવી નથી કે તેમાં લાખો માણસો મરી ગયાં. એંબરલેઈને ખારેલી ધાપ પ્રમાણે તો ત્યારે પચાસથી સાઠ લાખ જેટલાં માણસો મરણ પામ્યાં. પણ એ વાત બીજાં પ્રમાણે એ જુદાણા તરીકે પુરવાર કરી દીધેલી છે.

વાત એમ હતી કે સોવિયેટ સરકાર તે અરસામાં જમીનનું સમાજિકરણ કરવામાં ગુંથાએલી હતી. નાના નના જમીનદાર ખેડૂતોએ તે વાત સ્વીકારી નહિ. એમને સંઘખેતી જોઈતી નહોતી. જમીનને સામાજિક બનાવવી નહોતી, ખેડૂતોએ મોસમ પકવવાની ના પાડી દીધી, એટલે દાણો પાક્યો નહિ ને સંઘરાયો. તેમની પાસે પૂરતું ખાવાનું રહ્યું નહિ અને તેઓ...

એ દુકાળની અંદરની વાત એવી છે કે સોવિયેટ સરકારે પાંચ વરસની યોજના લીધી. એ યોજનાનો એક મુખ્ય કાર્યક્રમ સંઘબેતીનો હતો. રશિયા ખેતીપ્રધાન દેશ હોવાથી ૧૯૨૭માં તેમાં અઢી કરોડ નાના ખાતેદારો હતા. રોલિનની યોજના એ સૌને સંઘબેતીમાં જોડી દેવાની હતી, અને તેમનાં ખેતરોને સંઘ કૃષિમાં સામાજિક ગતિવિધિની હતી. એવી ખેતી કરવા સરકાર ખેડૂતોનાં મંડળો ગતિવિધિ તેમને ટ્રેક્ટરો તથા બીજાં યાંત્રિક સાધનો પૂરાં પાડવાની હતી. સોવિયેટ સરકારના પંચ-વર્ષીય આયોજનોનો આ ખ્યાલ હતો. એના પર સોવિયેટ રશિયામાં સમાજવાદનું ભાવિ જોખાણ હતું.

પછી વાત એમ બની કે આ નવીનતા તરફ રોમ બરાએકો ખેડૂતોએ સંઘબેતીનો સામનો કર્યો. તેમણે ખેતરનાં ઢોરની કતલ કરી અને સરકારને સોંપવાને બદલે મારી ખાધાં. સમાજવાદની સ્થાપનામાં આ બનાવ કઠણ હતો પણ પછીના મુખ્ય પર જિતરેલા મરણ કરતાં એછો કરણ હતો. કિંમતી કુકરો, બકરાં, ઘેડાં અને બીજાં પશુઓનો એક સાથે સંહાર થયો.

નવીનતાનો આ સામનો બખંઠર હતો. સોવિયેટ યુનિયનને ૧૯૪૦ સુધીમાં પણ સરભર ન કરી શકાય તેવો આઘાત થયો. પચાસ ટકા જેટલાં પ્રાણીઓની કતલ થઈ ગઈ. ખેડૂતો પોતા પશુ આ બતાવથી એંકી ઊઠ્યા. રોલિન પાસે સરકારે આંકડા રજૂ કર્યા.

“આયોજન આગળ ધપાવવું જ છે તો આ મુશ્કેલીને ટપી જવા આપણે વેગ વધારી મૂકવો જોઈશે.” એ કોર બનેલી પરિસ્થિતિને ડારવાની ગણતરી કરી રહ્યા. અને આયોજન આગળ ચાલ્યું. ૧૯૩૦માં સાઠ ટકા જેટલી જમીન સંઘબેતીમાં આવી ગઈ.

૧૯૩૨માં ફરીવાર ખેડૂતોએ આ સંઘખેતી સામે બળવો કર્યો. કોંગ્રેસ અને યુકેઈનના ખેડૂતોએ પૂરી મોસમ લીધી જ નહિ. એક શિયાળો નબો એટલો ખોરાક ઘરમાં ભરી બીજા ગધા અનાજનો નાશ કર્યો.

આ બચંકર બળવો હતો, રેલિનને પડકાર હતો અને રશિયાને બૂખે મારવાનો અને સંઘખેતીનો સામનો કરવાનો બચંકર માર્ગ હતો. સોવિયેટ સરકારને રશિયાના ઔદ્યોગિક પ્રદેશો પર અનાજ પહોંચાડવાની જરૂર હતી.

પણ અનાજ પહોંચ્યું નહિ. સરકાર પર મદદેશો આપ્યો કે પાકેનો નાશ થયો છે. રેલિન એક મોટી કટોકટીની ધાર પર બેઠો રહ્યો.

“હવે શું.....?” અમેરિકાના એક મહાવિદ્વાને એની મુક્તાકાંતે લેતાં પૂછ્યું.

“વર્ગો એની મેળે જૂસાર્થ જતા નથી, તેમને જૂસવા હાથ જાયકવો પડે છે.” એની આંખમાં બચકર છાપા રમી રહી અને એણે હાથ જાયકવો.

સરકારી અમલદારો કોંગ્રેસનાં અને યુકેઈનનાં ખેતરો પર, ખેડૂતોના આવાસ પર ફરી વળ્યા, અને સરકારનો કર ઉધરાવી રહ્યા. ખેડૂતોએ પોતાને ચાલે એટલું જ અનાજ પકવ્યું હતું તેનું શું? તેનું કંઈ નહિ. સરકારી અમલદારોએ એક વાત સાંભળી નહિ. એમની પાસે એક જ જવાબ હતો: ‘સરકાર સખત થઈ છે.’

સરકાર સખત થઈ હતી. સરકારી વડો રેલિન સખત થયો હતો. રેલિનકાકાની વર્ગો જૂસવાની બચંકર ધમ્મિ દારણ બની હતી. એની મુદ્રા બીધણતા બાખતી હતી, “વર્ગો...આપ મેળે જૂસાતા નથી, જૂસવા હાથ જાયકવો પડે છે.” અને એનો હાથ જાયકવો હતો.

શિયાળો આવ્યો ને વસંત આવવાની હતી. ખેડૂતોનાં ઘરમાં ખાલી હાંદલાં ખખડતાં હતાં, જૂખમરો બપોંઠર ફેલાતો હતો.

“ખેડૂતોએ સમાજવાદ સામે બળવો કર્યો છે. એમણે... કોઈએ પણ સમાજવાદી ક્રાન્તિની રૂઢાવટ કરવા માટે શિક્ષા ભોગવવી પડે છે.” સ્ટેલિન બોલતો હતો.

“ખેડૂતો જૂખમરોમાં મરવા લાગ્યા.” પત્થરમાં ચમકી ઊઠી હોય તેવી અનિશ્ચિત આંખોએ સ્ટેલિન સૂનકાર દેખતો હતો.

દુકાળ એમ આવ્યો, અને ક્રાન્તિ વિરોધી કુલાકોનો એ ખવંસ કરતો ગયો. દુકાળ પછી પાછું ‘સંઘખેતીનું’ આયોજન આગળ વધ્યું. રશિયાની ખેતીપ્રધાન જૂમિ બસો ને પચાસ હજાર ખેતરોમાં વહેંચાઈ ગઈ. ખેડૂતોએ નહિ કષ્ટપેશાં એવાં ઝોનરો આવ્યાં. ખેડૂતોએ નહિ ધારેનાં તેવાં રાક્ષસી યંત્રો ધરતીને ઉપર તળે કરી રહ્યાં. ઠેર ઠેર ખેડૂત મંડળો સ્થપાયાં અને પાંચ વરસની યોજનાનો ન ચળે તેવો રાયો નાખાયો.

ચાયામાં ધરતીને ખેડતી માનવતાનાં ખાતર પૂરાર્થ ગયાં. ક્રાન્તિ સામેનો બળવો ઊઠ્યો પણ સ્ટેલિનની લોખંડી ઈન્દ્રિયાશક્તિ આગળ શમી ગયો. ખેડૂતોએ પોતાનાં ધાન કાપી નાખ્યાં, પોતાનાં પશુઓને વધેરી નાખ્યાં, પછી ક્રાન્તિને ખાતર, સમાજવાદની સ્થાપનાને ખાતર તેમને પોતાના પ્રાણ પાયરી દેવા પડ્યા.

લાલ ઈનસાફ

૧૯૩૬ના ઓગસ્ટમાં સોવિયેટ રશિયામાં રાજદ્રોહી મુકદ્દમાની હારમાળા શરૂ થઈ, જેણે પાશ્ચાત્ય જગતને પગથી માથા સુધી કંપ આપ્યો. ઝીનોવીય અને કેમેનેવ જેવા જૂના બોલ્શેવિકો તથા પિયાટકોવ જેવા પ્રધાનો ઉપરાંત દુષ્પાશેવસ્કી જેવા સોવિયેટ યુનિયનના અનન્ય સરદારોનો ઈનસાફ તોળાયો અને તેમને શિંધી નાખવામાં આવ્યા.

ચક્રચાર જગવતી વિગતો બહાર આવી કે ટ્રાક્ટસ્કી સ્ટિલ્સ સાથે હાથ મિલાવતો હતો, રેડેક અને સોકોલનિકોવ સ્ટેલિનની સરકારને ઉચ્છ્રાવી પાડવા કાવતરું કરતા હતા. જે સરદારોએ લાલ લરકરને ઝવન દીધાં હતાં તે જ જર્મની અને જાપાનને વેચાઈ ગયા હતા, વગેરે.

એમાંથી જે વસ્તુઓ તરી આવી. એક એ કે સ્ટેલિન સામેનો વિરોધ ધારવા કરતાં વધુ ગંભીર હતો અને લસ્કરની બીનરમાં

પહોંચી ચૂકયો હતો; અને બીજી વાત એ હતી કે રેલિન ઠાઈ એવો જાનરમાન ખૂતી હતો ને ટ્રાંસરફીના અનુયાયીઓ તથા બીજા વિરોધીઓને ન્યાયની ઘટનામાં ઘટાવી વિધતો જતો હતો.

અને વાદ ન્યાય ! દેશેદેશની શ્રીમંતસાહીએ અનેક જૂઠાણાં ઉદાર દાયે તરતાં મૂકી દીધાં હતાં કે, રેલિન ગંભીર બિમાર છે અને તેથી મરતાં પહેલાં સોનિયેટ યુનિયન સામેના વિરોધની ઝીણામાં ઝીણી વાદ પણ જૂસી નાખવા માગે છે...કે રેલિન એકાએક ઉન્મત્ત થઈ ગયો છે અને બંદૂક લઈને તૂરી પડ્યો છે... કે કેદીઓને ખૂબ રીખવામાં આવે છે, હિપોક્રાઈઝ કરવામાં આવે છે, માદક પદાર્થો આપવામાં આવે છે, અને પછી તેમની પાસે અદાલતમાં મનમાન્યું બોલાવવામાં આવે છે, વગેરે વગેરે.

પણ અદાલત જેવી અદાલત બેસી, અદાલતમાં વિદ્વાનો બેઠા, છાપાના પ્રતિનિધિઓ બેઠા.

કાયદાગાળે ગોઠવાયા અને ગમે પક્ષના મેંકડો માક્ષીઓ પણ દાજર થયા.

પછી ન્યાય બેખામો.

અને હકીકતોએ ન્યાયની રાતી રચના કરી.

કેદીઓએ જાતે કજૂલ કર્યું કે આ બધા વખત દરમ્યાન તેમના તરફની અમલદારી વર્તણૂક માનભરી હતી.

અને રેડક પોતે બોલ્યો કે એણે સરકારી વકીલને મહીનાના મહીનાઓ સુધી કજૂલાતને પાછી ને પાછી હસેલીને ચૂંચવી ચૂંચવીને મુંઝાવ્યો હતો.

અને સૌએ કજૂલ કર્યું હતું કે પોલીસચોક્કી પરથી અવારનવાર તેમના પર દબાણ થતું હતું પણ ને બીજો અનિવાર્ય રીતે હોય છે તેવું પોલીસ દમન કે રિજામણી નહોતી થતી.

અને તો ય દ્રોહરકોરો કહે છે કે કેદીઓને માફ કરવાનાં વચન આપીને લક્ષ્યાવી તેમની પાસે કબૂલાત કરાવવામાં આવતી હતી પણ અદાવતમાં થએલા પુરાવાની પિછાન પછી સ્પષ્ટ દેખી શકાય તેમ છે કે જો માફ કરવાનાં વચનોથી જ ગધી કબૂલાતો થઈ હોય તો ગુનેગારોના પહેલા જથ્થાને એવાં વચનો છતાં વિધી નાંખાતો દેખીને પણ બીજો જથ્થો એવી લાક્ષણ્યમાં ન પડે અને ખોટી કબૂલાત ન કરે અને જો ગુનેગારોને ન્યાયની ઘટનામાં જ જકડી લઈ ઝખ્ખે કરવામાં આવતા હોય તો ખુલ્લી અદાવતમાં ગધા નિર્દોષો (!) માંથી કોઈ એક તો જરૂર પોતાની સત્ય દલીલત ખૂમરાણ કરતો ખોલી ઊઠે અને તેને છાપાના ડઝનખંધી પ્રતિનિધિઓ જરૂર સાંભળી શકે, અને એવા કોઈ પણ કથન માટે તેઓ લડત ચલાવે.

અને કેવળ રોજિનમરકારના સ્વાર્થની દૃષ્ટિએ જોઈએ તોપણ આવા મુકદ્દમા ઊભા કરવા જેટલો અને દુનિયા આખીમાં વગર કારણે ચકચાર ફેલાવવા જેટલો, પોતાની સામે માલિક દોકની વગોવણીને અવકાશ આપવા જેટલો તથા તે રીતે રશિયાની પ્રતિષ્ઠા પર મિથ્યા કલંક પહોંચાડવા જેટલો અને એ બધી રીતે સોવિયેટ યુનિયનને નાજુ પાડવાનો ઉપદ્રવ ઊભો કરવા જેટલો રોજિન મૂરખ નથી જ નથી.

રોજિન સરકારને, ઉચલાવી પાડનારા આ ભયંકર કાવતરાં અસ્તિત્વમાં આવ્યાં. તે સાથે જ રાજદોહનો ઉચ્છેદ કરવાની ફરજ પણ રોજિન ઈચ્છે કે ન ઈચ્છે તેની પરવા કર્યા વિના એના પર આવી પડી અને પછી ઇતિહાસી ઈનસાફ અનિવાર્ય બન્યો, અને ભયાનક મૃત્યુદંટ બળવતા કરાલ કાળે આ લાલ ઈનસાફની અચૂક રચનાનું નિમોણું કર્યું.

સરકારી વકીલ વિશ્વારંકી મુકદ્દમાને અંતે વિકરાળ બોલતો હતો પણ મુકદ્દમા ચલાવતી વેળાની એની વર્તણૂક અચાનક બદલાઈ ગઈ હતી. માટે અરેખર વિનમ્ર હતી જ. એનો એક જ દાખલો બસ થશે.

“ પ્યાદાકોવ ! કદાચ તમે યાકી ગયા હશે ! ”

“ ના રે, હું હજી લંબાવી શકું તેમ છે. ”

“ તો હું ત્રણ વાગ્યા સુધી ચલાવવાની સૂચના કરું છું, ” પ્રમુખે વચમાં કહ્યું.

“ મને વાંધો નથી પણ ગુનેગારને કદાચ કંટાળો આવે. ” વિશ્વારંકી બોલ્યો.

“ દવે : કેટલો સમય ! ” પ્યાદાકોવે પૂછ્યું.

“ પચાસ મિનિટ. ”

“ ચકાવો. ”

પ્રમુખે સવાલજવાબ આગળ ચલાવ્યા.

એમ પહેલો મુકદ્દમા ચાલ્યો, અને બીજો ચાલ્યો. બન્ને વખત અદાલતમાં હાજર રહેલાંઓ તાજુતી થઈને બેઠાં ને સાંભળતાં બેઠાં હતાં. બ્રિટિશ જુરીસ્ટ અને પાર્લામેન્ટનો સભ્ય ડેનિસ પ્રીટ જે ત્યાં હાજર હતો તેણે કબૂલ કર્યું છે કે મહીનાઓ સુધી રીનો-વીવ અને કેમેનેવે પોતાનો ગુનો સંતાડવા અનેક તરકીબો રચી, જવાબો ગોઠવ્યા. પણ છેવટે એ બંને પાસે ન ફેરવી શકાય તેવા પુરાવા અને દલીલો રજૂ થતાં તેમણે કબૂલ કર્યું. એ જ રીતે રેડકે અઘીમાસ સુધી લંબાવ્યું અને મુરાલોવે આઠ માસ એવી કાઢ્યા. જૂનો ટ્રોટસ્કીવાદી મુરાલોવ પોતાના અચાનકી યુક્તિઓ લગાવવામાં એવો તો હોશિયાર હતો કે એને માટે રેડકે કહ્યું હતું

કે, “ મારા મત પ્રમાણે એ મરતા સુધી એક પણ શબ્દ કબૂલ કરશે નહિ.” યુનેગારો એક જ વાત કહેતા હતા, અદાલતની કલમ નીચે ઘેટાંની જેમ ઘેરાતા હતા અને તેમને બોલવાની ફરજ પાડવામાં આવતી તેમ બોલતા હતા એવી ફેલાવવામાં આવેલી અમુરો કેવળ ગણત છે, ઘણીવાર એ લોકો સરકારી વકીલ સાથે સખ્નાઈથી ગ્રથડતા હતા, અંદર અંદર જીદ પડતા હતા, એ માયાફેડ કરતા સવાબેને ગૂંચવતા હતા, જવાબો ઉડાવતા હતા, અને સત્ય લકીકત સામે આવીને ઊભી રહે ત્યારે જ કબૂલ કરતા હતા.

અને એવી વિગતનો મુકદ્દમા બનેલો મોજુદ છે. એક ખીજની અંદર ગૂંચવાઈને, બંધાઈને, સંકળાઈને પડેલા મુકદ્દમાના તંતુઓ ઝાઝની બનાવટની ના પાડે છે. ૫૦૦ પાનનો મુકદ્દમા એક જ વાત ધનિસાઈની વિગતમાં કહે છે કે તે લોક ખરેખર યુનેગારો હતા. એ વાત ભણે તાજુળ કરે તેવી કે ચોંકાવનારી હો !

ત્રણ મુકદ્દમા

જૂના બોલ્શીવિકો ઝીનોલીવ, કામેનેવ, અને રમારનોવનો પહેલો મુકદ્દમા ૧૯૩૬ના ઓગસ્ટની ૧૯મી તારીખે સુપ્રીમ કોર્ટની લક્કરી સમિતિ સમક્ષ શરૂ થયો. ઉલ્લરીય મુખ્ય ન્યાયાધીશ હતો, વિશીરકી સરકારી વકીલ હતો. બચાવપક્ષ હિપર ટ્રોટસ્કીથી ઉત્તેજાયેલા અને સોવિયેટ યુનિયન સામે કાવતરાં અને પ્રતિકાન્તિને વરેણાં એક ત્રાસવાદી મંડળ બાંધવાનો તથા સ્ટેલિન અને ખીજ નેતાઓનાં તથા ખાસ કરીને કીરોવનું ખૂન કરવાનો આરોપ હતો. એ મંડળના ગિરફતાર થએલા સોળ જણ દેહાંત દંડને પામ્યા.

મુકદ્દમાની સુનાવણીમાં ઝીનોલીવની તપાસ ધ્યાન ખેંચે તેવી હતી.

ਦੇਵੀ = ਦੱਤਾ ਮੰਗਣੀ ਧੋਰਾਜਾ ਮਾਰੇ ਮਾਰੇ

အကျဉ်းချုပ် : " အနုပညာ ပညာရေး "

ॐ नमो भगवते वासुदेवाय ॥

“ ॐ नमो भगवते वासुदेवाय ”

“ਮੇਰੀ ਮਾਂ”

“નેતાઓએ તો વિરાટ રોષિન, વોરોલિયોન અને કામતો
વિચ ને! તમારા કે જ મંડલે કીરોચુ ખૂન કરવાની વોતના
મુદ્દા બનાવીતી, નહિ! કીરોચુ ખૂન તમારે જ મંડલે તરારી
ચયું છે કે કાઈ બીજી સરેયા તરારી!”

“અમારા જ મંડળ તરફથી.”

“તમારા અંડગ્રમાં તમે, કાએનેના, સ્મીતોના પગેરે હતા ને।”

"GL"

“તમે જ લોકોએ કીરોમડું ખૂન કરું!”

42 43 44

“એસી જાવ.”

જીજ્ઞા મુકદ્દમાનો આખો હેવાત ધણી જાણાઓમાં પ્રસિદ્ધ થઈ ચૂક્યો છે તથા તે વધારે પ્રતીતિજનક છે. એ મુકદ્દમા એ જ અદાલત સામે ૧૯૩૭ના જાન્યુઆરીમાં શરૂ થયેા તથા બંગાળ પક્ષનાં સત્તર જજી હોવા હતા. જેમાંના પીઆરોગ, (હલોમ ખાતાનો પ્રધાન) સોડાકાનિઝોવ, (પરદેશખાતાનો, એસિસ્ટન્ટ પ્રધાન) તથા મુરાદોવ, સેરીખીઆઠોવ, અને રેડક ગુપ્ત હતા. એ સત્તરમાંથી તેરને દેહાંત દેડની શિક્ષા થઈ. સોડાકાનિઝોવ અને રેડકને ત્રણ વરસનું

કારાગાર મળ્યું તથા આનોંડ અને સ્ટ્રોઈશિવને એથી પણ ઓછી શિક્ષા થઈ.

આ બીજા મુકદ્દમામાં ગયાવપક્ષ પર જાપાન અને જર્મનીને હારકરી ખખરો પહોંચાડવાનો, મોલોટોવ તથા બીજી અગત્યની વ્યક્તિઓનાં ખૂન કરવાનો, અને જર્મની જાપાન સાથે સોવિયેટ યુનિયન સામેના ઠાવતરામાં જર્મનીને હુકેઈન આપવાનો અને જાપાનને મેરીટાઈમ ઇલાકો આપવાનો છૂપો કરાર કર્યોનો આરોપ મૂકવામાં આવ્યો હતો. આ આરોપે આખા રશિયામાં ચકચાર જગવી હતી તથા એક મોટો ખળભળાટ મચાવી મૂક્યો હતો.

પછી મુકદ્દમા શરૂ થયો. જુગાનીઓ લેવાઈ. અદાલતની અને અદાલતમાં હાજર રહેલાં સૌની અગમચળી વચ્ચે પુરવાર થયું કે આગળ પડતા ટ્રોટ્સ્કીસ્ક તરીકે બહાર આવેતા પ્યાટાકોવ ૧૯૩૧માં બર્લિનમાં સીકોવને (ટ્રોટ્સ્કોનો દીકરો) મળ્યો હતો અને ત્યાંથી મત્સલત કરીને રશિયામાં આવી રેડેક, સોકોલનિકોવ તથા બીજાઓ સાથે સંબંધ બાંધ્યો હતો. ધીમે ધીમે એ ટોળીનું કાતતરાખોર મંડળ બંધાયું. અને ક્રીનોવીચના મંડળને ખાનગી મદદ આપવા લાગ્યું તથા ક્રીનોવીચ પકડાઈ જાય ત્યારે તેનું કામ પોતે ઉપાડી લેવાનું નક્કી થયું. એ બંને ટોળીઓનો સંબંધ કેમ બંધાયો તેની તપાસમાં વીશીંસ્કીએ શરૂ કરેલો સવાલ જવાબ આ રહ્યો:

“રેડીશાકે પોતાની જાતને તમારી સમક્ષ શા માટે ખુલ્લી કરી?”

“ જો આદમીઓએ મારી સાથે વાત કરી હતી.” પ્યાટાકોવે જવાબ દીધો.

“ પણ તેણે તમારી પાસે પોતાની વાત ખુલ્લી મૂકી કે તમે તમારી જાત તેને જતાવી?”

“ ખુલ્લું મૂકવાપણું પરસ્પર હોય છે.”

“ પણ શરૂઆત કોણે કરેલી ? ”

“ શરૂઆત ? મને ખબર નથી. એ તો મરઘી પહેલી કે છંડું તેના જેવું થયું.”

પછી વીસી'રકી રેડેક તરફ વળ્યો.

“ તમારાં આ કામ વિચારપૂર્વકનાં હતાં ? ”

“ જાંઘમાં થતાં કામ સિવાય મેં આરા જીવનમાં એકે કામ વિચાર વિના કર્યું નથી.”

“ અને કમનસીબે તમારું આ કામ સ્વપ્ન નહોતું ને ? ”

“ કમનસીબે તે સ્વપ્ન નહોતું.”

આ બીજા મુકદ્દમામાં મળેલા પુરાવા પરથી સ્પષ્ટ થયું કે આ બધા કાવતરામાં પહેલેથી છેલ્લે સુધી ટ્રોટ્ટરકીને હાથ હતો. પુસ્તકો કે જોડાઓમાં સંતાડી એ રેડેકને કાગળો મોકલતો. આ બધાની વચમાં એક લાડીમીર રોમ નામનો હતો જે ‘ ઈંગ્લેશિયા ’ નામના છાપાનો ખજારપત્રી હતો. રોમ ટ્રોટ્ટરકીને પેરિસમાં મળ્યો હતો અને તેની સાથે મળ્યો હતો. ૧૯૩૫ના ડીસેમ્બરમાં પ્યાટાકોવ બર્લિનથી ઓસ્ત્રો વિમાનમાં પહોંચ્યો હતો અને ત્યાં ટ્રોટ્ટરકીને મળ્યો હતો.

રશિયાની બહાર ટ્રોટ્ટરકીની દિવસ્યાતને જરૂરી નાણાં કેવી રીતે મળે છે તે વાત પણ પ્યાટાકોવે પોતાની જુગતનીમાં સ્પષ્ટ કરી. પ્યાટાકોવ પોતે ઉદ્યોગખાતાનો પ્રધાન હોઈ જર્મનીમાંથી ખરીદાતા માલનો ભાવ વધારે પડતો આપતો તથા વધારે ટ્રોટ્ટરકી પાસે પહોંચતો. એ વાત જણાવતાં બ્યારે પ્યાટાકોવે કહ્યું કે “ પણ આખું કાવતરું ટ્રોટ્ટરકીની સુંદર આંખો પર મુજબ થવાથી નિમાયું”

હતુ તેમ નથી," ત્યારે અદાનત હસી ઊડી દતી. આ મુકદ્દમાએ ટ્રોટસ્કીના જર્મન ફાસીસ્ટો સાથેના સળધ પર સારો એવો પ્રકાશ દે કયો હતો તથા પાચ કે છ વખત હિટલરના જમણા હાથ જેવા રૂડો'દ હેસ સાથેનો ટ્રોટસ્કીનો સળધ ખુલ્લો થયો હતો.

આ કાવતરાથી એ શોક ગાડીઓને તોડી પાડવાને, લાન લશ્કરમાં સહાર ચનાવવાને, કારખાનાનો નાશ કરવાને, ખાણોમાં ચાનતા કામ બગાડી નાખવાને તથા સોવિયેટ યુનિયનના કૌર્વપણુ વતનીનો પુણ્યપ્રકોપ સળગાવી ઊડે તેની બળ પાથરવાને શક્તિમાન થયા હતા. પણ ૧૯૩૫ના મધ્યમાં કાવતરાખોરો ઉત્સાહ શુભાવવા માડ્યા હતા ટ્રોટસ્કીને પોતાને પણ મેલિનને પાડી દેવાનો આ સાચો હિપાય નથી એમ બાન થવા માડ્યુ હતુ. રૂડેક પોતાના લાગણીભર્યા નિવેદનમાં આ વાત અદાનતમાં રજુ કરતા નીચે પ્રમાણે કહે છે.

વીશીઝ્કી “પછી તમે શા નિશ્ચય પર આવેના ?”

“મને સૌથી પ્રથમ પક્ષની મધ્યસ્થ સમિતિ પાસે જઈને બધુ ખુલ્લુ કરી દેવાનુ તથા અમારા મંડળમાના સૌના નામ આપી દેવાનુ મન થએનુ પણ તે હુ કરી શકયો નહિ તમે જુઓ છો કે, છ-પી-યુ પાસે હું ગયો નહોતો, એ મારી પાસે આવ્યા હતા.”

“સરસ વાચાળ જવામ !”

“એક ખેદજનક જવામ.”

પછી ચારેશ્રો સેનાનાયકોનો ત્રીજો મુકદ્દમા જરાક જુદી બતનો હતો એ મુકદ્દમા ખાનગીમાં ચલાવવામાં આવ્યો હતો. તથા તેનો હેવાલ બહાર કરવામાં આવ્યો નથી ૧૯૩૭ના જુનની ૧૧મી તારીખે માત્ર એટલી જ બહારાત કરવામાં આવી કે લાન

લશ્કરમાં જિંદી પદવી ધરાવતા આઠ સેનાનાયકો જેમાં જુવાન દુખાશેવરકી મુખ્ય હતો તેમને દેશદ્રોહી વર્તીવના ગુના ખાતર ગિરફતાર કરવામાં આવ્યા હતા. તેમનો કેસ ચલાવી તરત જ તેમને વિધી નાખવામાં આવ્યા છે. આ આઠ પૈકી એક જનરલ પુટના હતો જે બીજા મુકદ્દમામાં પણ સંડોવાયેલો હતો. બીજો જનરલ ચકોર હતો, ત્રીજો જનરલ યુઓટોવીચ હતો, તથા બીજા જનરલ ઈડેમાન, જનરલ ફેલ્ડમન વગેરે હતા. એ સૌના પર મુખ્ય તહેામત મુલ્ક જાગે ત્યારે લાલ લશ્કર સાથે જર્મની અને જાપાન સાથે બળી જવાનું હતું. એ સૌમાં ૪૪ વરસનો જુવાન માર્શલ દુખાશેવરકી મુખ્ય હતો. એ એક મહાન ક્રાન્તિકાર તથા ચપલ સેનાનાયક હતો. પહેલા મુકદ્દમા તો જેમ તેમ પતી ગયા. પણ આ છેલ્લો મુકદ્દમા ગળે ઉતારી જતાં રશિયાના મિત્રાને પણ અધરું પડી ગયું.

પણ પુરાવા અને હકીકતોએ ઘણી વિગત પર પ્રકાશ નાખ્યો. દુખાશેવરકી ગમે તેવો મહાન છતાં મદત્તવાકાંક્ષમાં અટવાયો હતો તથા બધી સત્તા કાચ કરવા માગતો હતો. એની યોજના એક સાથે બળવો જગવી રેલેલિનના આખા મંડળને મહાત કરી સરમુખત્યારી બનાવી પાડવાની હતી પણ એની બાજુ બર આવી નહિ અને બિલ્લેટો એ જ રેલેલિનની બાજુમાં આવી ગયો.

આ કાવતરામાં સંડોવાયેલા બીજા આઠ સેનાનીઓ જર્મન લશ્કરના વડાઓ સાથે સારા સંબંધવાળા હતા. કોર્ક અને પુટનાની જર્મન લશ્કર સાથેની હીલચાલ બીજા મુકદ્દમામાં જ જાણીતી થઈ ગઈ હતી.

ગમે તેમ પણ આ મુકદ્દમાઓનો જનાવ કોઈપણે આનંદદાયક તો નથી જ. આખા રશિયા પર એક બચનું આદોલન ત્રાસ વરસાવી

ચુરોપની ભીતરમાં

રહ્યું. નાના મોટા સેંકડો અમલદારો પકડાયા. માસેલ ગામારનીક જેવાએ આ લાલ ઈનસાફમાંથી ઝિગરવા આત્મઘાત કર્યો. રશિયાનું ભીતર ભયનસ્ત દેખાયું.

અને તોય આ મુઠ્ઠેમાઓની કશી જ માડી અસર ૧૭૦,૦૦૦,૦૦૦ મંખ્યાવાળી રશિયન જનતા પર નથી થઈ. વિદ્વાનોને આ ઐતિહાસિક ન્યાય ન સમજાય તોય જનતાને તે અનિવાર્ય સમજાઈ ચૂક્યો હતો. રશિયન સરકારે છેલ્લા મુઠ્ઠેમામાં ખોતાના આઠ સેનાનાયકો ગુમાવ્યા હતા. છતાં ચારસો સેનાનાયકોમાં એ ખોટ લણી મોટી ન હોતી. લશ્કરમાં પણ સોવિયેટ યુનિયનની સલામતી ખાતર સાફસૂફી કરી શકવાની હિંમત સ્ટેલિન જ કરી શક્યો, ખીમ કોઈ સરમુખત્યારની એવી તાકાત હજી માલમ પડી નથી.

રટેલિન : માનવતાની તુલા પર

એ લેખકની બરે ગ્લો એની ઇચ્છાશક્તિ ગમે તેવી અડગ બરે હો, રટેલિનને ગમે તેવા કાળપુરુષને માનવતાની તુલા પર નેખાવુ પડે છે

કોઈ મદારનાયુવાણો, જાજરમાન દેહવાળો, માથા વિનાનો બનકર મા.વી રટેલિન મહાવિદ્વાન છે, એનું વાચન અતિશય વિશાળ છે યુરોપ અમેરિકાના વિદ્વાનોની મુનાકાતોમાં એ પેટોને, ડોન કસિકોટને, ડોડેટને, કોમ્બેનને, ચાર્લીસ્ટોને, વગેરે ઇતિહાસના અનેક પ્રમાણો ટાળી તેમને મુઘ્ધ કરે છે એ માલિત્ય કારોની સમામા પોતાનું શેક્સપીયરનું, ગેટેનું તથા બીજા કવિઓ અને લેખકોનું વાચન ટાકી શકે છે રાજકારણપદ્ધતિ સાથેની મસનતમાં એ રાજકીય પ્રસંગોની આગ્ધાર જીતરી જઈ પોતાની શુદ્ધિનો જખવી નાખે તેવો પ્રકાશ નિપજવી શકે છે

અને એ અત્યંત મજાતાવડો છે એની રીતભાતો વિનયથી નીતરતી હોય છે એને સવાન પૂછનારાઓ તરફ એ શાંતિથી ધ્યાન

દર્દને સાંભળે છે અને માનથી જવાબ વાળે છે. એનાં વ્યાખ્યાનોમાં એ જ્યારે ભદ્રલોક વિષે બોલે છે ત્યારે પણ એ તેમને ‘Messieurs the bourgeoisie’ કહીને સંબોધે છે, તથા પોતાની જાત વિષે બોલવાનું હોય ત્યારે ત્રીજા પુરુષ એકવચનમાં જ બોલે છે.

એ મજાક કરી શકે છે. ૧૯૩૦ની કોમ્યુનિસ્ટ પક્ષની કોંગ્રેસમાં જીખારી અને રીકોવના મવાળ પક્ષનો વિરોધ કરતાં એણે મજાક કરતાં કહ્યું હતું કે, “જીખારી મહાશયની બચાકુલ નજરે જો એક કાળી કીડી ચડી જાય છે તો એમને મોટા ઉત્પાતની ગંધ આવવા માંડે છે અને પછી એ પોતે સોવિયેટ યુનિયન એક માસમાં મરણ પામશે એમ માને છે. અને રીકોવ જે જીખારીને ટેકા આપે છે તેમને જીખારીનની એ માન્યતામાં ભારે ગંભીર મતભેદ છે: રીકોવ માને છે કે એક માસમાં નહિ પણ એક માસ અને ઉપર બે દિવસમાં સોવિયેટ યુનિયન વિનાશ પામશે.”

જ્યારે એ મોરકોમાં હોય છે ત્યારે સ્ટેલિન કેમલિનમાં રહે છે. આશીસથી પચાસ ઈમારતોવાળું કેમલિન એક નાનકડો કિલ્લો છે. તેમાં સ્ટેલિન ત્રણ ઓરડામાં રહે છે, અને આખો વખત એ કેમલિનમાં ભરાઈ રહેતો નથી પણ મોરકોમાં ખૂબ ધમાલવાળા જગામાં કામ કરતો હોય છે. એ ઉપરાંત સ્ટેલિન મોરકોથી એક કલાકના રસ્તા પર આવેલા ડાટશા નામના સ્થળમાં પોતાનો નવરાશનો સમય ગાળે છે. ત્યાં જતાં એ ત્રણ મોટરકાર સાથે દોડાવે છે. હિટલર કે મુસોલિનીની જેમ સ્ટેલિનની ચોક્કા રાખવામાં નથી આવતી. ઓપેરાથી કેમલિન સુધી એ ઘણીવાર મિત્રો સાથે વાતો કરતો ચાલતો આવતો માલમ પડે છે, અને એની આસપાસ લોકોનાં ટોળાંનો અવરજવર હોય છે. વરસમાં બેવાર, મેના પહેલા

દિવસે અને નવેંજરના છમા દિવસે, રોહિનિ બેનિનની કચ્છ પર બિભે રહે છે તથા લાખો લોકો તે મહાન દિવસોએ એનાથી પંદર વારને છેટે જમા થાય છે.

એને બપોરના પોશાક ગમતો નથી ને કોઈ પણ જાતનાં વિધિવિધાન એને પસંદ નથી. ગળા સુધીનાં જાડવાળું જાકોટ પહેરીને જોડા ચડાવી ટોપી પહેરીને એ નીકળી પડે છે, અને મોઢામાં હોકલી રાખી ફૂંકતો હોય છે. ખાણું લેતી વેળાએ પણ એ ટેંગલ પર હોકલી સળગાવેલી તૈયાર રાખે છે, અને કાળિયાની વચમાં સડાકો મારી લે છે.

સ્ત્રી તરફનું એનું વલણ ખૂબ સમધારણ છે. એ બે વાર પરણ્યો. એની પહેલી સ્ત્રીનો હેવાલ કાન્તિ પહેલાંના દિવસોના જુલકાળના ધૂમ્મસમાં ઢંકાઈ ગયો છે. ૧૯૧૭માં એ ન્યુમેનિયાથી મરણ પામી. તે દિવસોમાં પ્રેમનો અર્થ વર્ગવિચ્છેદના સાધન તરીકે જ થયો હતો. જૂના બોલ્શેવિકો લગ્નનાં સ્વરૂપો તરફ ધ્યાન નહોતા આપતા. આ પહેલી સ્ત્રીથી રોહિનિને એક દીકરો હતો જે આજે પચીસ વરસની ઉંમરે પહોંચ્યો છે પણ આવડતમાં ખૂબ જ સામાન્ય હોવાથી દીકરીસના એક કારખાનામાં કામદાર તરીકે કામ કરવા રોહિનિ તેને મોકલી આપ્યો છે.

૧૯૧૯માં રોહિનિ એક જૂના કાન્તિકારી હુદાર મિત્રને મળવા બેનિનગ્રેડ ગયો ત્યાં નાડ્યા નામની મિત્રની સત્તર વરસની દીકરી સાથે એને પરિચય થયો અને પછી રોહિનિ નાડ્યા સાથે પરણ્યો. નાડ્યાને બે બાળકો સાંપડ્યાં છે: એક વાસિલી નામનો છોકરો છે અને બીજી સ્વેપ્લાના નામની દીકરી છે.

નાડ્યા ૧૯૨૯માં ઔદ્યોગિક શાળામાં અભ્યાસ કરતી હતી અને ત્યારે શાળામાં જવા લોકોને જવાની સામાન્ય જાહેર મોટર

બસોમાં પોતાનો રસ્તો કરતી હતી અને જીડ હોય ત્યારે ખીચ ગાડીની રાહ જોતી જિભતી હતી. સ્ટેજિનની સ્ત્રીને માટે ખાસ મોટરકાર રોકવાની સોવિયેટ સરકારને જરૂર નહોતી જણાઈ.

પછી ૧૯૩૨માં નાડ્યા એકાએક મરણ પામી. નાડ્યાના મરણના સમાચાર છાપાંઓમાં દબદબા વિના પ્રગટ થયા અને નાડ્યાને દરનાવવામાં આવી. “હવે કંઈ જ વળે તેમ નથી,” સોવિયેટ રશિયાના સરમુખત્યારને ઠપકો આપતી આંખે ડોક્ટર કહેતો હતો. “એને આંતરડામાં ભયંકર વેદના થાય છે,” મરતી નાડ્યા પર માથું હલાવતો ડોક્ટર બોલતો હતો.

નાડ્યાએ આંતરડાંની વેદના ધણી વખતથી શરૂ થએલી છતાં પોતાના સરમુખત્યાર સાથીને કહી નહોતી, કારણકે સ્ટેજિને એના ઘરમાં પોતાની અંગત મુશ્કેલીની ફરિયાદ કરવાના રિવાજને વખોડી કાઢ્યો હતો.

નાડ્યાએ દુઃખ સંતાડ્યા કર્યું અને સ્ટેજિનને માથે સરકાર ચલાવવાના ભારમાં વધારે ભાર હમેયો નહિ. નાડ્યાએ સ્ટેજિન વાત કરતો તેવો દુઃખમાં હોઠ હસાવીને બોલ્શેવિક ‘સ્પીરીટ’નો પ્રયોગ કર્યો અને જ્યારે એણે એપેન્ડીમાઈટીસના પોતાના દરદત્તી કબૂલાત કરી ત્યારે તો એ મરણ પામતી હતી.

એટલે હવે મા વિનાનાં બાળકોને સ્ટેજિન ખીજાં રશિયન બાળકો બણે છે તે નં. ૨૫ની નિશાળમાં બણાવે છે. એને હજુ નિશાળ જાતે જોવાનો સમય મળ્યો નથી પણ છેલ્લો અઠવાડિક હેવાલ આપ્યો ત્યારે છોકરાના કાર્ડ પર પાંચ બાળકોમાં ડીક છે એવી ટીકા આવી હતી.

સ્ટેજિનનો માસિક પગાર છ પૌંડ અને પંદર શિફ્ટિંગ જેટલો છે. સોવિયેટ રશિયાના ખીજા સામ્યવાદી નેતાઓની જેમ સ્ટેજિન

સ્ટેલિન :- માનવતાની તુલા પર

પણ ગરીબ છે. કોમ્યુનિસ્ટ પક્ષનો ત્યાં એવો નિયમ છે કે પક્ષના કોઈપણ સભ્યે માસિક રરપ રૂબરૂથી ઓછો નહિ અને ૬૦૦ રૂબરૂથી વધારે નહિ એટલો પગાર લેવો. સ્ટેલિનને એકલાને જ માસિક એક હજાર રૂબરૂ એટલે લગભગ સાત પૌંડ નેટનું વેતન મળે છે. એ હિપરાંત ત્યાં કોઈ કોમ્યુનિસ્ટ ને જગાઓ પર કામ કરે તોય બે પગાર લઈ શકતું નથી, અને ચોતે લખેલા પુસ્તકનું વળતર પણ લઈ શકે નહિ એવો પક્ષનો નિયમ છે.

એને થોડા જ મિત્રો છે. તેમાં સૌથી વધારે નજદીક બે જણ છે: એક વોરોશિલોવ અને બીજો કાગાનોવિચ. પક્ષના જૂના દોસ્તો હજુય એને તુંકારાથી ઓલાવે છે. બીજાઓ એની સાથે વાત કરતાં એને ટોવેરીશ (Comrade) કહે છે. એને એકે ઈકકાળ નથી. એના મંત્રીઓ કે હુબાપિયાઓ અને એના નોકરો એનાથી કદિ ખીતા નથી. સ્ટેલિનની આસપાસ અગમ્યતા કે અહોભાવનું એકે મંડળ બાજી શકતું નથી. સૌને એના મોઢા પર એની ટીકા કરવાની છૂટ હોય છે.

સ્ટેલિને એક પુસ્તક લખ્યું છે, પુસ્તકનું નામ ‘લેનિનીઝમ’ છે. એ પુસ્તક સૌથી વધારે નિખાલસ મળાય છે. એમાં એણે રાજકીય વિચારણા ચર્ચા છે અને સારી ને માડી અનેક હકીકતોનો ઉલ્લેખ કર્યો છે. સોવિયેટ યુનિયનમાંની સારી વાતો પર એમાં એણે ખાર મૂક્યો છે પણ માડી બાબતો છુપાવી નથી. ૧૯૩૫ સુધીમાં એકલા રશિયામાં એ પુસ્તકની વીંચ લાખ કરતાં વધારે નકલો વેચાઈ ગઈ હતી.

સ્ટેલિન પાસે સરકારી એકે જગ્યા નથી પણ એ ૧૯૩૫ના બન-યુગ્મારીથી ઓલ-યુનિયન, સે-ટ્રલ-એકઝીક્યુટિવ, કમિટીના

===== યુરોપની લીતરમાં =====

સાડત્રીસ સભ્યો પૈકી એક સભ્ય છે. આ સમિતિ સોવિયેટ પાર્ટી-મેન્ટના પ્રધાનમંડળની હિસ્સની સમિતિ છે તથા પ્રધાનમંડળ તેને જવાબદાર હોય છે. અને સ્ટેલિન પ્રધાનમંડળમાં પણ નથી, માત્ર કેમીસાર છે.

સ્ટેલિન કોમ્યુનિસ્ટ પક્ષનો હવે સામાન્ય મંત્રી નથી, પણ પાંચ મંત્રીઓમાંનો એક મંત્રી છે. કોમ્યુનિસ્ટ પક્ષના પોલીટબ્યુરોનામના સૌથી જધારે અગત્યના મંડળના દસ સભ્યો પૈકી સ્ટેલિન એક સભ્ય છે.

કોમ્યુનિસ્ટ પક્ષની મધ્યસ્થ સમિતિ જેમાંથી પોલીટબ્યુરોના દસ સભ્યો ચૂંટાયા છે તે મધ્ય સમિતિ કોઈપણ સભ્યની જેમ સ્ટેલિનને ધારે ત્યારે બરતરફ કરી શકે છે. મધ્યસ્થ સમિતિના નિર્ણયો પ્રમાણે વર્તવાને સ્ટેલિન બંધાયેલો હોય છે.

પણ માનવતાની તુલાનું શું ? સોવિયેટ યુનિયનનો સરખામિયાન માનવતાની તુલામાં માનવતાની પ્રમાણસર અવિચલ પ્રતિભા જેવો માલમ પડ્યો છે. એની બચકરતા અને બીપણતા સરજતી કારકિર્દીનો આદિ અને અંત માનવજાત તરફના અભેદ બાવથી એની નાનામાં નાની કિયાને ભરી દે છે. એ ભાવ એને મન સામ્યવાદ કે માકસવાદ છે અને તેની પ્રતીતિ સમાજવાદની સ્થાપનામાં છે. એના જીવનની એકેએક પળ એ ભાવ અને એ ભાવ પાછળના બીપણ આવેગથી ભરેલી છે. અને તેમાં જ માનવતાની તુલા એના માનમાં નમે છે.

કોમ્યુનિઝમ સ્ટેલિનનો જીવનવેગ છે અને એ જ જીવનની બધી માન્યતાઓનું એણે શમન સાધ્યું છે.

અને એની બીપણતા ! સ્ટેલિન બચકર નિર્દય છે, રશિયામાં વરસી ગયેલી બચા.

હસ્તીને મિટાવી દેવા માટે હતી. એ રીતે સોવિયેટ રશિયાની મુખ્યત્વારીને મળતી આવે છે. એણે શરૂઆતથી જ પોતાના દુશ્મનોનો વિનાશ લાખ્યો છે. ક્રાન્તિના માર્ગમાં આડખીડી ખેડતોને પણ એણે હુકામને વધેરી રીધા છે. સોવિયેટ ૨ એ રીતે બળ વપરાય છે. એ ઔતિદાસિક બળના ઉપદેશ એકલા સાડા સોળ કરોડ રશિયનોને મૂઢીવાદી ધટનામાંથી ઉગારવાનો નથી પણ આખી માનવજાતનો ઉદ્ધાર કરવાનો છે.

બેડી આસ્ટરે સ્ટેલિનને પૂછ્યું હતું:

“ સોડાને વિધી નાખવાનું હવે ક્યાં સુધી સકાવવું

“ જ્યાં સુધી જરૂરી જણાય ત્યાં સુધી.” સ્ટેલિને આખો હતો.

વિલ્ડરને એના હોસ્તો પૂછે છે, મુસોલિનીના મિત્રો બધ પામે છે, સ્ટેલિનના સાથીદારો તેને સમાનભાવે માન આપે

તેથી સ્ટેલિનની બાનઅવસ્થા માનવતાના જીવન સલામતીને જામતી જીવનચક્રારને બેઠી શકે છે.

માનવતાનો એ સાક્ષાત્કાર છે, એનું દર્શન ક્યારેક તો ક્યારેક બયાનક બને હોય.

રેલિનના સાથીદારો

“ ક્રાંતિની ગાપણી ચક્ષીઓ સારી રીતે પીસાઈ રહી છે ”

રેલિન

રેલિનની આસપાસ પણ એના સાથીદારો છે જેમના સાથથી જ રેલિને મૂઢીવાદી વટનાનો કચ્છ-ધાણુ વાગી નાખે એવી રચનાની રાક્ષસી ચક્ષીઓના ક્રાન્તિકારી વેગ રશિયા પર ગતિમાન કર્યો છે

એ સાથીદારો ચાચિયાઓ નથી, ધાડપાકુ સાહસિકો નથી, માનસગિમારો નથી, કે શુડાઓ નથી મુસોનિની અને હિટલરના માથીદારોથી એ રાતા સાથીદારો એ રીતે જુદા પડે છે એ લોકોનું એક મદાનક્ષણુ છે, એ લક્ષણથી ક્રાન્તિ માટેની તેમની ઝડપ જેટલી વધતી જાય છે, તેટલું તેમનું વ્યક્તિત્વ પ્રચંડ ગતિમાન થાય છે પોતાની વ્યક્તિગત કે અગત જલદેરાતનો એમાના એકેને શોખ નથી, ક્રાન્તિના ઐતિહાસિક પરિવર્તોની એ લોક ગતિમાન રેખાઓ છે, એટલું જ તેમને ખાન છે. અને તેમા જ તેમની અજેડ મહત્તા છે

એ સાથીદારોમાંના ઘણાખરા જે સ્ટેલિન સાથે દુનિયાના છઠ્ઠાભાગ પર શાસન ચલાવે છે, તે સામ્યવાદી સરકારની સ્થાપના પહેલાં કોઈ લાશ્વર્યમજૂરીથી એતરને ખેડનારા, ખાણને ખોદનારા કે કારખાનામાં કેડ નમાવીને શરીરમજૂરી કરનારા આબેહુજ મજૂરો જ હતા. સોવિયેટ યુનિયનના સરકારી તંત્રના હૃદય જેવું મંડળ જે 'પોલીટબુરો' ના નામથી પ્રખ્યાત છે અને જેમાં સોવિયેટ યુનિયનની પાર્લામેન્ટમાંથી ગણાઈને અને ચળાઈને આવેલા દશ યુનંદા સભ્યો છે તેમાંના ચાર તો નિશાળમાં કદિ જ નહિ ખેડેલા મજૂરો હતા. અને બાકીના છમાંથી એકે જણે વિદ્યાપીઠની કેળવણી લીધી નથી, અને છતાં પણ આજની મજૂરસરકારના એ દસ બિરાદરો દુનિયાની કોઈ પણ સરકારના સૂત્રધારો કરતાં, હુદ્દિ, ચતુરાઈ, ચાલાકી, જ્ઞાન અને આવડતમાં ઊતરે તેવા નથી.

સ્ટેલિનની સાથીદારી સ્વીકારેલ એવામાંના લગભગ બધા જ પહેલાં મજૂરો હતા જે ક્રાન્તિકારીઓ ગન્યા હતા. અને જુવાનો સિવાયના બધાના નામની આસપાસ મર્મ કાઢતી ક્રાન્તિના શમાંચક અને બચાનક ઐતિહાસિક પ્રસંગે વણાયેલા છે.

એ સૌનાં જીવનની એ સૌને મન ધન્ય પણ તે છે કે જ્યારે તેમણે કોમ્યુનિસ્ટ પક્ષમાં પ્રવેશ કરવાનો અને તેના સભ્ય બનવાનો નિર્ણય કર્યો. એમાંના દરેક મોટી ઉંમરનાએ ક્રાન્તિકાળમાં જૂની સરકારનાં કારાગારોની ચાતનાઓના અનુભવ કરેલા છે અને એ દરેક અનુભવે તેમણે માનવતાના ઉદ્ધાર માટે મરી ફિટવાની કે જીવવાની લાયકાત પુરવાર કરી છે.

એ લોકના માથામાં એક જ ચીજો છે: એ ચીજો સામ્યવાદનો અને સમાજવાદી રચનાનો છે. એથી એ લોકને એક જ ગાળ દઈ શકાય છે: એ લોક મતામહીઓ (fanatics) છે. જૂની દુનિયાના

===== યુરોપની હીતરમાં =====

મતામ્રહીઓ ધર્મના ક્ષેત્રમાં કે નીતિના ક્ષેત્રમાં હતા. આ નવા મતામ્રહીઓનું ક્ષેત્ર સામાજિક અને તેથી આર્થિક કે રાજકીય છે અને જે સામાજિક ક્રાન્તિની બહી તેમની આંખમાં સળગે છે તેની આગના ઝડપની નીતિનો વેગ માનવજાતને વર્ગીય શોષણમાંથી મુક્ત કરી જીવવાની તકની સમાનતા અને સ્વતંત્રતા સ્થાપવાનો છે. માનવજીવનના ઇતિહાસનાં પરિણામોના નિકાસ જેવો, માનવ-વિકાસનો એ વેગ મનુષ્ય મનુષ્ય વચ્ચેની નીતિની પરાકાષ્ટા જેવો છે.

તો એ બધા સંતો કે મહાત્માઓ છે શું? સંત મહાત્માની જૂની વ્યાખ્યા સાથે સંકળાયેલા એ શબ્દોનાં શરીરોમાં આ નવી માન્યતાનો ખ્યાલ સમાતો નથી. એ લોક રસથી ખાદ્ય છે, પીએ છે, પરણે છે અને પરણ્યા વિના પણ સ્ત્રીપુરુષો મિત્રો બની શકે છે. એ લોક પાસે પણ સત્તા આવી છે. પણ એમનું અંગત જીવન સત્તાના નશામાં સપડાયું નથી. એ લોક સ્વાર્થ માટે શોષણ કરી શકતા નથી. એ લોક પાસે જરૂર કરતાં વધારે જીવનસામગ્રી નથી, રહેવાને કિંદવાઓ નથી, એક બીજાની મહેનત લૂંટવાના ઈલકાઓ કે ખાસ હક્કો નથી; એક બીજાને મુઘ્ધ કરવાના કે મોટાઈ ભારવાના વિશિષ્ટ પ્રકારના પોશાકો નથી. એ લોકને જીવવા પૂરતા રોટલા મળે છે. અને જીવનની એકએક પણ એ લોકોએ ગરીબાઈમાં અને ક્રાન્તિની રચનામાં સમર્પણ કરી છે. એવા એ લોક સામ્યવાદીઓ છે, જેમાંથી સ્ટેલિન અને તેના સાથીદારો નિર્ભયા છે.

રશિયાના સામ્યવાદી પક્ષની મધ્યસ્થ સમિતિમાંથી 'પોલીટબુરો' નામની નાની સમિતિ ચુંટાય છે, જેમાં દસ સભ્યો છે. એ દશે જણ એક લક્ષ્યના પ્રયત્ન પાયા પર જોબા હોય છે, એક જાતના હેતુઓમાં રમતા હોય છે, અને તે રીતે સોવિયેટ યુનિયનની સરકાર

ચલાવતા હોય છે. એ દશે જણા સગકારી તંત્રમાં પોતપોતાની જગ્યા પર ગોઠવાયેલા બીજા અનેકોની અને પોતાની આસપાસ લોખંડી શિસ્તની ન ત્યસે તેવી દિવાલ રચતા હોય છે. અંદર અંદર ગરમા-ગરમ ચર્ચાઓ કરતા હોય છે, હેવાલો આપતા હોય છે. સવાલ-જવાબોમાં રાતાપીળા થતા હોય છે. એ દશ જણ આખી સોવિયેટ યુનિયનની વિશાળ પાર્લામેન્ટને જવાબદાર હોય છે. પાર્લામેન્ટનો કોઈપણ સભ્ય પોલીટબુરો નામના પ્રધાનમંડળમાંથી કોઈને પણ ઉપર રીતે ઉચ્ચત્તવી ઉચ્ચત્તવીને તપાસી શકે છે.

ટ્રોટ્સ્કી, ઝીનોવીય, કામેનેવ, અને બુખારીન એક વખતે પોલીટબુરોના સભ્યો હતા. આને પોલીટબુરોમાં બે જ્યોર્જિયન છે: એક રોલિન અને બીજો ઓરઝોનીકીઝ. મિકોયાન આર્મીનિયન છે, કામ્તોવીચ યહૂદી છે, રટ્ઝુટક, લેટ છે અને બીજા રશિયનો છે. તિટવીનોવ* પણ યહૂદી છે પણ એ પોલીટબુરોનો સભ્ય નથી. પોલીટબુરોના આજના સભ્યોનો પરિચય આવે છે.

સૌથી પ્રથમ મોલોટોવ છે. લોકમંત્રીઓની સમિતિનો એ પ્રમુખ છે, એટલે વડોપ્રધાન છે. કામદારો અને રક્ષણ સમિતિનો પણ એ પ્રમુખ છે. આને તિટવીનોવના પંદેશખાતાના પ્રધાનની જગ્યા પણ એ મંભાળે છે.

બીજો કાલિનીન છે. આર-એસ-એફ-એસ-આરની મધ્યસ્થ કાર્યવાહી સમિતિનો એ પ્રમુખ છે, અને યુ. એસ. એસ. આર.ની

* હજારમ દશ વરસ મહાન સોવિયેટ સરકારના તેજસ્વી પરદેશ-મંત્રી તરીકેની લબ્ધ કારકિર્દી સોભાળ્યા પછી રોલિનના એ અંગત મિત્ર તિટવીનોવે નાદુરસ્તીને કારણે ત્રણ મહિના ઉપર જ રાજીનામું આપ્યું છે. એનું ગ્યાન આજે મોલોટોવ સોભાવે છે.

મધ્યસ્થ કાર્યવાહીનો વડો પ્રમુખ પણ છે. સોવિયેટ સરકારના પોલીટબુરોનો એ બહારના રૂપક જેવો છે.

યુદ્ધખાતાનો પ્રધાન એક વોરોશિલોવ છે. પોલીટબુરોમાં એ રાતા હસ્કરનો જવાબદાર છે.

ઓરઝોનીકોઝ ઉદ્યોગખાતાનો ડેમીસાર મંત્રી છે.

પિકોયાન આહાર ખાતાનો ડેમીસાર છે, અને કાગાનોવિચ યાનવાહનખાતું સંભાળે છે. એ ઉપરાંત ખીજ પણ છે. કીરોવના ખૂન પછી તેની જગા ઝાડનોવે સંભાળી છે. એન્ડ્રુવેલ રેલ્વેની નેમ પક્ષનો મંત્રી છે.

ઠાલિનીનની ઉંમર સાઠ વરસની છે, કાગાનોવિચ બેતાલીસ વરસનો છે, વોરોશિલોવને ચોપન થયાં છે, મોસેટોવ સુડતાલીસ સુધી પહોંચ્યો છે, એન્ડ્રુવેલ અને પિકોયાનની ઉંમર ચાલીસથી વધારે નથી.

કાગાનોવિચ

વ્યક્તિત્વની ઝળકવાળો સોવિયેટ યુનિયનનો પ્રથમ વર્ગનો ખેતવાદાળો, કાળા વાળ અને કાળી મૂછોથી હસાવે તેવો, અને જિંઝા મોટા પ્રચંડ દેહવાળો કાગાનોવિચ ૧૮૯૩ની સાલમાં યુક્રેઈનમાં જન્મ્યો હતો. એ બે જ વરસ નિશાળમાં બહુી શક્યો હતો અને પછી પેટને વારતે કારખાનાનો નાનકડો મજૂર બની ગયો હતો.

૧૯૧૧માં એ સામ્યવાદી પક્ષમાં જોડાયો હતો અને પછી આંતરવિપ્લવમાં ઝૂન લાવીને લડ્યો. ૧૯૨૨માં એ યુક્રેઈનના સામ્યવાદી પક્ષનો નેતા બન્યા પછી એને ૧૯૨૮માં રેલ્વેને મોરડો બોલાવ્યો. ત્યાં ગયા પછી એ મોરડો સોવિયેટનો પ્રમુખ અને પોલીટબુરોનો સભ્ય થયો અને ખીજ ઘણી જવાબદારીભરી જગાઓ સંભાળી રહ્યા.

સ્ટેલિનને એવી રેવ છે કે સખતમાં સખત અને ભારેમાં ભારે જવાબદારીનું કામ કાગાનોવિચને સોંપવું. એને મોસ્કો સોવિયેટનો મુખી અને મોસ્કોની પાર્ટીનો પણ નેતા નીમવામાં આવ્યો. એણે મોસ્કોમાંથી ટ્રાઇસ્કીવાદીઓને ખાલી કર્યા, અને મોસ્કોના તંત્રને સોવિયેટ યુનિયનમાં સૌથી વધારે પાત્રનું ગનાવું.

વોરોશિલોવ

લશ્કરી ખાતાનો વડો અને સોવિયેટ સરકારનો મુદ્દખાતાનો પ્રધાન છે. કાગાનોવિચની જેમ એ પણ મળૂરના ઝૂંપડામાં ૧૮૮૧ની સાલમાં જન્મ્યો હતો અને ખાલુમાં ૭ વરસની ઉંમરે જ નોકરી પર ચડી ગયો હતો. એના પેટના ખાડાએ એને નિશાળ દેખવા જ દીધી નહોતી. ૧૮૮૧માં જન્મ પામી ૧૯૦૩માં એ કોમ્યુનિસ્ટ પક્ષમાં જોડાયો. તે પહેલાં એ નાનો છોકરો હતો ત્યારે પણ એક ઝારના અમલદાર સામે ટોપી ઉતારીને નદિ ઊભવા માટે ગિરફતાર થયો હતો. પક્ષમાં જોડાયા પછી એક સક્રિય ક્રાન્તિકારી તરીકેની એની કારકીર્દી શરૂ થઈ. ૧૯૦૫માં એ લુગાનસ્કનાં કામદારોની સોવિયેટનો પ્રમુખ હતો. ૧૯૧૭ સુધી સ્ટેલિનની જેમ ક્રાન્તિની દીક્ષાઓ કરતો એ ગુપ્ત રહ્યો હતો. પછી આંતરવિમલ વખતે એણે પહેલી વાર મુકેઈનમાં લાલ લશ્કરે જમાવું. પહેલાં એ પાંચમા મુકેનિયન લશ્કરનો સરદાર બન્યો પછી દરમો લશ્કરનો સેનાપતિ નિભાયો અને ૧૯૧૯માં આખા સોવિયેટ યુનિયનના ઘોડેસ્વાર લશ્કરના સેનાનીપદે આવ્યો. ૧૯૨૪-૨૫માં ન્યારે મુદ્દખાતાના વડાની જગા ખાલી થઈ ત્યારે તે જગા પર સ્ટેલિને વોરોશિલોવની નિમણૂક કરી.

સોવિયેટ યુનિયનનો સૌથી વધારે લોકપ્રિય નેતા વોરોશિલોવ છે. ત્યારે ટ્રાક્ટરની રેસ્કવેરમાં લસ્કરનું નિરીક્ષણ કરવા જ્યાં જગ્યા પર જિભો રહેતો ત્યારે લોકોનાં ટોળાં અહોભાવથી ઉચ્ચારતાં, "કેવો બવ્ય માણસ !" પણ જ્યારે તે જગ્યા પર વોરોશિલોવ જિભો રહે છે અને લાલ લસ્કરને નિરખે છે ત્યારે લોકોનાં ટોળાં અગત્યની માં આંખ ઢાંકે છે, "કેવો બવ્ય લોકો !" એવો વોરોશિલોવ સાદો ને સરળ છે અને કોઈ ભગવાનનું માણસ હોય તેવો બાળક જેવો ભલેભલો લાગે છે. એ કાવતરાખોર નથી, ખટપટી નથી, અંધ શ્રદ્ધાળુ નથી, એની રીતે એના રસ્તા પર દોડ્યો નય છે, લસ્કરમાં પણ એની તરફનો ભાવ ધણો છે કારણ એ સખ્ત લસ્કરી શિસ્તવાળો છે તેથી નહિ પણ અત્યંત પ્રમાણિક છે અને લાગવગને અડવા દેતો નથી તેથી. થોડાં વરસ પહેલાંની પક્ષની કોંગ્રેસમાં એ સાદા ને સરળ શબ્દો બોલતો હતો, "મુસ્કેલીઓ છે જ, પણ મને સવાલ થાય છે કે કઈ મુસ્કેલીઓ મોટી છે ? સ્વમત કે વસ્તુગત ! સ્વામત મુસ્કેલીઓ જ વ્યવસ્થા અને પ્રાથમિક શિસ્તનો પણ નાશ કરી મહાન બનતી હોય છે. શી ખબર, હું મારી પોતાની જ ખાનગી વાત કહી દેતો હોઉં તો.....!"

એને સાંભળતો કાગાનોવિચ એકદમ જિભો યઈ ને બોલો જોડેલો : "તમે તમારી ખાનગી વાતો કહી દેતા હોત તો પણ પક્ષની આ પરિષદ તમારા પર પ્રતિબંધ મૂકી શકે તેમ નથી." કાગાનોવિચ અને વોરોશિલોવ બન્ને બોલે છે ત્યારે લોકોમાં હસાહસ થાય છે, એકની કટાક્ષભરી મજાક કરવાની ટેવ પર; બીજાની બાળક જેવી સરળતા ને નિખાલસતા પર. એને હંમેશાં કાગાનોવિચને ધમકાવવાનો હોય છે કારણકે સાડા નવ લાખની સંખ્યાવાળા સોવિયેટ લાલ લસ્કરને એક પ્રદેશથી બીજા પર તાગડતોળ ખસેડવા જેવા

ગોંડલીના લીધાવિનોદ : કુર્ચુ થરીર રૂઝૂલ છે એવડીજ નીશ્વં બુદ્ધિ ને ચાલેંદ્યની વિચારમર્મતા છે લગભગ
 આમ નસના સુધી સ્વેચ્છા સમસ્યાન્યાર રૂઝૂલિનની પરદેશીતિની તેજસ્વી જવાબદારી સંભાળી રહિયાને
 આમ નસના સુધી સ્વેચ્છા સમસ્યાન્યાર રૂઝૂલિનની પરદેશીતિની તેજસ્વી જવાબદારી સંભાળી રહિયાને

બહેર માર્ગો, બાધકામખાતાના કોમીસાર કામનોવિચે એ ખુશ થઈ જાય તેના બાધી દીધા નથી અને તેથી વરકગના બે ભાગ પાડી એકને મચુગ્નિયાની પૂર્વ મગદ્દ પર અને બીજા ભાગને પશ્ચિમ તરફ રાખવામાં આવે છે. જાતજુદે સુદ્ધ મજાગી છોડે ત્યારે લશ્કરને એક મોરચા પરથી બીજો ખમેડામાં રણો મમય અને શક્તિ ખરચવાં પડે.

લાન વરકર હુનિયામાં સૌથી વધારે શક્તિમાન લશ્કર છે. એની સખ્યા વિશાળ છે, એનો પ્રાણુ જીવનથી ધમગી રહેલો છે, એના માધનો નિપુણ છે અને એની સરદારી સમર્થ અને નિપુણ છે. યુરોપના કોઈ પણ લશ્કર કરતાં એ વધારે સારી રીતે ધંત્રગદ્ધ છે. ૧૯૨૯માં એનો માણુમદીઠ 'હોર્સ'પાવર' ૨૬ હતો, ૧૯૩૦માં ૩૭ થયો અને ૧૯૩૩માં ૩૭૪ સુધી પહોંચ્યો. એ આકડા ક્રાન્સ, ઐટલિટન, જર્મનીને ટપી જાય છે. તથા લાન વરકગમાં પચોતેર ટકા તો ટેકનીરવનો છે.

લિટવીનોવ

એના ઘણા નામો છે એ લાતમાગામાં ખડુ નામ મોયશીન, વાતાખ છે એમ કહેવાય છે. ક્રાન્તિ સમયમાના અનેક નામોમાં એનું એક નામ પાપાશા પણ હતું આને તો એ મેકસીમ લિટવીનોવ તરીકે મશહૂર છે.

યુરોપના પરદેશખાતાના જીવતા પ્રધાનોમાં મૌથી વધારે હોશિયાર એવા એ ૧૮૭૬માં જન્મ્યો હતો એનું કુડબ પદ્દી હતું અને શીમત હતું. એ શરૂઆતમાં આગના લશ્કરમાં જોડાયો હતો અને ત્યાં પાંચ વરસ સુધી રહ્યો હતો એના લશ્કરી અનુભવે એને ક્રાન્તિકારી બનાવ્યો, અને ૧૯૦૧માં એ ગિગ્દતાર થયો તથા

તે સીંગ પીટલિનોવ ૪૬ મરીર ઝૂમ ૩ પેરીન્ તીદામ કુદિ ને વ્યાર્ડ ૪ની વિવનનના ઉ સગમ
 ૬ દમ । નુધી નો સરસુખત્યાર ઝનિનની પરદેનીતિની તે ૮૦ની જવાબદારી મ નાળી રજિયાને
 મનેરિય ને કાન્સ માલે બાહ્ય ૪ બનારી રાષ્ટ્રમધમા દા પ્રવ -૩

ભાગેર ભાગે, પ્રાધિકામખાતાના કોમીસાર કાગાનોવિયે એ ખુશ થઈ જાય તેવા ગાંધી દીધા નથી અને તેથી લરકરના જે ભાગ પાડી એકને મંચુરિયાની પૂર્વ મગદ્દ પર અને બીજા ભાગને પશ્ચિમ તરફ રાખવામાં આવે છે, કારણકે યુદ્ધ મળગી જો ત્યારે લરકરને એક મોરચા પરથી બીજે ખમેડનામાં ધણે રાખાય અને શક્તિ ખરચવાં પડે.

લાલ લરકર દુનિયામાં સૌથી વધારે શક્તિમાન લરકર છે. એની સખ્યા વિશાળ છે, એનો પ્રાણુ જીવનથી ધમધી રહેતો છે, એનાં માધનો વિપુલ છે અને એની સરદારી સમર્થ અને નિપુણ છે. યુરોપના ડાર્ઝ પણુ લરકર કરતાં એ વધારે સારી રીતે યંત્રમદ્દ છે. ૧૯૨૯માં એનો માણુમદ્દાહ 'લોર્મ'પાવર' ૨૧૬ હતો, ૧૯૩૦માં ૩૭ થયો અને ૧૯૩૩માં ૩૭૪ સુધી પહોંચ્યો. એ આંકડા ક્રાન્સ, મેટ્રિકલન, જર્મનીને ટપી જાય છે. તથા લાલ લરકરમાં પંચોતેર ટકા તો ટેકનીશ્યનો છે.

લિટવીનોવ

એનાં ધણાં નામો છે. એ દારમાળામાં ખરું નામ મોયશીન, વાલાખ છે એમ કહેવાય છે. ક્રાન્તિ સમયમાંનાં અનેક નામોમાં એનું એક નામ પાપાયા પણ હતું. આને તો એ મેકસીમ લિટવીનોવ તરીકે મશહૂર છે.

યુરોપના પરદેશખાતાના જીવતા પ્રધાનોમાં સૌથી વધારે કોશિયાર એવો એ ૧૮૭૬માં જન્મ્યો હતો. એનું કુડુંબ પહાડી હતું અને શ્રીમંત હતું. એ શરૂઆતમાં જારના લરકરમાં જોડાયો હતો અને ત્યાં પાંચ વરસ સુધી રહ્યો હતો. એના લરકરી અનુભવે એને ક્રાન્તિકારી બનાવ્યો, અને ૧૯૦૧માં એ ગિરફતાર થયો તથા

દેશનિકાલની શિક્ષા પામી સાર્વજનિકિયામાં પૂરાયો. ત્યાંથી એ નાંડા અને સ્વિટ્ઝર્લેન્ડ પહોંચ્યો. ત્યાં એ લેનિનને મળ્યો અને ૧૯૦૩માં પક્ષમાં જોડાયો. લાંબા સમય સુધી સ્ટેલિનની જેમ એનું જીવન પણ શુદ્ધ અને ગયું તથા ક્રાન્તિકાળનાં અનેક અનેક સાક્ષોયી ભરપૂર બન્યું. એને અનેક નાસભાગ, વેશપટ્ટા, મિલકતારીઓ અને દમનોમાંથી પસાર થવું પડ્યું. એ છૂપા વેશ રાજિયામાં પેડો અને ૧૯૦૫ની ક્રાન્તિ વેળા એને નારંગાનના ટાપુ પર છૂપી રીતે લથિયારો પહોંચાડવાનું કામ સોંપવામાં આવ્યું. ૧૯૦૬માં એને જરાક શાંતિ મળી અને સેન્ટ પીટર્સબર્ગમાં ‘ન્યૂ લાઈફ’ નામનું એક જાણું એણે પ્રગટ કરવાનું શરૂ કર્યું. ૧૯૦૭માં એને ફરીવાર જેપ્પમાં જોડાવું પડ્યું. સ્ટેલિને દીક્ષીસ બેંક પર ધાડ પાડીને જે નોટો પડાવી લીધી હતી તે વટાવવા પરદેશ જવાનું એના પર પક્ષનું ફરમાન આવ્યું. સિટવીનોવ લૂંટનો માત્ર વેચવા પેરિસ પહોંચ્યો અને પરવાર્યો સાં તો એને ક્રાન્સ છોડવાનો હુકમ મળ્યો. પછી એ રશિયા આવ્યો. અને પાછો લેનિનને મળવા લંડન જઈને છૂપી રીતે રહેવા લાગ્યો. એમ એણે લેનિન સાથે દસ વરસ પસાર કર્યાં.

એણે લંડનમાં એક જ દિવસમાં બે સ્વરૂપો ધારણ કર્યા હતાં. દિવસે એક કારકૂનના નામવાળો એ કારકૂન બનતો હતો અને એના શેઠના ચોપડા લખતો હતો. રાતના એ ભયંકર ક્રાન્તિકારી અને બળવાખોરનો વેશ બજવતો હતો. પછી એ એક કંપનીમાં ખરીદ ખાતા પર નોકરીએ રહ્યો અને રોટલો મેળવવા લાગ્યો. અને એનો તોફાની પ્રાણ શુદ્ધ રીતે લેનિન સાથે મિલ્યાની માણી રહ્યો.

પછી ૧૯૧૭માં બોલ્શેવિક ક્રાન્તિનો વિજય થયો અને

નિટવીનોવની એટલિટ્ઝ ખાતેના સોવિયેટ પ્રતિનિધિ તરીકે િમલ્યુક યર્ધ, અને એક સવારે એ એના નવા લેવાસમા લડના. ૧૯૨૨ પર ફરતો પણ ૧૯૧૮મા જુસ લોખાટ નામના, બોશવિકોએ ગિરફતાર કરેના અને મોર્ગેની જેનમા ગમેના બ્રિટિશ પ્રતિનિધિના ગદના તરીકે એની ગિરફતારી કરવામા આવી ૫૭ લોખાટને છોડવામા આવ્યો એટલે એનો પણ છૂટકારો થયો અને એ રશિયા પડેલ્યો ત્યા ૧૯૩૦ સુધી એ ૫૦૦૦ ખાતાની કચેરીમા ચીફરીનના હાથ નીચે નિભાયો.

૧૯૧૮થી ૧૯૩૫ સુધી એને સોવિયેટ મંત્રાલયના મસતો કગતા ગજકાગળુપદ બમતા જૂતની જેમ આખા યુરોપ પર ફરતા ગેલુ પડ્યુ. એની મુસાફરીઓ અને મસજતોનો લેવાન થલો ત્રિશાળ છે ૧૯૧૮મા એણે સ્ટોકોહોમની મુનાકાત નીધી ૧૯૧૯મા રેવેન પડેલ્યો અને ૧૯૨૦મા ઓપનકેગનમા વાગાગો શરૂ કરી ૧૯૨૧મા ફરીવાર રેવેન જઈને એણે મદાયુદ્ધ પરીની સમજૂતીઓ મક્કમ કરી સોવિયેટ પ્રતિનિધિ મડળ તરફથી ૧૯૨૨મા જીનોવા જઈને એણે અમેરિકન રિલીફ કમિશન માથે સમજૂતી કરી ૧૯૩૩મા વોશિંગ્ટનમા જઈને એણે અમેરિકા અને રશિયા સાથેનો સમ્બંધ બાધ્યો, અને ૧૯૩૪મા એણે સોવિયેટ રશિયાને શાંત સવામા જોડ્યુ.

એ જાડો છે અને અગ્રેજી ઉચ્ચારો પર એ એના શરીરના વજન કરતા પણ વધારે ભાર દે છે એની મુખ્ય હોશિયારી, વાતચીતની ચોખવટ અને તેમા મક્કમ હકતા છે, તથા વાતચીતની રીતમા અજબ જેવી પદ્ધતિ છે જ્યારે જ્યારે ગૂચ ઊભી થતી હોય છે ત્યારે તેને છોડવામા એની અક્કલ પાત્રધી મની ગઈ છે.

૧૯૧૫માં જ્યારે લડનમાં એ ફેસલો ભોગવતો હતો ત્યારે સર સીડની બેની બત્રીજી ઈવી સાથે એણે લગ્ન કર્યા હતા અત્યાર સુધી સોનિયે સરકારના એ પરદેશખાતાના પ્રધાને પોતાની સ્ત્રી ઈવી સાથે પરદેશી પરાણાઓને આનકાર્યા છે, પણ અંગ્રેજ સ્ત્રી પરણીને એને એક વાર પોતાના માથા પર તોફાન પણ સડી બેબુ પડ્યું હતું. ઈવીએ એકવાર બર્નિનની શેરીઓને અને દુકાનોને જૂનથી વખાણી દીધી અને મોન્ડોના જુવાન બો ગેવિડોનો રાય નિટવીનોવ પર ઘિતરી પડ્યો એ બોક્કાએ પોતાના ઘરમાં બદ્દ કુટુંબની નાનકી ને નાજુક છોકરીને ધાનવા માટે એને નિહી નાખ્યો હતો.

એક વખતનો ઝારનો ઐનિક પત્ની કાન્તિકારી ને કાવતરાગાન, ગુપ્તચર બહુકપી જેવો નિશાચર, એ મેક્સીમ મેક્સીમોવિચ નિવ વીનોવ આજે સુરોપના રાજકારણી દેહ સાયગમાં કાટા જેવો પેસી ગયો છે અને એની રાજકારણી ઉમ્તાદીથી અનિવાર્ય ગની રહ્યો છે.

કાલીનીન

માઈકલ ઇગ્નોરિય કાલીનીન ૧૮૭૫ની સાલમાં એક ખેડૂતને ત્યાં જન્મ્યો હતો થોડુંક ભણ્યા પછી એને એક શ્રીમતના તબેલાના થોડાની માનજત કરવા સોળ વરસની ઉંમરે નોકરી પર ચડવાની ફરજ પડી પછી એ સેન્ટ પીટર્સબર્ગ આવ્યો અને ત્યાંના એક કારખાનામાં મજૂર થયો કાલીનીન સામ્યવાદી પક્ષમાં ૧૮૯૮માં જોડાયો આજે એ અખિન સોવિયેટ મધ્યસ્થ કારોવાગી મમિતિનો પ્રમુખ છે અને તે રીતે રશિયાનો પ્રમુખ છે આજે એ કાલીનીન ખેડૂતનો પોશાક પહેરે છે અને ખેડૂતોનો એના પર વિશ્વાસ છે.

મોલોટોવ

રશિયામાં રંગે બદલાતા હતા. એક પછી એક રીકોવ, બુખારીન અને ટ્રાક્ટસ્કી નેવાઓ ક્રાન્તિકાળના જંગી ખેલાડીઓ ધીમેધીમે સોવિયેટ ઇતિહાસની રંગબૂમિ પરથી વિક્ત્રીન થતા હતા, અને આંખ મીચાઈને બિધડે ત્યાં તો એક અત્યંત આછા પડછાયા નેવો મોલોટોવ લોક ક્રમીસારની સમિતિનો પ્રમુખ એટલે સોવિયેટ સરકારનો વડાપ્રધાન બનતો હતો.

મોલોટોવના નામનો અર્થ ધણુ અથવા દુધોડો થાય છે. એનું 'ખરું' નામ રકીઆખીન હતું. મોલોટોવ ૧૮૯૦માં કામદારને ત્યાં જન્મ્યો અને ૧૯૦૬માં પક્ષનો સભ્ય બન્યો. ૧૯૧૭માં એ પેટ્રોગ્રેડ સોવિયેટનો પ્રમુખ હતો. કદાચ સ્ટેલિનના મરણ પછી કાગાનેવિચ કે વોરોશિલોવને બદલે સરમુખત્યારી એના પર આવી પડે. એટલે તો લોકો એને ઝારેવીય કહે છે. એ કદિ નિશાળે બેઠો જ નથી છતાં એનું 'વિશાળ કપાળ કોઈ મોટા અધ્યાપક હોય તેવું' શુદ્ધિમાન છે. એની શુદ્ધિ અને લાગવગ પહેલા વર્ગની મનાય છે. ખાણપીણમાં એ શાકાહારી છે. સ્ટેલિન ધણીવાર એને કંટાળા જવાય તેવું કામ સોંપે છે. આજે એ સોવિયેટ સરકારનો પરદેશ ખાતાનો પ્રધાન છે.

ત્રીગોરી

ત્રીગોરી કે-સ્ટેન્ટીનોવિચ સ્ટેલિનનો નજદીકનો જ્યોર્જિયન છે અને મોટા ઉદ્યોગોનો ક્રમીસાર છે. એ ૧૮૦૬માં જન્મ્યો અને ટીફ્લીસની પ્રાથમિક શાળામાં બણ્યો. ૧૯૦૩ માં એ પક્ષમાં જોડાયો. એ એક વખતે 'સાઈબીરિયાનાં કારાગારમાં' હતો ત્યારે એક એરકીમે સ્ત્રી સાથે પ્રેમમાં પડ્યો અને પરણ્યો. એ અને વોરોશિલોવ બંને નજદીકના મિત્રો છે.

એ ઉપરાંત એ-ડેવેવ છુઅનોવ અને રૂડબ્રુક સોવિયેટ સરકારના ન અવગણી શકાય તેવા સ્તંભો છે. બીજાઓની જેમ એ લોકોએ પણ નહિ જેવું ભણતર, અત્યંત ગરીબાઈ, ૧૯૧૭ સુધી બળવાખોર જીવન અને કારાગારવાસ અને પછી તનતોડ મહેનતથી સમાજવાદી રચનામાં વ્યક્તિત્વ અને અંગત જીવનને ઓગાળી દેતી કારકીર્દિ પસાર કરી છે.

એ રીતે કામદારોનું રાજ્ય છે અને તેની સરકારને કામદારો ચલાવે છે.

કીરોવ

૧૯૩૪ ના ડિસેમ્બરના પહેલા દિવસે સ્ટેલિનને પરમનિત્ર મીરોનોવિચ કીરોવ ને પોલીટબુરોનો સભ્ય હતો તેનું ખૂન થયું.

સ્ટેલિને સમાચાર સાંભળ્યા અને એણે લેનિનચેડ પહોંચવાની પહેલી ટ્રેન પકડી. આખા મોસ્કોમાં એક ભયનું મોજીલું વ્યાપી ગયું. આખા સોવિયેટ યુનિયનના તંત્રીઓ ભયંકર ધમકારાથી થડકી ઊઠ્યા. કીરોવના ખૂનીની તપાસ કરવા સૌ તળે ઉપર ધર્મ રહ્યા.

પણ કીરોવનો ખૂની જડ્યો ત્યારે જણાયું કે તે કોઈ બદ્દ નહોતો પણ એક નીકોલીવ નામનો સામાન્યવાદી હતો. નીકોલીવ પર કેસ ચાલ્યો. તપાસ ધર્મ. સ્ટેલિન જાતે એને સવાલ પૂછવા આવ્યો. નીકોલીવ સાથે બીજા તર પકડાયા અને ચોંટે જણને વીધી નાખવામાં આવ્યા.

કીરોવ રશિયાના રાજપુરુષોમાં એક અસાધારણ વ્યક્તિ હતો. એ જન્મ પછી તરત જ અનાથ બન્યો હતો અને સ્ત્રીનું દ્વંધ પામ્યો ન હતો. ૧૮૮૬ માં જન્મ પામ્યા પછી એનો ઉછેર

સ્ટેલિનના સાથીદારો

અનાયાત્રમમાં થયો. ૧૯૦૪ માં એ સામ્યવાદી પક્ષમાં જોડાયો અને ક્રાન્તિ પછી સ્ટેલિનનો અજોડ જોડીદાર બન્યો. કીરોવ માનવસમાજનો મદદાન નેતા હતો અને એના મરણથી સોવિયેટ રશિયાએ એક સમર્થ પુરુષ ગુમાવ્યો.

કીરોવને સ્ટેલિને પોતાનું પદ લેવા ઠેગવ્યો હતો. આને એ મરણ પામ્યો છે. અને સ્ટેલિનનું પદ કાગાનોવીચ, વોરોશીલોવ અને મોલોટોવમાંથી કોઈ પર આવી પડે એમ છે.

સ્ટેલિનના મરણ સાથે કોઈ એક વ્યક્તિના હાથમાં નહિ પણ સામ્યવાદી પક્ષના હાથમાં સત્તા આવશે. પક્ષની શિશ્ત સખ્ત અને કઠોર છે. અને મદદાન સવાલો પર હમેશાં પક્ષ એકમત હોય છે. પોતાના મદદારથીઓમા પણ સમાનતા સાચવી રાખે એવી પક્ષની ઘટના છે સોવિયેટ, સ્ટેલિનના એકાએક મરણથી પણ કદિ નમળું પડે કે તૂટી જાય તેમ નથી. સોવિયેટ સરકાર એની લોખંડી શિશ્તમાં સવામત છે અને કોઈપણ પરિસ્થિતિમાં આગળ વધશે.

આજ લેખકનાં પુસ્તકો

કામરેડ લેનિન (જીવનકથા)

ચિંતનનો વેદી પર (સુનોની જીવનકથા)

નરવીર (ગેરી ગાલ્ડીની જીવનકથા)

દરિયે દવ લાગ્યો.

કક્ષાતું કોંગો.

એક હતો છોકરો.

રાતું રસ ભા. ૧, ૨, ૩ (રશિયન ક્રાંતિનો ઇતિહાસ)

માનસ વિજ્ઞાનનો દૃષ્ટિકોણ

વૈજ્ઞાનિક જન્મત

એક હતું માનવી

માનવીતું ઘર

રશિયન નારી

ડોકીયું

શહીદી (વાર્તાઓ)

ભદ્રી (નવલકથા)

સંસ્કૃતિનાં વહેણ

દિવની બીતરમાં (તૈયાર થાય છે. અમારા કાર્યાલય તરફથી)
